

Afscheid Annèt Bootsma - van Hulten
**Met egodocumenten én
interview Margriet Meindersma**

Zwols Historisch Tijdschrift

37e jaargang 2020 nummer 4 - 8,50 euro

Suikerhistorie

Wim Huijsmans

(Collectie ZHT)

Het Provinciehuis kort na de opening in de jaren zeventig. (Collectie HCO)

Provinciehuis, Luttenbergstraat

Al bijna vijf eeuwen vormt Overijssel een zelfstandige, staatkundige eenheid. In 1528 droeg de bisschop van Utrecht, na jaren van oorlog met de hertog van Gelre, het wereldlijke gezag over Overijssel over aan Karel V, koning van Spanje en keizer van het Duitse Rijk. Tot die tijd stond dit gewest bekend als het Oversticht. In Overijssel liet Karel V zich vertegenwoordigen door een stadhouder. Vertegenwoordigers van edelen en de drie steden (Deventer, Zwolle en Kampen) vormden het bestuur, samen de Staten van Overijssel vormend, bekend onder de naam Ridderschap en Steden. Zij hadden geen vaste vergaderplek maar kwamen na 1578 twee keer per jaar bij elkaar in de stadhuizen van een van deze drie steden.

Deze situatie veranderde in 1802 toen Zwolle hoofdstad van de provincie werd. Vanaf 1848 vormden Provinciale Staten het hoogste bestuursorgaan in de provincie, was het college van Gedeputeerde Staten het dagelijks bestuur en zat de gouverneur of commissaris der koning(in) beide vertegenwoordigende lichamen voor. Het provinciaal bestuur kreeg een eigen onderkomen in de Diezerstraat op de hoek met de Rodehaanstraat waar het was gehuisvest tot 1973. In dat jaar werd aan de Luttenbergstraat het nieuwe provinciehuis, ontworpen door architect H. Duintjer, geopend door koningin Juliana. In de jaren negentig vond een aanzienlijke uitbreiding plaats aan de zijde van het Almelose Kanaal. Een kunstwerk in de vorm van een vel papier met potlood siert sinds 2006 het dak van het provinciehuis.

Na 35 jaar stop ik met mijn redactiewerk voor het *Zwols Historisch Tijdschrift*. Dat houdt in dat ik na twaalf jaargangen ook een punt zet achter deze rubriek. Dit is mijn laatste bijdrage. Ik hoop dat u al die jaren met genoeg informatie over de afgebeelde Zwolse suikerzakjes hebt gelezen.

Redactioneel

Voor u ligt het laatste nummer van 2020. Het was een bijzonder jaar en dat geldt ook voor dit tijdschrift. Niet alleen het jaar loopt ten einde, maar ook het hoofdredacteurschap van Annèt Bootsma. Maar liefst twintig jaar heeft Annèt deze functie bekleed, naast de vier jaar dat ze gewoon redacteur was. In die periode is het *Zwols Historisch Tijdschrift* uitgegroeid tot dit mooie tijdschrift. Zonder Annèt, ons schaap met de zeven poten, zou dat onmogelijk zijn geweest. Het laatste nummer van haar hoofdredacteurschap heeft Annèt zelf ingevuld. Ze heeft een voorliefde voor egodocumenten, die het persoonlijke element in de geschiedenis zo goed weergeven. Daarom is dit tijdschrift gevuld met Zwolse egodocumenten: jeugdherinneringen van Steven van Egten (†) en van Harry Koopman, een enquête over de detentie van Louis Cohen en een interview met Margriet Meindertsma.

Wat ook ten einde loopt is de rubriek *Suikerhistorie*, want ook Wim Huijsmans stopt als redacteur, na een carrière van maar liefst 35 jaar. Met zijn enorme kennis van de Zwolse geschiedenis is Wim altijd ons ijkpunt en onze vraagbaak geweest.

Het zal raar zijn om in het volgende nummer van het *ZHT* de namen van Annèt en Wim niet meer in het colofon te zien staan. We zullen hun enthousiasme en kennis enorm missen. Maar het tijdschrift zal blijven bestaan met een vernieuwde redactie, die gaat proberen om het hoge niveau dat we hebben bereikt te handhaven. Zodat u ook in het volgens jaar kunt blijven genieten van een mooi tijdschrift.

De redactie wenst u goede feestdagen en veel leesplezier!

Inhoud

Suikerhistorie Wim Huijsmans 206

Afscheid van het *Zwols Historisch Tijdschrift*
Annèt Bootsma - van Hulten 208

Louis Cohen in ‘Hotel de Houten Lepel’
Jan van de Wetering 212

De herinneringen van Steven van Egten
Annèt Bootsma - van Hulten 222

Burgers in een kleine stad
Steven van Egten (†) 224

Een rooms-katholiek jongetje in het protestantse Zwolle in de jaren vijftig
Harry Koopman 243

‘Hoogtes van zeventig meter horen thuis in Rotterdam, niet in Zwolle’
Gesprek met oud-wethouder Margriet Meindertsma Koen Nijmeijer 254

Oud Nieuws - Jong talent voor oude stukken
Kiekès Agterom 267

Recent verschenen, digitaal 269

Recent verschenen 270

Mededelingen 271

Auteurs 273

Cover: Scheidend eindredacteur Annèt Bootsma - van Hulten kijkt naar diverse jaargangen van het tijdschrift, die door de jaren heen onder haar vakkundige leiding van de pers kwamen rollen.

Afscheid van het *Zwols Historisch Tijdschrift*

Voor u ligt het laatste nummer van het *Zwols Historisch Tijdschrift* (ZHT) dat onder mijn eindredactie verschijnt. Daarmee komt voor mij een einde aan 24 jaar redactiewerk, waarvan 20 jaar als eindredacteur van dit blad.

De Zwolse Historische Vereniging (ZHV) werd in december 1983 opgericht, mijn eigen lidmaatschap van de vereniging dateert uit 1984. Na mijn studie geschiedenis in Leiden woonde en werkte ik toen nog in Rotterdam, ik was er bestuurslid van het Historisch Genootschap Roterodamum en was actief binnen de WIARIJN (Werkgroep Industriële Archeologie Rijnmond). Het lidmaatschap van de ZHV was een cadeautje van mijn aanstaande Zwolse schoonfamilie: 'Echt iets voor jou'. De verandering van focus van de wereldhavenstad Rotterdam naar de provincie stad Zwolle vergde wel enige tijd. Ik moet bekennen dat ik als het toenmalige blaadje van de Zwolse vereniging, met doorwrochte artikelen maar in een buitengewoon simpele uitvoering, in de brievenbus viel ik het met een half oog scande en dacht, dat komt nog wel eens... achteraf een voorspellende gedachte. In 1990, ik woonde inmiddels vijf jaar in Zwolle, werd ik via Ingrid Wormgoor bestuurslid van de ZHV. De jonge vereniging had zich in korte tijd al stevig genesteld in de stad. De ZHV telde toen zo'n 450 leden, een aantal dat met twee grote ledenwerfacties opgekrikt was naar goed 700 eind jaren negentig. In dat verband wil ik hier Jaap Hagedoorn, Ben Kam (†) en Joke van Ulsen memoreren. Zij hebben enorm veel werk verzet, destijds en later ook nog om de ZHV tot bloei te brengen; Jaap en Ben vooral op organisatorisch en inhoudelijk vlak, Joke in praktisch opzicht. Tegenwoordig telt de ZHV zo'n 900 leden.

Voor een rechtgeaard historicus is het echte historische werk natuurlijk veel leuker dan bestuurswerk, dus daarom stapte ik in 1996 over van het bestuur van de ZHV naar de redactie van

het *ZHT*. In 2000 vertrok toenmalig eindredacteur Ingrid Wormgoor vanwege een verhuizing naar Groningen. Ik werd haar opvolger en ben dat al die jaren gebleven.

Ik heb me in de redactie altijd als een vis in het water gevoeld. Het is buitengewoon inspirerend en geeft veel voldoening om met gelijkgestemden en een op elkaar ingespeeld team in een goede sfeer een fraai eindresultaat te maken. We hebben in de loop der jaren het tijdschrift steeds verder uitgebouwd, waarbij het mes aan twee kanten sneed, een goed tijdschrift trok meer leden, en dat gaf weer meer financiële armslag voor omvang, kwaliteit en uiterlijk. Een vanwege moderne technieken gestage verlaging van de drukkosten speelde hierin ook een belangrijke rol. Een echte mijlpaal was de introductie van kleur in het tijdschrift, vanaf 2007, eerst nog gedeeltelijk, daarna volledig.

ZHT: podium voor iedereen die resultaten van onderzoek over Zwolle wil publiceren

De Zwolse Historische Vereniging is opgericht voor iedereen met belangstelling voor de geschiedenis van Zwolle en het *Zwols Historisch Tijdschrift* is destijds bedoeld als podium voor iedereen die resultaten van (serieus) onderzoek over Zwolle wil publiceren. Dit is altijd een belangrijke richtlijn voor ons geweest. Het *ZHT* is geen wetenschappelijk tijdschrift, maar we streven uiteraard wel naar een bepaald kwaliteitsniveau. Niet alle aangeboden stukken bleken daarom publicabel, maar we hebben altijd zorgvuldig gekeken wat voor potentie er in een bepaald onderwerp zat en of het, indien nodig, herschreven moest of kon worden. Als lokaal tijdschrift ben je sowieso afhankelijk van 'amateurs', het aantal echte vak professionals, – historici, archivisten, archeologen, kunsthistorici, journalisten – dat zich beroepsmatig met de Zwolse geschiedenis

bezighoudt, is simpelweg te klein. Zo is het tijdschrift in de loop der jaren op drie verschillende manieren ingevuld, met aangeboden artikelen van auteurs, eigen artikelen van redactieleden en artikelen geschreven door auteurs op verzoek van de redactie (met name het geval bij themanummers).

We hebben altijd ingezet op verantwoorde, maar ook leesbare en toegankelijke artikelen, met een afwisseling van korte en lange stukken, een spreiding in onderwerp en spreiding in tijd. Een streven dat in de praktijk moeilijk genoeg bleek, met name een goede spreiding in de tijd en korte artikelen. Er zijn helaas maar weinig auteurs die een goed artikel kunnen schrijven over de tijd van het Ancien Regime, die periode blijft daarom structureel onderbelicht. En wat de lengte van de artikelen betreft, geef een historicus, amateur of professional, een pen, en hij/zij raakt op dreef en valt moeilijk meer te stoppen... Regelmatig kreeg ik een mailtje in de trant van, 'Annèt, je zei maximaal 3000 woorden, maar ik heb zoveel interessante dingen ontdekt, ik zit inmiddels op 5000, in hoe verre is dat een bezwaar...'

Een ander belangrijk uitgangspunt was om aan te sluiten bij wat ik altijd noem de 'historische actualiteit', zoals bijvoorbeeld dit jaar het themanummer bij 75 jaar bevrijding, vorig jaar de aandacht voor de burgemeesterswissel en het themanummer 200 jaar Willemsvaart.

Ons lezerspubliek beslaat een breed spectrum, met aan de ene kant degenen die geïnteresseerd zijn in geschiedenis en meer willen weten over de stad waarin ze wonen, en aan de andere kant degenen voor wie herkenbaarheid een grote rol speelt, met een heel groot menggebied daar tussenin. Als redactie moet je hier een evenwicht in vinden. Puur historische artikelen worden vaak als moeilijk of taai ervaren, maar te veel aandacht voor herkenbaarheid wordt nostalgie, want het moet ons inziens wel altijd gaan om de context.

Egodocumenten

Context speelt ook een belangrijke rol bij egodocumenten. Het woord egodocument staat voor autobiografische teksten, zoals memoires, dagboeken, brieven en reisverslagen. De term werd rond 1955 bedacht door de historicus Jacques

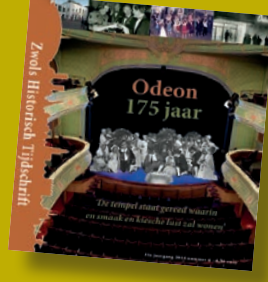
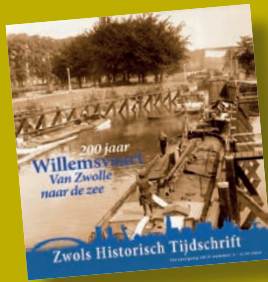
Presser. Hij definieerde egodocumenten als teksten waarin de 'ik', de schrijver, als schrijvend en beschrijvend subject voortdurend in de tekst aanwezig is.* Het heeft een flinke tijd geduurd voordat egodocumenten als volwaardige historische bron gezien werden. Maar inmiddels is het inzicht wel algemeen dat één getuigenis meer zeggingskracht kan hebben dan onderzoekresultaten op basis van vele strekkende meters archiefmateriaal. Egodocumenten zijn per definitie subjectief, maar met deze wetenschap en het in acht nemen van de context vormen ze een zeer directe toegang tot het verleden. Memoires laten zich vaak lezen als fictie, maar gaan over de werkelijkheid, zie bijvoorbeeld de herinneringen van Steven van Egten in dit nummer op pagina 222.

De persoonlijke benadering van het verleden is voor de lokale geschiedschrijving van wezenlijk belang, het zijn de ooggetuigenverslagen die het kleine verhaal van binnenuit vertellen en het verleden kleur geven. Bekende Zwolse egodocumenten zijn bijvoorbeeld de *Zwolse mijmeringen*, *herinneringen aan de jaren 1881-1914* van C.M. van Hille-Gaerthé en *Van Zwolle tot Brest-Litowsk* van Igor Cornelissen (zie voor meer titels de website van de ZHV). In het *ZHT* hebben we veel egodocumenten gepubliceerd, ik noem in dit verband Wil Cornelissen (†) en Willem van der Veen, allebei meesters in het genre. We hebben in de vorm van themanummers twee manuscripten met memoires uitgebracht, 'De Oude Gaper, Herinneringen rond een oude en vermaarde drogisterij' van Steven van Egten in *ZHT* 21 (2004) nr. 4, en 'Jeugdherinneringen' van Joh.J. Doyer, in *ZHT* 23 (2006) nr. 4. Heel geslaagd waren mijns inziens ook de uitgaven waarin een en ander gecombineerd kon worden: de special over de Zwolse ziekenhuizen in december 2013 die gelardeerd was (na een oproep van de redactie) met persoonlijke herinneringen, en de persoonlijke herinneringen aan de Oude Veerweg in het 200 jaar Willemsvaartnummer uit de zomer van 2019.

Persoonlijk heb ik altijd een zwak voor het persoonlijke in de geschiedenis gehad. Het is daarom dat ik in mijn laatste nummer afscheid neem

Annèt Bootsma - van Hulten

met een aantal egodocumenten. We beginnen met de getuigenis van de activistische socialist Louis Cohen over zijn verblijf in het Zwolse Huis van Bewaring in 1893, vervolgens met jeugdherinneringen van Steven van Egten aan zijn protestants-christelijke jeugd in de eerste decennia van de twintigste eeuw in Zwolle en de terugblik van Harry Koopmans op zijn katholieke jeugd in de Zwolse binnenstad in de jaren vijftig. Drie representanten van het verzuilde Nederland, drie verschillende belevingswerelden, allen levend in hun eigen waarheid. Louis Cohen bestempelt de destijds grootste ondernemer van Zwolle, G.J. Wispelweij, als een 'uitzuiger', dat label kregen waarschijnlijk alle ondernemers per definitie van hem. Voor Steven van Egten waren in zijn jeugd alle katholieken 'papen', en Harry Koopman ervoer als kind in een missieoptocht in de jaren vijftig al dat zoiets in het overwegend protestantse Zwolle niet op prijs gesteld werd, het aantal katholieken betrof destijds ongeveer een vijfde van de bevolking.

Ten slotte een interview met oud-wethouder Margriet Meindertsma over haar ambtsperiodes in de jaren tachtig en negentig. Een interview is officieel geen egodocument, maar het heeft veel raakvlakken, er staat een ik-figuur centraal en er moet rekening gehouden worden met de subjectiviteit van zowel de geïnterviewde als de interviewer. Interviewer Koen Nijmeijer en geïnterviewde Margriet Meindertsma nemen stelling tegen de nieuwe uitbreidingsplannen van het gemeentebestuur, een stellingname die ik overigens persoonlijk van harte onderschrijf.

Tot slot

In mijn functie van eindredacteur heb ik de afgelopen jaren veel bijzondere en gepassioneerde mensen leren kennen en de stad heeft voor mij een enorme verdieping gekregen. Ik ben van Zwolle gaan houden en fiets of loop er graag door heen, om de verhalen die de huizen en straten mij inmiddels vertellen te ervaren.

Binnen de redactie heb ik met bevlogen en kundige redacteuren mogen samenwerken. Hoogtepunten waren er vele, themanummers met bijzondere presentaties, om er slechts een paar te noemen: 'De

busse van Skutte' (2004), 'Carina en Harro Bouman, een bijzonder echtpaar op Koestraat 18' (2005), 'Zwolle IJzersterk, Wispelweij' (2007), 'Terug naar de Eindstraat' (2008), 'De Zwolse beurtvaart' (2009), 'Speuren naar Spoolde (2010), 'De oude spoorbrug 1862-2011' (2011), 'Westenholte-Voorst-Frankhuis' (2012), 'Vijftig jaar gemeentelijke monumentenzorg' (2013), 'De Zwolse Ziekenhuizen' (2013) en 'Odeon 175 jaar' (2014).

Gedenkwaardig is de reis die Jan van de Wetering, Lydie van Dijk en ik namens de redactie samen met filmer Martin de Fluiter in oktober 2016 ondernamen naar een klooster in Frankrijk, op zoek naar de verdwenen kaak van Thomas a Kempis. We hebben dat uitvoerig beschreven in het tijdschrift en de filmbeelden staan op de website.

Persoonlijk hoogtepunt was de koninklijke onderscheiding die ik in 2019 mocht ontvangen op instigatie van de ZHV. Persoonlijk dieptepunt, zij het dat dit niet rechtstreeks met het tijdschrift of de vereniging in verband stond maar wel impact had op het hele Zwolse historische wereldje, was de sluiting van het Stedelijk Museum Zwolle door de gemeente in 2017. Het kind is daarbij met het badwater weggegooid, en alle goedbedoelde inspanningen van *Allemaal Zwolle* ten spijt schiet het tot nu toe weinig op met de totstandkoming van een nieuw museum en zijn de mogelijkheden daartoe ook veel beperkter.

In het *ZHT* is een wezenlijk stuk van de Zwolse geschiedenis vastgelegd en ik ben oprecht trots op het aandeel wat wij als redactie daar aan geleverd hebben. Cultuur-historisch werk krijgt over het algemeen helaas niet de maatschappelijke waardering, laat staan beloning die het zou verdienen. Daarom des te meer respect voor al degenen met wie ik in de redactie heb samengewerkt en die dit jarenlang op vrijwillige basis toegewijd en kundig hebben gedaan, ieder met zijn eigen specifieke vaardigheden en kennis. Een groot applaus voor, in chronologische volgorde: Ingrid Wormgoor, Jean Streng, Menno van der Laan, Wil Cornelissen (†), Harry Stalknecht, Lydie van Dijk (†), Jan van de Wetering, Frank Inklaar, Steven ten Veen en Michael Klomp.

Twee redacteuren staan niet in dit rijtje omdat ik ze speciaal wil noemen: Wim Huijsmans en

Wim Coster. Zij verlaten nu net als ik de redactie. Wim Huijsmans is in dienstjaren altijd onze nester geweest, hij maakte 35 (!) jaar deel uit van de redactie. Als (oud)archivaris is hij buitengewoon nauwkeurig en heeft hij een ongelooflijke kennis van de Zwolse geschiedenis en het Zwolse (Stads) archief. Op Wim kon ik altijd een beroep doen: 'Wim klopt dit wel, klopt dat wel? Kijk het svp. nog even na.' Afgezien van al zijn eigen bijdragen zijn er zo weinig artikelen in het *ZHT* verschenen waar Wim Huijsmans niet zijn blik over heeft laten gaan. De redactie zal zijn enorme kennis en kunde in de toekomst node gaan missen.

Wim Coster is een buitengewoon creatief en productief historicus. Helaas heeft hij maar een korte periode deel uitgemaakt van de redactie, maar hij betoonde zich meteen een zeer voortvarend redactielid en hij had in 2019 een belangrijk aandeel in de totstandkoming van het themanummer over de Willemsvaart en dit jaar bij het

Bevrijdingsnummer. Daarnaast is hij al jarenlang betrokken bij de ZHV, hij was onder meer voorzitter van 1998 tot 2000. Wim neemt nu wegens tijdgebrek afscheid, maar hopelijk blijft hij, of zijn alter ego Kiekès Agterom, nog veel bijdragen voor het tijdschrift leveren. Wim en Wim, mijn grote dank voor de plezierige samenwerking en een diepe buiging voor jullie allebei!

Het is een zware taak om een tijdschrift als het *ZHT* op de huidige basis op de rails te houden. Ik eindig daarom met de oude en de nieuwe redactieleden daarbij heel veel sterkte, inspiratie en succes te wensen.

* Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, 'De gevaarlijkste van alle bronnen.' Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven, in *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 1 [2004] nr. 4 p. 3-22

Wim Coster, Annèt Bootsma en Wim Huijsmans in september 2007, op de afscheidsreceptie van archivaris Albert Mensma in het Historisch Centrum Overijssel. (Particuliere collectie)

Louis Cohen in ‘Hotel de Houten Lepel’

Jan van de Wetering

Louis (Levie) Cohen (1864-1933). (Uit: Vliegen, De Dageraad der volksbevrijding)

Helmig Jan van der Vegt (1864-1944), omstreeks 1904. (Delpher, Geheugen)

Op 18 oktober 1893 meldde Zwollenaar Louis Cohen zich bij de gevangenis aan de (nu) Menno van Coehoornsingel voor het uitzitten van een celstraf van één maand. Hij voelde zich een politieke gevangene en daar viel wat voor te zeggen, hoewel het ‘bevoegd gezag’ er destijds een andere mening over zal hebben gehad. Het was niet de eerste keer dat hij door het uitdragen van zijn politieke opvattingen met de politie in aanvaring was gekomen. Cohen was een socialist in hart en nieren en dat werd in die jaren door velen als een bedreiging van de gevestigde orde gezien. De sinds 1848 in de grondwet vastgelegde vrijheid van vereniging en vergadering, van meningsuiting en van drukpers was geen belemmering voor politie en rechters om socialisten, hun partijen en hun publicaties te vuur en te zwaard te bestrijden. Dat is precies wat Louis Cohen overkwam. Het piéce de résistance van dit artikel is de letterlijke tekst van een schriftelijke enquête, waarin Louis Cohen antwoord geeft op vragen over zijn verblijf in de Zwolse gevangenis. Daaraan vooraf gaat een korte beschrijving van het leven van Louis Cohen en de tijdsomstandigheden waardoor hij in de gevangenis terecht kwam.

De voedingsbodem van het Zwolse socialisme

Of de Amsterdammer Louis Cohen op die dag in het najaar van 1893, drie jaar na zijn verhuizing naar onze stad, al een beetje gewend was in Zwolle is niet bekend, maar de problemen binnen het milieu waarin hij zich begaf, zullen hem bekend zijn voorgekomen. Het proletariaat had vele jaren van werkloosheid en sociale discriminatie achter de rug. In de Jordaan was het volk al in 1886 massaal de straat opgegaan tijdens het Palingoproer. Er was naar het leek een marginale aanleiding voor de volksopstand: de politie had het volksvermaak palingtrekken verboden, daarmee was volgens de Jordanezen hen het laatste plezierje dat ze nog hadden afgenomen. Maar de onderliggende aanleiding lag dieper.

Dat was in Zwolle niet anders. De Zwolse socialist Helmig Jan van der Vegt verwoordde het zo: ‘In de achterbuurten heerschten verschrikkelijke toestanden: lage loonen, ellendige krotten, lange werktijden, onmenselijke behandeling.’ Ook in Zwolle was het de afgelopen jaren tot ongeregelde heden gekomen. In 1885 nog trok een oncontroleerbare massa van een paar honderd jongeren en soldaten rellend door de Zwolse binnenstad. Ze gooiden ruiten in en richtten andere vernielingen

aan, zodat op zeker moment de politie gedwongen was de straten met ‘de blanke sabel’ schoon te vegen en hulp in te roepen van de in Zwolle gelegerde militaire macht. Net als in Amsterdam was er geen directe aanleiding voor de volkswoede, maar ook hier zal ongetwijfeld de machteloosheid om verandering te brengen in een armoedig leven de voedingsbodem zijn geweest.

Hoe schrijnend de situatie was, laat een berekening zien van het huishoudboekje van een doorsnee Zwolse arbeider. In 1872 verdiende een gewone werkmans ongeveer f 5,- per week (zes werkdagen van doorgaans twaalf uur per dag), terwijl de wekelijkse uitgaven voor een gezin met drie kinderen f 8,- bedroegen en dat terwijl in dat bedrag de uitgaven voor vlees (als er al geld voor was alleen op zondag), kleren en schoeisel niet zijn meegenomen.¹ Wie het verschil tussen inkomsten en uitgaven wilde recht trekken had de keus tussen bezuinigen (minder eten, minder brandstof voor de kachel) of bij een van de plaatselijke armeninstellingen aankloppen, zoals de Zwolsche Armeninrigting, waar je een uitkering kon krijgen op basis van werkzaamheden die je thuis moest verrichten, zoals breien, spinnen en mattenvlechten.

De gesjochten jongens

Onder deze voor hem maar al te bekende omstandigheden kwam Levie Cohen, roepnaam Louis, samen met zijn vrouw (Betje Os) en jonge gezin (drie kinderen), in 1890 naar Zwolle. Ze gingen wonen in de Tuinstraat, waar ook zijn leeftijdsgenoot Helmig Jan van der Vegt woonde. In het hele land, ook in Zwolle, hing iets in de lucht dat niet meer te stoppen was: steeds meer arbeiders gingen zich organiseren in vakbonden en belangenverenigingen om betere werk- en leefomstandigheden af te dwingen. Zo ontstonden hier in de jaren tachtig en negentig snel achter elkaar onder meer een afdeling van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, de christelijke werkliedenvereniging Patrimonium, de rooms-katholieke werkliedenvereniging Sint Jozef, een afdeling van de Bond voor Algemeen Kiesrecht, de Zwolse Spoorwegvereniging, de Zwolse Schilders- en Behangersvereniging en de Zwolse Kalk- en Steenbewerkersbond. En voor dit artikel het belangrijkste: de oprichting in 1881 van de Sociaal Democratische Bond (SDB), gevolgd door een Zwolse afdeling van die bond in 1885.

De SDB was een revolutionair-socialistische partij, opgericht door de charismatische Ferdinand Domela Nieuwenhuis, een voormalige predikant uit Friesland. Door zijn lezingen ‘bekeerden’ zich overal in het land arbeiders tot het socialisme. Dat was ook het geval bij Louis Cohen – nog in zijn Amsterdamse tijd – en Helmig Jan van der Vegt. Al gauw vonden de twee buurtgenoten elkaar om zich in te zetten voor de nieuwe partij. Daar was behoefte aan, want in arbeiderskringen waren er nog maar weinig mensen met voldoende opleiding of natuurlijke capaciteiten om de partij leiding te geven en de belangen van de arbeiders te behartigen, zoals de strijd voor het algemeen kiesrecht, de achten-werkdag en betere lonen. Noodzakelijkerwijs werd de strijd dus voor een groot deel ‘van onderaf’ gevoerd door sociaal bewogen mensen als Cohen en Van der Vegt.

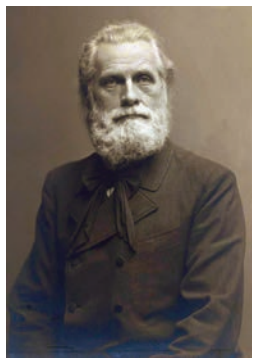
Er waren veel mensen nodig om propaganda te voeren: lezingen houden, debatteren, artikelen in socialistische bladen schrijven en op wat eenvoudiger niveau het colporteren van die bladen. Wie zich daartoe groepeerde, moest voor de

Het vaandel van de Christelijke Metaalbewerdersbond, opgericht 1900, afdeling Zwolle, 1917. (Delpher, Geheugen)

duvel niet bang zijn. De propagandisten kregen op straat ontelbare keren te maken met scheldpartijen en soms ook fysiek geweld. De landelijke en plaatselijke vergaderingen van de SDB werden stevast onmogelijk gemaakt door intimidatie van de zaaleigenaren door de Zwolse politie. Tijdens het colporteren legde de politie aan de lopende band bekeuringen op en wie niet op zijn woorden lette, kon een paar dagen de gevangenis in.

Zo kwam het dat een curieus gezelschap van laag opgeleide, maar verbaal vaardige mannen uit Zwolle hun krachten bundelden om zich in te zetten voor de SDB. In de kolommen van de kranten uit die tijd komen we met enige regelmaat Zwollenaren tegen als P. Arnolli, J.M. van Vlaardingen, Izaak Os, C.A. Stalenhoef, J. Tuyten, M. Spits en Hartger de Vries. ‘We waren allemaal gesjochten jongens’, schreef Helmig Jan van der Vegt, waar-

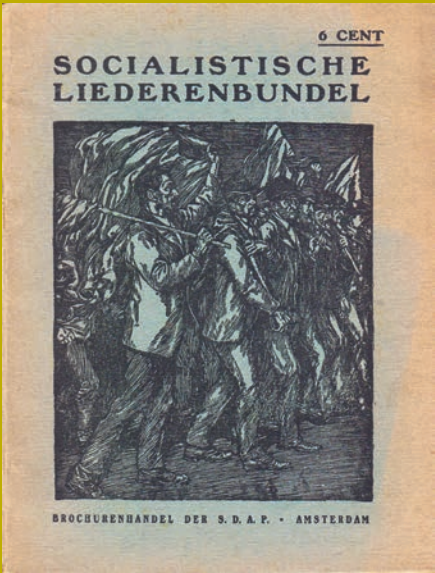
Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919), in 1903. (Delpher, Geheugen)

schijnlijk degene met de beste opleiding, in zijn opgeschreven herinneringen.² De herinnering aan Izaak Os, zwager van Louis Cohen, is levend gehouden door zijn kleinzoons Wil en Igor Cornelissen, die veelvuldig over hem, ook in dit tijdschrift, geschreven hebben.

Uit de socialistische liederenbundel

Liederen speelden een belangrijke rol in de socialistische beweging. Ze werden op straat gezongen en tijdens de meifeesten in het Engelse Werk. De tekst van de liederen liet niets aan duidelijkheid te wensen over, zoals bijvoorbeeld het lied ‘Moeder ga voor je kindje staan’. Hier het eerste couplet:

Moeder ga voor je kindje staan,
Want daar komt de justitie aan.
De justitie is een kwade man
Die geen arme mensen lijden kan.
En waar hij komt met zijn grimmig gelaat
Is ’t krom of recht
Is ’t valsch of waar,
Daar luistert geen justitieman naar.
Heeft hij je kindje eenmaal vast
Dan komt het zeker in de kast.

Socialistische liederenbundel uit 1912. (Collectie auteur)

De Volksvriend en een hoopje koemest
Louis Cohen verdiende zijn brood met de kleinhandel in bier, boter en alles waar maar handel in zat. Dat was geen vetpot. Hij woonde nog maar net een half jaar in Zwolle toen hij ook politiek gezien aan de slag ging en er tegelijkertijd een extra inkomensbron bijkreeg. Op 27 juni 1891 liet hij de eerste aflevering verschijnen van De Volksvriend, Socialistisch Weekblad voor Drenthe en Overijssel. Hij was uitgever en redacteur tegelijk. Cohen schreef een groot deel van de (voor zover mij bekend) niet bewaard gebleven afleveringen vol, zorgde voor de distributie en hielp zelfs mee colporteren op straat. Dat leverde hem in 1892 zijn eerste gevangenisstraf op. Samen met zijn partijgenoten Stalenhoef, Arnolli en Van Harte werd hij opgepakt wegens colporteren, waar ze geen vergunning voor hadden. Cohen kreeg acht dagen gevangenisstraf, zijn vrienden respectievelijk vier, twee en nog eens twee dagen.³ Socialisten in andere steden hadden in die tijd dezelfde ervaringen.

Cohen liet zich niet ontmoedigen. Hij publiceerde in De Volksvriend op scherpe toon zijn politieke opvattingen, net zoals hij dat inmiddels in lezingen en spreekbeurten gewoon was te doen. Dat moest een keer misgaan en dat gebeurde dan ook. In aflevering 44 van 22 april 1893 schreef hij een artikel, getiteld ‘Lage streken’. Daarin beschuldigde hij politieagent Spanhak ervan een eenvoudige arbeider van de Zwolse gemeentelijke reinigingsdienst brodeloos te hebben gemaakt. Wat was het geval? De arbeider had tijdens het laden van straatvuil op de veemarkt een hoopje koemest zelf meegenomen, in plaats van dat samen met de andere mest af te leveren bij de mestverzamelplaats. De arbeider kreeg van de directeur van de reinigingsdienst eerst een boete van 1 gulden (een kwart weekloon), maar schorste zijn medewerker alsnog omdat burgemeester Van Nahuijs geklaagd had dat de boete te laag was. Volgens Cohen had niet de directeur de burgemeester getipt, maar de politieagent. Aan het eind van zijn artikel had hij de lezers gewaarschuwd voor de boze opzet van Spanhak, met de woorden: ‘houd hem in de gaten’.

De officier van justitie was van mening dat Cohen de agent valselijk had beschuldigd, zonder

grondig onderzoek en dat hij alleen ‘op verzekering van de eerste de beste’ zijn artikel had geschreven. Cohen ontkende het beledigende van zijn artikel en vond dat hij alle redenen had om de politie vijandig te bejegenen, gezien het ongemotiveerde optreden van de politie tegen sociaaldemocraten. Hij kreeg tijdens de rechtszaak de lachers op zijn hand toen hij de dagvaarding nietig wilde laten verklaren omdat daarin gesproken werd van Spanhak en Spanhaak ‘en hem alzoo de belediging van twee personen wordt ten laste gelegd’.⁴

Hotel de Houten Lepel

Louis Cohen werd tot een maand gevangenisstraf veroordeeld. Op 18 oktober 1893 meldde hij zich aan de poort van ‘De Houten Lepel’, zoals de gevangenis spottend door de socialisten werd genoemd.⁵ Zijn opname ging niet ongemerkt voorbij: ‘Een tiental partijgenooten vergezelden hem naar de gevangenis. Aan den ingang gekomen riep hij, toen de cipier de deur opende: “Leve de sociale revolutie!”, wat door de hem vergezellende partijgenooten werd beantwoord met een luid hoera!’

‘Hotel de Houten Lepel’, het Huis van Bewaring in Zwolle omstreeks 1890, toen nog zichtbaar vanaf de stadsgracht. Nu is het drie-sterrenrestaurant De Librije hier gevestigd. (Collectie HCO)

‘Vrijdagmiddag is onze partijgenoot Cohen te Zwolle weer in vrijheid gesteld. ’s Morgens bevonden zich reeds een 100-tal partijgenooten en geestverwanten voor de gevangenis, die nadat ze ongeveer een half uur lang de *Carmagnole* [lied dat populair werd tijdens de Franse revolutie, JvdW] en andere liederen hadden gezongen, weer aftrokken doordat de cipier kwam zeggen dat Cohen om 12 uur pas ontslagen zou worden, wat echter niet gebeurde. Om één uur, toen er natuurlijk niemand meer was, werd hij losgelaten.

Zaterdagavond trad hij in een openbare vergadering als spreker op, met het onderwerp: “Moderne ketterjacht”. Nadat spreker zijn wederbaren in de gevangenis had uiteengezet en er op gewezen had hoe hij, evenals zoovele anderen, was geworden het slachtoffer der vervolgingen waaraan wij blootstonden, verklaarde hij met des te meer ijver voor onze zaak te zullen strijden. Een daverend applaus viel spreker ten deel.⁸ Louis Cohen was in korte tijd een echte Zwollenaar geworden.

‘De Twaalf Apostelen’, de oprichters van de SDAP in Zwolle in 1894. (collectie HCO)

Een zwaar leven

Cohen liet zich niet afschrikken en ging onvermoeibaar door met het uitgeven van *De Volksvriend* en met zijn spreekbeurten. Maar ondertussen begon zich een schisma af te tekenen binnen de SDB. Een deel van de leden wilde in de lijn van Domela Nieuwenhuis de kant van de revolutie op, desnoods met alle middelen, al werd nooit concreet verwoord wat daaronder verstaan moest worden. Een ander deel van de leden neigde steeds meer naar de parlementaire weg om hun doelen te bereiken. Op die manier konden concrete zaken als het algemeen kiesrecht, de achturen-werkdag en betere lonen sneller bereikt worden. En dat was precies wat de niet theoretisch geschoolde arbeiders wilden. Helmig Jan van der Vegt en Louis Cohen kozen voor de sociaal-democratische weg en speelden een belangrijke rol bij de oprichting van de SDAP in de Atlas aan de Ossenmarkt op 26 augustus 1894.⁹ De initiatiefnemers zouden onder leiding van Pieter Jelles Troelstra al gauw bekend staan als ‘de twaalf apostelen’.

Wat de sociaaldemocraten in de kaart speelde, was dat de SDB een jaar eerder was verboden omdat de rechter van opvatting was dat de partij onwettige middelen propageerde om haar revolutionair doel te bereiken. De oprichting van de SDAP was een stap in de richting van een onzekere toekomst. De woede onder de achtergebleven sympathisanten van de SDB over de breuk was groot. Louis Cohen en de zijnen werden verketterd door hun vroegere vrienden, die partijloos achterbleven. De inkomsten uit advertenties in *De Volksvriend* verminderden zodat het blad niet meer rendabel was. Tot overmaat van ramp verloor Cohen door zijn politieke activiteiten veel klanten van zijn kleinhandel. Samen met zijn gezin verhuisde hij in 1896 terug naar Amsterdam, waar hij zijn propaganda voor de SDAP voortzette en daarnaast werk vond als handelsreiziger.

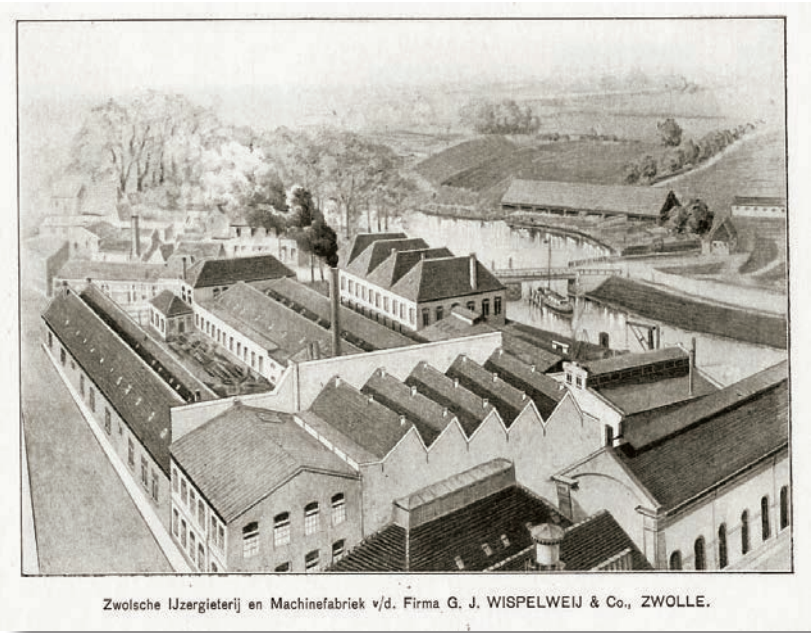
Tussen 1905 en 1917 was hij voorzitter van handelsreizigersvereniging Eendracht. In die functie kwam hij in botsing met de in 1906 opgerichte NVV-bond van handels- en kantoorbedienden. Cohen verhinderde de toetreding van de Eendracht tot het NVV, omdat die bond volgens hem niets voor de reizigers had gedaan.

De voorzitter van het NVV sloeg terug met de opmerking dat Cohen ‘een apostel in ruste was’ en een ‘water-en-melk sociaal-democraat’. Door zijn harde opstelling vervreemde Cohen langzamerhand van zijn partijgenoten van de SDAP. In 1927 verhuisde hij naar Brussel, werd daar ziek, keerde berooid terug naar Amsterdam, waar bleek dat hij aan een ongeneeslijke kwaal leed. In 1930 vroeg een familielid om financiële steun voor hem aan het partijbestuur. In advertenties werd ook nog een oproep gedaan hem financieel te steunen, maar uiteindelijk verwees het partijbestuur Cohen naar het armenbestuur. Hij overleed in Amsterdam op 5 augustus 1933 in tehuis De Joodsche Invalide, hoewel hij zich al vóór zijn Zwolse tijd tot atheïst had verklaard.¹⁰

Een politieke misdadiger

In 1897-1898 werd een enquête over de Behandeling van Politieke misdadigers in Nederlandsche Gevangenissen uitgevoerd op initiatief van de redactie van *de Jonge Gids*. Redacteur van dat tijdschrift was de bekende socialistische (toneel) schrijver Herman Heijermans (*Diamantstad*, *Op Hoop van Zegen*).¹¹ Er was zeker sprake van vooringenomenheid, hoe voorstelbaar die ook was. Voorstelbaar omdat in de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw niet alleen Louis Cohen om curieuze redenen gevangen was gezet, maar met hem honderden anderen, vaak om geen andere reden dan dat ze voor hun politieke mening waren uitgekomen. Heijermans wond in de inleiding van de enquête geen doekjes over zijn standpunt: ‘Het feit dat er in Holland niet alleen een afschuwelijk gevangenis-systeem bestaat, dat dit daarenboven zonder eenige verzachting wordt toegepast op zogenaamde “politieke misdadigers”, heeft ons doen besluiten de erbarmelijke behandeling der gevangenen, die om een politiek misdrijf gemarteld worden, aan eene enquête te onderwerpen en deze in ons tijdschrift te publiceeren.’

Deze tekst stuurde hij ook naar de door de redactie geselecteerde respondenten, samen met een lijst van vijftien vragen, met het verzoek deze binnen acht dagen te beantwoorden. Bij de plaatsing van de antwoorden sprak Heijermans de volgende wens uit: ‘De bourgeois-lezers van *de Jonge*

Gids kunnen voorloopig allergezelligst de bestialiteiten van het Nederlandsch gevangeniswezen overpeinzen.’¹²

De onheilspellende woorden van Heijermans brachten de ondervraagde personen niet het hoofd op hol. Allemaal gaven ze nuchter antwoord op de gestelde vragen. Van de veronderstelde martelingen en bestialiteiten werd geen melding gemaakt, van erbarmelijke omstandigheden en een hondse behandeling van het personeel des te meer. In totaal werden vijftien, merendeels landelijk bekende socialisten ondervraagd, deels uit de tijd van de SDB en deels uit die van de SDAP. Onder hen Domela Nieuwenhuis en drie van de twaalf apostelen: Cohen, Fortuyn en Vliegen.

Voor we het woord geven aan Louis Cohen zelf, merk ik nog op dat met de genoemde ‘uitzui-ger, fabrikant Wispelweij’, de Zwolse ondernemer G.J. Wispelweij van de bekende Zwolse ijzergieterij en machinefabriek wordt bedoeld, destijds de grootste onderneming in Zwolle. Geneesheer dr. J.C. Gaerthé was een bekend Zwols huisarts uit de Walstraat. Hij was de vader van de schrijfster C.M. van Hille-Gaerthé, die in haar boek *Zwolse mijmeringen* menige herinnering aan hem heeft opgehaald.

Het fabriekscomplex van Wispelweij in vogelvlucht, omstreeks 1900. De fabriek lag op het Noordereiland, links de Assiesstraat, rechts de stadsgracht. Er werkten toen ongeveer tweehonderd mensen. (Collectie Wispelweij, HCO)

‘De enquête, inlichtingen van den Heer L. Cohen

Wanneer en waar werdt gij veroordeeld?

En ter oorzaak van wat?

In Juli 1893 werd ik te Zwolle veroordeeld, wegens een persoovertreding, namelijk belediging van een ambtenaar in de uitoefening van zijn functie tot een maand gevangenisstraf. Dit vonnis werd door ’t Hof te Arnhem bevestigd. In Oktober van datzelfde jaar onderging ik die straf, in het huis van arrest en bewaring te Zwolle.

Hoe was de behandeling door U van de politie ondervonden tijdens eerste verhoor, arrest, enz.?

Ik werd alléén voor dat feit gehoord door den commissaris van politie, die toen niet vriendschappelijk tegen mij gestemd was, daar ik qua redacteur-uitgever van het toen aldaar verschijnend socialistisch weekblad *De Volksvriend*, niet goed bij hem stond aangeschreven.

De zandstenen ingangspartij van het Huis van Bewaring, evenals het gebouw uit 1739. (Foto J. de Koning, collectie HCO)

Hoe was de behandeling door den directeur uwer gevangenis, door de commissie van toezicht, door den geneesheer?

De cipier was over het algemeen zeer welwillend en ik merkte dat hij – hoewel in mindere mate – dit ook tegen andere gevangenen was. In het eerst was één der beampten met name Willink, zeer tegen mij ingenomen. Hij had vooraf te kennen gegeven – dit werd ik officieus gewaar – mij te zullen donderen. Later, toen hij daarvan last ondervond, doordat het publiek hem daarover lastig viel, zeer vriendschappelijk; zoodat hij soms enkele uren dat hij vrij had mij in mijn cel gezelschap hield. Dit deed trouwens de directeur ook dikwijls.

Van de commissie van toezicht heb ik weinig bezoek gehad. Een der heeren, zekeren Wespelweij [=Wispelweij], fabrikant en als uitzuiger dikwijls door mij in het blad gesignaleerd, durfde mij beledigen. Ik heb hem behoorlijk op zijn plaats gezet, zoodat hem den lust benomen werd dit voor de tweede keer te doen.

Hoe was de voeding?

De voeding was slecht toebereid; het brood van slechte kwaliteit. Het gewone menu was : gortsoep, erwtensoep, gestampt eten (rats) elken dag afwisselend. Daar het onsmakelijk eten mij den eetlust niet opwekte, hield ik elken dag over. Voornamelijk de gortsoep was voor iemand met niet al te fijne tong, oneetbaar. Dr. Gaerthé, een der commissieleden, die zijdelings gehoord had, dat ik over het eten had geklaagd, vroeg mij wat ik daarop aan te merken had. Doordat ik nog al tamelijk het roggebrood nuttigde en daarvan bij dit slechte eten niet voldoende had, probeerde ik een weinig van het middagmaal te bewaren om het bij het brood te eten. In kouden toestand stonk het. Gedurende twaalf dagen heeft hij het eten geproefd en kwam tot de conclusie dat de oorzaak der wansmaak daarin bestond, dat het eten in blikken bakken werd rondgediend. Daarin is echter geen verandering gekomen.

Welk werk moest gij verrichten en was het U veroorloofd te weigeren?

Ik moest aan een zeer ontzenuwend werk arbeiden, aan matten vlechten; d.w.z. korte strookjes aan elkander zetten en vlechten. Weigeren is niet geoorloofd, doch ik werkte wanneer ik

wilde. Het reglement schrijft echter 10 uren daags arbeid voor, waaraan een strenge bewaarder de hand kan houden. Dit werd op andere gevangenen wel eens toegepast.

Heeft men U veroorloofd werk te verrichten naar uw eigen keuze?

Ik heb gevraagd om copieerwerk. De cipier antwoordde, dat hij gaarne iets anders voor mij zou willen, doch er was niets. Andere partijgenooten mochten hun handwerk, bijvoorbeeld schoenmaken, voor eigen rekening uitoefenen. Het reglement laat dit toe, voor die bedrijven die geen hinderlijk geraas veroorzaken.

Stond men U lectuur toe? En in hoeverre was deze aan censuur onderworpen?

De lectuur in de gevangenis was gewone feuilletons van bladen of kleine novellen. Op verzoek is mij toegestaan de *Algemeene Geschiedenis* van Streckfuss te lezen en Flamarion's *Hemel en Aarde*. Natuurlijk moest dit volgens het reglement door de commissie van toezicht gekeurd worden. Bladen en tijdschriften zijn onvoorwaardelijk verboden.

Hoe dikwijls mochten familie of vrienden U komen bezoeken en welke voorwaarden worden daarbij gesteld ?

Een dag per week mocht ik bezoek hebben van familie of vrienden. Dit bezoek vindt plaats in een daarvoor ingerichte spreekcel. De gevangene wordt in een cel gebracht, voorzien van traliën en ten overvloede nog bekleed met ijzerdraad, gebruikelijk voor kippenhokken; daarvoor staat een bewaarder. Ook deze cel is afgesloten op dergelijke wijze; en daarvóór mogen de familieleden den gevangene toespreken. De afstand tusschen bezoeker en gevangene is dus zoodanig, dat in een cel tusschen bezoeker en gevangene de bewaarder staat die alles moet contróleeren wat gesproken wordt. Voorwaarden, voor zoover ik weet, zijn mij niet gesteld.

Heeft uwe gezondheid door de opsluiting geleden?

Niets.

Zijt gij tijdens uw verblijf in de gevangenis in uw godsdienstige of anti-godsdienstige overtuiging gekrenkt?

Ik behoefde geen godsdienstoefeningen bij te wonen. De rabbijn kwam mij nimmer bezoeken. Indien de opsluiting langer duurt dan twee maanden, verplicht het reglement bijwoning van godsdienstoefeningen, ook al is die oefening ook van

Links: Een cellengang op de benedenverdieping van het Huis van Bewaring, toen Penitenciaire Inrichting genaamd, omstreeks 1980. Eind negentiende eeuw was er uiteraard nog geen centrale verwarming of elektrische verlichting. (Foto Ben Kam)

Slot van een celdeur, omstreeks 1980. (Foto Ben Kam)

Interne trap met afsluithek, omstreeks 1980.
(Foto Ben Kam)

andere religieuze strekking. In mijn atheïstische gevoelens ben ik niet gekrenkt.

Stond men U voldoende lichaamsbeweging en lucht toe?

Het reglement verplicht beweging in de open lucht gedurende één half uur per dag. In een cel van een paar vierkante meter, van voren met traliën, van boven open, moet men heen en weer marcheerren, evenals een wild dier onrustig in een dierentuin op en neer loopt. Ik was altijd blij als dien tijd om was.

Hoe was de ligging?

Niet zoo goed als de sluiting. Doch daar ik milicien [= als dienstplichtige in dienst] geweest ben, verwachtte ik niet beter. Een stroomatras, dito hard kussen, maar voldoende dekens.

Hoe was de kleding?

Zeer bourgeois-democratisch. Allen gelijk gekleed: Een grof buis van katoen, dito broek en gelen halsdas en gemerkt katoenen ondergoed. Een fatsoenlijk mensch schaamt zich om daarmee op straat te loopen. Het schoeisel bestaat uit een paar klompen. En daar men in een dergelijke inrichting het “niet zo nauw moet neemen”, waren ze mij te wijd. Ik moest mij derhalve oefenen in het loopen, wat mij veel moeite kostte.

Hoe was de inrichting der cellen en hoe de reinheid?

Natuurlijk zeer ongezellig. De eerste cel die ik betrok was zeer donker. Daarna kreeg ik een cel die voldoende licht doorliet. De cel was geheel opgetrokken van steen; ook de vloer was “versteend” en wanden en zoldering gewit. Indien ik een vergelijking moest maken, zou ik zeggen: Verbeeld u, indien u al schaatsenrijdende onder een pijp – steenen brug – doorgaat. Het ameublement bestond uit: een ledikant, wat aan de muur werd gehaakt, een paar plankjes als kastje in den hoek, een tafel van een halve vierkante meter en een tabouret van plusminus 25 kilo als zitplaats. Boven het tafeltje een vleermuisgasvlam. De wandversiering bestond uit een paar uittreksels van reglementen van het huis. De reinheid liet niets te wenschen over.

Welke is uw meening over het tegenwoordig celsysteem in het algemeen ?

Ik ben van oordeel, dat het gevangenisstelsel op normale menschen zeer demoraliseerend werkt. Een der ellendigste uitvindsels is het celsysteem. De eenzaamheid, het gevangeniswerk, de weinige afwisseling in het leven maakt dat men allengs in een toestand komt, die verstandsverbijstering ten gevolge moet hebben. Het was mij onmogelijk te studeeren. Ik las en herlas, maar had moeite te begrijpen en nog minder kon ik iets onthouden. Hoewel ik geen wroeging gevoelde

of mij schaamde over mijn misdaad, was het mij meermalen onmogelijk te slapen. Ik geloof dan ook, dat langdurige gevangenisstraf, bijvoorbeeld twee jaren, den mensch verstandelijk knakt.

L. Cohen’

Noten

1. *Rapport aan het hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen, door het Departement Zwolle over den toestand en de onderlinge verhouding van arbeidgevers en arbeiders in en om Zwolle, 1872, p.20-21*
2. Vegt, Helmig Jan van der, ‘De klopp op de Zwolsche deur’, in: *Zwolsch Nieuws- en Advertentieblad, 1931-1932, bibliotheek HCO*
3. *Recht voor Allen, 4 november 1892*
4. *POZC, 26 mei 1893*

5. Vegt, Helmig Jan van der, *De klopp op de Zwolsche deur*
6. *Recht voor Allen, vrijdag 27 oktober 1893*
7. Meer hierover zal te lezen zijn in een serie artikelen die ik hoop te schrijven voor het *ZHT* over de opkomst van het socialisme in Zwolle.
8. *Recht voor Allen, 22 november 1893*
9. Frits David Zeiler , “De Atlas” omstreeks 1894; danshuis of socialistenhol’ in *Zwols Historisch Tijdschrift* 11 (1994), nr. 3 p. 92-99
10. Reinalda, Bob, ‘Levie Cohen’, *Biografisch Portaal, BWSA 1* (1986), laatst gewijzigd 22-05 2002
11. *De Jonge Gids*, onder redactie van Herman Heijermans jr., eerste jaargang 1897/1898, p. 709-712, Uit *Enquete over de Behandeling van Politieke misdadigers in Nederlandsche Gevangenissen*
12. *De Jonge Gids, 1897/1898, p. 709-712, Uit Enquete over de Behandeling van Politieke misdadigers in Nederlandsche Gevangenissen*

Uitzicht op de binnenplaats, omstreeks 1980.
(Foto Ben Kam)

De herinneringen van Steven van Egten

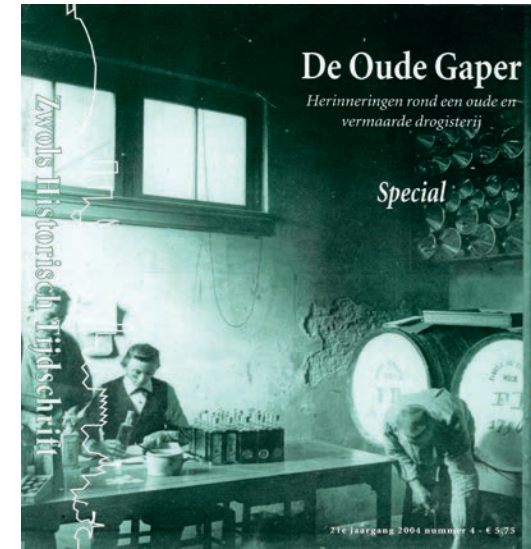
Annèt Bootsma -
van Hulten

Een van de mooiste zaken van het historisch bedrijf is als je tijdens een onderzoek van het een in het ander rolt en bevindingen met elkaar kunt verbinden. Tijdens de voorbereidingen in 2002 van het themanummer ‘Koopmansgeest’, *Zwols Historisch Tijdschrift* 19 (2002) nr. 3, kreeg ik een prachtig fotoalbum uit 1903 onder ogen van de drogisterij en grossierderij ‘de Oude Gaper’, gevestigd aan het begin van de Diezerstraat en destijds eigendom van Jurriaan ten Doesschate. Het fotoalbum bevond zich in het bezit van de familie Ten Doesschate. Vervolgens kwamen we er achter dat zich in het HCO nog een manuscript met herinneringen aan de Oude Gaper bevond, geschreven door Steven van Egten, zoon van een voormalige bedrijfsleider van het bedrijf. Een schat aan materiaal, waarvan we op dat moment maar een fractie kwijt konden. Deze twee gegevens resulteerden vervolgens opnieuw in een prachtig themanummer in december 2004, getiteld *De Oude Gaper, Herinneringen rond een*

oude en vermaarde drogisterij. (ZHT 21 (2004) nr. 4). De herinneringen van Steven van Egten waren hierin praktisch letterlijk opgenomen, in combinatie met de foto’s uit het fotoalbum.

Steven van Egten was inmiddels overleden, maar ten behoeve van deze uitgave in 2004 lukte het ons zijn zoon en dochter op te sporen in het midden van het land. Uit dit contact bleek dat Van Egten veel herinneringen op schrift had gesteld, onder meer aan zijn jeugd in Zwolle en aan zijn tijd als militair in Kampen. Deze manuscripten hebben wij nu al weer zestien jaar in portefeuille, dit nummer met egodocumenten is een mooie gelegenheid om daar een deel van te publiceren.

Steven van Egten werd in 1899 in Zwolle geboren als derde kind en enige zoon in het gezin van Berend van Egten (1865-1935) en Jentje van Dingstee (1862-1936). Vader Berend was een boerenzoon uit Assendorp, die vanwege de noodzaak om geld te verdienen op 15-jarige leeftijd in dienst trad bij de Oude Gaper, het begin van een 55-jarig dienstverband. Berend was niet alleen trouw aan zijn werkgever, maar ook aan zijn christelijke geloofsovertuiging. Hij behoorde in 1888 tot de (her)oprichters van een christelijke jongelingsvereniging en hij was 45 jaar zondagsschoolonderwijzer in Berkum, een verdienste waarvoor hij bij zijn veertigjarig jubileum in 1930 een koninklijke onderscheiding ontving. Hij bracht het zelfs tot kerkenraadslid van de Nederlands Hervormde Gemeente in Zwolle, een eerbiedwaardig college waarvan het lidmaatschap doorgaans alleen aan notabelen was voorbehouden. Het gezin Van Egten woonde achtereenvolgens aan de Spoelstraat, de Van der Laenstraat in Assendorp en vanaf 1908 aan de Oude Vismarkt 7, een pand dat in het verlengde van de winkel aan de Diezerstraat lag en dat tot dan door de familie Ten Doesschate zelf bewoond werd.

Berend van Egten bekleedde vanaf toen ook de positie van bedrijfsleider in de Oude Gaper.

Steven van Egten ging net als zijn zusjes Aaltje (1895), Geertje (1897) en Hermien (1901) naar de Oranjeschool, een in 1902 opgerichte school voor Christelijk Volksonderwijs aan de Jufferenwal. Daarna volgde hij de Mulo aan de Marnixschool aan de Korte Kamperstraat. Steven van Egten was een levendig en ondernemend kind en een ongedurige puber, die het niet kon uithouden in de twee kortstondige kantoorbaantjes die hij na zijn eindexamen had. Eerst bij de Firma O. de Leeuw, een groothandel in ijzerwaren en landbouwgereedschappen in de Diezerstraat, een baantje dat hij kreeg omdat de heer De Leeuw net als zijn vader ouderling in de hervormde kerk was, zij het dat De Leeuw veel vrijzinniger was dan de rechtzinnige Van Egten. Maar de hele dag (van 8 tot 12, van 2 tot 5 en van 6 tot 8 uur) op een kantoorruk was voor Steven een te zware opgave. Vervolgens probeerde hij zijn geluk bij de Co-operatieve Stoomzuivelfabriek Hoop op Zegen in de Filosofenallee, waar de goede naam van zijn vader eveneens tot aanbeveling strekte. Met de beoordeling ‘Het is een erg aardige jongen, maar hij is zo gauw afgeleid en ook nogal speels’ kwam ook daar een einde aan zijn dienstverband. In 1916 vertrok Steven op 17-jarige leeftijd naar het garnizoen in Kampen om beroepsmilitair te worden, een vurige wens van hem.

Hij schopte het tot sergeant, maar de dienst bracht hem niet wat hij zich er van voorgesteld had. In 1922 verliet hij het leger met antimilitaristische gevoelens en bleef de rest van zijn leven pacifist. Hij vervolgde zijn carrière bij het KNMI in De Bilt, waar hij belast was met waarnemingen. Hij bleef daar werkzaam tot zijn pensionering. Steven trouwde in 1925 met Anna Elisabeth Volbeda (1899-1994). In hun woonplaats De Bilt richtte Steven een padvindergroep op, hij was ouderling bij de Nederlands Hervormde Gemeente, ambtenaar van de burgerlijke stand en hij werkte mee aan een boek over de geschiedenis van het KNMI. Steven van Egten overleed in 1984.

Geschiedenis had Stevens grote belangstelling. Met al zijn nagelaten memoires heeft hij ook zelf letterlijk geschiedenis geschreven. Stond in zijn verhaal ‘De oude Gaper’ vooral het wonen, leven en werken in dit bedrijf centraal, in ‘Burgers in een kleine stad’ beschrijft hij met name het christelijke kleinburgerlijke milieu waarin hij opgroeide. Het manuscript werd in 1980 afgerond. Omdat het hele verhaal te lang is, is hier gekozen voor de fragmenten waarin Steven de kerkelijke activiteiten van zijn vader Berend beschrijft, die letterlijk belijdend lidmaat van de Nederlands Hervormde Gemeente was; een levensvervulling die met hart en ziel werd beleefd. Fragmenten die bijvoorbeeld over Stevens schooltijd op de Marnixschool gaan, zijn te lezen op de website van de Zwolse Historische Vereniging. Berend van Egten zal niet hebben kunnen bevroeden dat zijn leven ooit nog zo in de openbaarheid zou komen, als echte Zwollenaar had hij dat waarschijnlijk maar uiterst matig gevonden. Maar dankzij zijn zoon hebben we nu veel informatie over de sociale werkelijkheid waarin Berend en zijn gezin leefde, zien we bijvoorbeeld van binnenuit hoe het er in de zondagsschool in Berkum aan toe ging of op het jaarlijkse Zendingsfeest in het Engelse Werk. Steven van Egten kijkt met een milde blik en af en toe licht ironisch terug op zijn christelijke jeugd in Zwolle, hij schrijft levendig met een bewonderenswaardig geheugen voor sprekende details. De originele tekst is licht aangepast qua taal en spelling, en her en der wat ingekort of voorzien van jaartallen. Op de volgende pagina’s zijn verhalen.

Links: Cover Zwols Historisch Tijdschrift 21 (2004) nr. 4. Berend van Egten zit aan een tafel in het taplokaal van olijf- en slaolie in de Oude Gaper. Dit tijdschrift staat op de website van de Zwolse Historische Vereniging.

Cover Zwols Historisch Tijdschrift 19 (2002) nr. 3. Berend van Egten staat in de deuropening van de Oude Gaper, 1903. Dit tijdschrift staat op de website van de Zwolse Historische Vereniging.

Burgers in een kleine stad¹

Steven van Egten (†)

Tot ongeveer 1880 had Assendorp nog een landelijk karakter, met veel (kleine) boerderijen. Hier een boerderij aan de Assendorperdijk. Het pad rechts is de huidige Sallandstraat, gezien in de richting van de Molenweg. Op de achtergrond is al nieuwbouw zichtbaar. (Collectie HCO)

De kalender wees 1 mei 1880, toen mijn vader Berend van Egten² op vijftienjarige leeftijd zijn intrede deed in de Oude Gaper, de bekende drogisterij aan de Diezerstraat 14. Het was een ongewone stap voor deze boerenzoon, die op de boerderij van zijn vader maar node gemist kon worden. Maar het waren bar slechte tijden. De landbouwcrisis van de tachtiger jaren teisterde de boerenstand. Ze hadden het moeilijk, de boeren. Het lot trof mijn grootvader Steven van Egten in bijzondere mate. Hij had een kleine boerderij aan de Assendorperstraat. Maar het waren niet alleen de slechte tijden die zijn leven moeilijk maakten. In de kracht van zijn leven was grootvader blind geworden, doordat van beide ogen het netvlies losliet. Daar was toen nog geen kruid tegen gewassen, zodat grootvader in diepe duisternis het leven door moest.

Geen wonder dat de boerderij achteruit holde. Dit te meer omdat grootmoeder een hartkwaal had. Te eten was er wel, maar als het jaar verstre-

Berend van Egten, 1865-1935, als jonge man. (Particuliere collectie)

ken was, moesten rente en aflossing van de hypotheek klaar liggen. Er moest dan ook op een of andere manier geld binnenkomen. Sociale hulp bestond niet en mensen op hun geld laten wachten, dat strookte niet met de geldende moraal. De oudste zoon Berend moest dus geld verdienen. Door de narigheid thuis had hij zelfs de lagere school niet helemaal kunnen afmaken. Maar er was geen andere mogelijkheid.

's Morgens vroeg, nog voor de Gaper zijn deuren opende, was de jonge Berend al uit de veren. Hij liep dan met zijn moeder naar een weiland in Dieze om daar de koeien te melken. Berend droeg de volle emmers naar de rand van de stad, waar zijn moeder het juk overnam en de emmers verder naar de Assendorperstraat droeg.

Om klokslag zes uur stond Berend voor de Gaper om aan zijn lange werkdag daar te begin-

nen. Ondanks zijn gebrekkige schoolopleiding of misschien juist daardoor, was Berend geweldig leergierig. Van de enkele centen die hij als loopjongen fooi kreeg, kocht hij op de markt boeken die hij dan 's nachts in zijn bed bij een stompje kaars lag te lezen, en dat na een werkdag van minstens veertien uur. Het was dan ook begrijpelijk dat de eigenaar van de Oude Gaper, meneer Ten Doesschate,³ plezier had in deze pientere jongen en dat hij een waardevolle kracht werd in de zaak. Geleidelijk kreeg Berend moeilijker en verantwoordelijker taken. Toen bleek dat hij goed met mensen kon omgaan, werd hij winkelbediende. Dat ging zo goed dat hem uiteindelijk de volledige verantwoordelijkheid voor de winkel toevertrouwd werd. Dat was goed gezien, want vader had twee belangrijke eigenschappen: hij was eerzuchtig en hij had veel plezier in zijn werk, zodat hij al heel gauw als een vakkundig drogist bekend stond.

De familie Van Egten was hervormd. In vaders ouderlijk huis aan de Assendorperstraat heerste een wat vrome, ietwat piëtistische geest. Het Réveil had deze mensen niet onberoerd gelaten.⁴ Ik herinner mij dat in de boekenkast van vader de mannen van het Réveil goed vertegenwoordigd waren: Spurgeon, Da Costa, Bilderdijk. Het was allemaal degelijke lectuur. Vanzelfsprekend hoorde hierbij ook het lidmaatschap van de hervormde jongelingsvereniging.

De Doleantie

In 1886 kwam de Doleantie,⁵ de kerkelijke afscheidingsbeweging geleid door Abraham Kuiper, die ook de hervormde gemeente van Zwolle niet onberoerd liet. Zwolle was een in grote meerderheid vrijzinnige gemeente. Er stond maar één rechtzinnige predikant, ds. J. Vermeer. Hij was een overtuigend kanselredenaar, volgens de overlevering stonden de mensen, als hij preekte, lang voor de dienst begon in de rij om een plaatsje in de kerk te bemachtigen.⁶

Geen wonder dus, dat toen Kuypers oproep klonk om tot de belijdenis der vaders terug te keren of anders de hervormde kerk te verlaten, de hoop van scherp slijpend Zwolle gericht was op het verlossende woord dat van Vermeer zou moe-

ten komen. Maar Vermeer was zo verknocht aan de hervormde kerk dat dat verlossende woord uitbleef. Integendeel: hij riep op om trouw te blijven aan de 'vaderlandse' kerk.

De jongelingsvereniging was door de gebeurtenissen in hevige beroering geraakt. Er waren twee stromingen. De meerderheid van het bestuur was op de hand van Kuiper en pleitte voor afscheiding. Een minderheid, waaronder vader, pleitte voor de bestaande toestand: één ongedeelde christelijke jongelingsvereniging, die vrij stond van de kerk. In de vergaderingen werd fel gediscussieerd. In de hitte van de strijd ontzagen de tegenstanders elkaar niet en bittere verwijten rolden over de tafel. Een derde deel van de leden ging uiteindelijk mee met de dolerenden. Jarenlange vriendschappen werden verbroken. Als vader hier jaren later over vertelde, klonk er bitterheid in zijn stem over datgene dat hij als een ernstige misstap beschouwde.

Op 1 mei 1888 werd, mede door vader, een nieuwe vereniging opgericht. Zij koos als naam: 'De Heer is onze Banier'.⁷ Deze wat zonderlinge naam was in het dagelijkse spraakgebruik moeilijk te hanteren. Het werd dan ook al gauw: 'De Banier'. Niemand kon toen nog vermoeden welk een belangrijke plaats deze jongelingsvereniging in hervormd Zwolle zou gaan innemen. Al gauw kwamen er afdelingen in de verschillende Zwolse buurten. Er kwamen knapenverenigingen en jongeliedenverenigingen met weer allerlei onderafdelingen. Vanuit de jongelingsvereniging werden zondagsschoolonderwijzers gekweekt voor de zondagsschool 'De Zaaier', die verspreid over Zwolle en aangrenzende buurtschappen vele honderden kinderen bereikte. De vormende waarde, die van de jongelingsvereniging op de leden uitging, valt moeilijk naar waarde te schatten. De meeste jongens hadden net als vader weinig schoolopleiding. Op de jongelingsvereniging leerden ze Bijbelstudie, discussiëren, reciteren van gedichten, organiseren. Doordat de activiteiten bovendien niet uitsluitend gericht waren op de kerk, werd het vormend karakter ervan nog in belangrijke mate versterkt. Naar onze moderne smaak mankeerde er nog wel wat aan, maar in die tijd was deze invloed erg belangrijk. Vader zei

later vaak: ‘Wat ik geworden ben, ook maatschappelijk, heb ik aan de jongelingsvereniging te danken. Hier is mij de lust tot studie bijgebracht.’

De jongelingsvereniging vulde na de lange werkdagen hun leven en daar vonden ze ook hun vrienden. Een van de leden was Cornelis van Dingstee, een jonge onderwijzer. Hij was opgevoed in het Burgerweeshuis in Zwolle. Zwolle was een liberale stad en dat betekende dat hij onderwijzer bij het Openbaar Onderwijs werd. Maar al gauw had Cornelis daar geen vree mee en ging hij over naar het Christelijk Onderwijs, hetgeen voor hem een fikse salarisverlaging betekende, naar ik meen van f 600,- naar f 500,- per jaar. Cornelis van Dingstee en Berend van Egten werden vrienden en zijn steeds vrienden gebleven.

Verkering

Cornelis van Dingstee had een zuster Jentje. Zij diende in Amsterdam. Doordat zij drie broers had die in Zwolle woonden, kwam zij haar vrije dagen in Zwolle doorbrengen. Haar vader, mijn grootvader Van Dingstee, had indertijd een kruidenierszaak in Hasselt gehad.⁸ Hij kwam jong te overlijden en liet daardoor zijn gezin in moeilijke omstandigheden achter. In de denkwijze van die dagen paste het niet van gaven te leven, hoewel grootmoeder gefortuneerde familie had. Vandaar dat met name de oudste kinderen al vroeg leerden

de handen uit de mouwen te steken. De jongens werden uitstekende vaklieden. Zij zorgden voorbeeldig voor hun moeder, die niet sterk was. Ook moeder moest hard werken en sober leven. Deze gang van het leven en waarschijnlijk ook haar preutse aard zullen wel de reden zijn geweest, dat Jentje, hoewel ze een knap meisje was, pas op haar 33ste jaar ging trouwen.

Door haar broer Cornelis kwam Jentje bij de Van Egtens over de vloer. En ziet, Berend en zij werden het eens en het werd een degelijke verkering. Moeder diende in Amsterdam bij een familie Van Hasselt. Mevrouw van Hasselt hield zich stipt aan het toen geldende patroon: één keer per week een vrije avond (dat wil zeggen na de afwas om 7 uur uit en om 10 uur weer binnen) en ’s zondags gelegenheid voor één kerkgang en dan verder als vaste regel: geen vrijers in de keuken. Nu woonde moeders enige zuster Cornelia ook in Amsterdam, maar nogal ver weg. Bij Cornelia en haar man bracht ze haar vrije avond door. Ze liep dan heen en terug, want 7½ cent voor een pasje (zo heette in Amsterdam een retourtje), nee, daar was moeder te zuinig voor.

De verkering van Berend en Jentje eindigde, zoals elke degelijke verkering in die dagen, op 29 mei 1894 met hun huwelijk. Dit werd in Zwolle gesloten. Vader kreeg wel de medewerking van zijn baas, meneer Ten Doesschate, die er voor zorgde dat zijn inkomen enigszins in overeenstemming kwam met de gestegen behoeften. Aan de viering van het huwelijk had de christelijke vriendschaar uitbundig aandeel.

Van der Laenstraat 93

Voor iedere burger, die zichzelf respecteerte, en daaronder reken ik zeker vader en moeder, was een eigen huis een hartenwens. Een eigen huis is een bezit en bezitter zijn geeft nu en gaf vroeger nog meer status. Wat zou het worden, kopen of zelf bouwen? Meneer ten Doesschate, die vanwege de op te nemen hypotheek terecht mocht meepraten, ried aan: bouwen.

Na lang beraad werd een terrein gekozen aan de Van der Laenstraat in Assendorp. Het was een terrein dat groot genoeg was voor twee woningen en dan bleef er naast het ene huis een breed

Het ouderlijk huis (links) van Steven van Egten aan de Van der Laenstraat, 2020. Het oorspronkelijke nummer 93 werd in 1979 omgenummerd naar 115. De gezamenlijke portiek werd al heel snel aangepast in twee aparte voordeuren. Het pad naast het huis is nu de Molen-dwarsstraat en op de plek van de moestuin van het Oude Mannenhuis ligt een parkeerplaats en een speeltuintje. (Foto Annèt Bootsma)

pad over, dat tevens toegang gaf tot de moestuin van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis aan de Deventerstraat [nu de Van Karnebeekstraat].⁹ Dat pad was eigendom van vader. Dit had twee voordelen: het was erg vrij, wat in deze buurt een voorname rol speelde, en achter onze tuin werd niet gebouwd.

Het waren voor die tijd mooie huizen, verreweg de mooiste van de straat. Ze hadden een gezamenlijk portiek van drie treden, wat een bijzonder cachet gaf. Het was voor ons kinderen een heerlijk huis. Je kon er fijn spelen in de tuin, in het prieel en in het brede pad naast het huis. Dat was maar goed ook, want moeder zag ons niet graag op straat. Vermoedelijk speelde in deze maatregel mee dat er in Assendorp nogal veel socialisten woonden,

meest ‘spoorhazen’, arbeiders van de Spoorwegen. En een kinderziel was gemakkelijk bedorven door heidense propaganda. Het huis had een voorkamer waar de mooie meubels stonden en waar we vrijwel nooit kwamen. Zonder een mooie kamer was een huis niet compleet. Later verhuurde moeder de kamer aan een meneer Van Kleef, vrijgezel en bezitter van een cichoreifabriekje in Dalfsen. Hij was er bijna nooit. Hieruit putte moeder de moed, toen ik eens erg stout was, om mij in een donkere kast in zijn kamer te stoppen. Ik brulde als een varken dat geslacht werd. Laat toen juist meneer Van Kleef thuis komen. Moeder was in alle staten van verlegenheid, Van Kleef deed vergoelijkend. Maar ik was uit de donkere kast verlost en ik ben er nooit meer in gestopt.

Berend van Egten achter de toonbank in de Oude Gaper, 1903. (Album Ten Doesschate, foto HCO)

Tussen de voor- en achterkamer was een alkoof. Hier sliepen vader en moeder en de jongsten, mijn zusje Hermien en ik, in vaste ledikanten. Achter de keuken was de plee. Hier stond het allernieuwste snufje van hygiëne omstreeks de eeuwwisseling opgesteld: de ton. Aangezien closetpapier nog niet was uitgevonden, hing in de plee een bos keurig recht afgescheurde kranten, waarvan je naar behoefte kon aftrekken. Tweemaal per week kwam de ‘tonnenman’ achterom, om de tonnen te verwisselen. Het voordeel van een achteruitgang was, dat de ton niet binnenshuis door moest. Dat bij het wisselen van de ton nogal wat geuren vrij kwamen, gaf ons een slecht zicht op de nuttige functie van de tonnenman. Toen dan ook vele jaren later onze trouwe Rulefien, die lange jaren bij moeder diende en een wat hoge rug had, met een weduwnaar-tonnenman met tien kinderen ging trouwen, voelden we dat als een persoonlijke schande.

Bij de zaterdagse boodschappen behoorde het predikbeurtenblaadje, dat voor 1 cent verkrijgbaar was bij de uitgever Hartger de Vries aan de Thor-

beckegracht 80. Immers, je mocht niet het risico lopen, dat je als orthodox mens bij een moderne dominee ging kerken, want dan zat je voor een onoplosbaar dilemma: de kerk uitlopen gaf een schandaal en dat was iets, dat je als Zwollenaar tot het uiterste vermeed. Maar blijven zitten bracht de hemelse zaligheid lelijk in gevaar.

Lagere schooltijd

De kinderen Van Egten groeiden voorspoedig op, zodat na enkele jaren het schoolprobleem in zicht kwam. Men was in Zwolle rond 1900 juist bezig met de voorbereiding van de stichting van een school voor Christelijk Volksonderwijs, van welke plannen vader en moeder vurige voorstanders waren. Vandaar, dat ze met het naar school sturen van oudste zus Aaltje wachtten, tot deze school klaar was. Door omstandigheden duurde dit erg lang, zodat Aaltje al zeven jaar was toen ze in 1902 naar school ging. Maar vervolgens bleek dat er te weinig leerlingen waren. Vader en moeder besloten daarom Geertje, hoewel ze amper vijf jaar was, ook maar op te geven. De beide zusjes hebben

De voormalige Oranjeschool aan de Jufferenwal, geopend in 1902. De achterkant van het gebouw huisvestte destijds de Marnixschool aan de Korte Kamperstraat. Het fraaie tegeltableau ‘Christelijk Volksonderwijs’ is in 2012 weer tevoorschijn gehaald en gerestaureerd. (Foto’s Elske Bootsma)

daarom de hele lagere schooltijd in dezelfde klas gezeten. Bij het stelsel van klassennummers, dat toen gebruikelijk was, was Aaltje altijd nr. 1 en haar twee jaar jongere zusje tussen 4 en 6.

Om dezelfde reden werd ook ik erg vroegtijdig naar school gestuurd: op 10 februari 1904 werd ik vijf jaar en op 1 april ging ik naar school, zodat ik mijn hele schooltijd de jongste van de klas ben geweest.¹⁰

Het was voor zo’n klein manneke een hele wandeling: vier maal per dag een half uur. Gelukkig viel er onderweg veel te beleven. Op de hoek van de Van der Laenstraat was de steenhouwerij van Kamphuis, waar je tussen de stapels graniet fijn kon spelen, op gevaar af van een lelijke valpartij. Dan was er langs de Deventerstraat [nu: Van Karnebeekstraat] een touwslagerij met mannen die met een gordel van vlas om de heupen achteruit liepen touw te spinnen en er stond een donker gebouwtje, waar een man een groot wiel liet draaien. De Sassenpoortenbrug was toen nog een houten ophaalbrug, die vaak open moest voor turfschepen. Onder de Sassenpoort kon je hard brullen. Dat klonk griezelig hol en meteen erop hoorde je de echo. Tegenover de Sassenpoort stond het huisje van de keurmeesters, waar de slaggers hun koeien lieten keuren voor de slacht. De Potgietersingel was een fijne speelplaats. Als het hoog water was speelde je de branie, door tot over je enkels door het water te lopen. Dat je er een flinke verkoudheid aan overhield, mocht de pret niet drukken. Toen het standbeeld van Potgieter geplaatst werd,¹¹ hebben we er heel wat over ‘gefilosoferd’ wat dat voor snuiter kon zijn. Dan was

er het ‘Bessemans-öfien’ [=Bestevaershofje]. Daar stond een rijtje huizen met struikgewas langs de tuinen, waar we onder kropen en uit puur baldadigheid datgene deden, wat volgens de regels van

De Deventerstraat, nu Van Karnebeekstraat, omstreeks 1900. Rechts de touwbaan. (Collectie HCO)

De Sassenpoort omstreeks 1900. (Collectie HCO)

Links: De oude Sassenpoortenbrug. Deze brug werd in 1909 vervangen door de huidige, vaste brug. (Collectie HCO)

Straatbeeld rond 1900, Luttekestraat. (Collectie HCO)

het burgerlijk fatsoen op de plee diende te geschieden. Je moest dan wel zorgen tijdig weg te wezen. Hier woedden ook de veldslagen tegen de jongens van de Fraterschool.¹² Je kreeg op de Christelijke School echt geuzenbloed ingepompt en dat maakte dat er geen stenen groot genoeg waren voor die papen. Door lopend kwam je langs het Gerechtshof [de rechtbank] aan de Blijmarkt, waar iedere dag een afgejakkerd paard de ‘dievenwagen’ heen zeulde. Voorop zat de koetsier met een leren hoge hoed en achterop waren de bankjes en daar zaten twee veldwachters, die de deur van de cellenwagen openmaakten om de, in onze fantasie boze slechteriken, af te leveren. Je kon dan lekker griezelen.

Dan was er de Kalverstraat met op de hoek met de Luttekestraat de hoefsmederij van Poppe, waar altijd paarden buiten stonden om beslagen te worden en waar de hoefsmid de benen van de paarden opbeurde om de gloeiende ijzers te passen. Dat er wolken stinkende rook afkwamen, maakte het nog geheimzinniger. In de Kalverstraat was ook de slachtplaats van slager Wentzel, waar we getuige waren van bloederige taferelen. En ten slotte: vlak bij de school was een waterbak met een

muurtje, waar we wedstrijden hielden wie er overheen kon spuiten en waar ik mijn eerste nederlaag leed: ik kwam niet hoog genoeg met mijn straal. Nee, hoe ver de weg ook was, vervelen deden we ons onderweg niet.

Mijn prestaties op de lagere school hadden, gezien de enorme verwachtingen die men van mij als enige zoon had, niet de volledige waardering van vader en moeder en in belangrijk mindere mate van mijn ijverige zusters. De eerste vier klassen rolde ik moeiteloos door. In de vijfde klas kreeg ik meester La Maitre, die als een groot pedagoog bekend stond. Dat laatste was een gevolg van zijn resoluut optreden. Hij zou het met dat lastige knaapje wel klaren. En dat ging met harde hand. Straf volgde op straf, zonder duidelijk resultaat. Aan mij werd bewezen dat teveel straf gevoelloos maakt. Nu kon het me helemaal niets meer schelen... Men ziet wat de als onpedagogisch geoordeelde nummering van de leerlingen vermocht. Het eerste rapport wees mij aan als nr. 47 van de klas, nog net boven nr. 48, dat een erkend debiel jongetje was.

Dit rapport sloeg in het gezin Van Egten in als een donderslag bij heldere hemel. Zo’n rapport in een gezin dat er eer in strekte goede leerlingen voort te brengen. Het was een schande. Er volgde een apartje met vader en moeder in de voorkamer. Wat er gezegd werd, weet ik niet meer, maar het resultaat van dit gesprek was verbluffend. Het tweede rapport vermeldde nr. 15 en het ging zo door, tot het vierde rapport verscheen. Ik bracht het zegevierend mee naar huis. Er stond, het was niet te geloven, dat ik als nr. 1 bevorderd was naar klasse 6. Was er ooit overtuigender bewijs geleverd dat er zelfs voor de grootste zondaar nog reding is? Hoe het zij, vader en moeder waren er nu wel van overtuigd dat ik redelijk goed leren kon.

Nu dat bewezen was, begon men rekening te houden met de toekomst. De HBS lag nog buiten de levenssfeer van vader en moeder. De keuze viel daarom op de Mulo. De Christelijke Marnixschool lag voor de hand, een lagere school doorlopend in een Mulo. De Marnixschool had een erg goede naam, maar was wel een dure school (althans voor ons), het schoolgeld bedroeg f 60,- per jaar. De Mulo-afdeling had namelijk te weinig leerlingen om aan de subsidievoorwaarden te voldoen. Desondanks werden er kinderen uit de verre omtrek naar deze school gestuurd. De Oran-

Het voormalige gebouw van de Marnixschool aan de Korte Kamperstraat, ook voorzien van een in 2012 gerestaureerd tegeltableau met het opschrift ‘Christelijk Volksonderwijs’. (Foto Elske Bootsma)

Links: Steven van Egten (zittend) als Muloleerling, met een vriendje. (Particuliere collectie)

je- en de Marnixschool waren tegelijk gebouwd, ze stonden ruggelings tegen elkaar. Maar al waren de gebouwen precies gelijk, ik kwam in een gans andere wereld. Want de Marnixschool was een standenschool. Hier had je kleine klassen. Hier heerste een andere sfeer. Hier werden de meesters met meneer aangesproken. Ik kwam in de zesde klas, maar ik had dan ook wel enige tijd nodig om mij aan te passen.¹³

Stadsmensen

In 1908 verhuisden wij naar de Oude Vismarkt 7, een deftig huis dat meneer Ten Doesschate in 1888 voor zichzelf en zijn gezin had laten bouwen. Hoe mooi dit nieuwe huis ook was, ons leven was veranderd. We waren echte stadsmensen geworden. Wat we in het grote huis zo midden in de stad misten, dat waren de vriendjes waarmee je dicht bij huis kon spelen. We misten ook het gauw buiten zijn. Op de Oude Vismarkt woonden vrijwel uitsluitend roomse winkeliers en daar hadden wij geen omgang mee. Trouwens, vader had een bescheiden verdienste als anti-papist. Dat hoorde er bij als je hervormd en dus ook christelijk-historisch [CHU] was. Je was er in de stad ook meer bij bepaald, dat je allerlei dingen niet ‘hoorde’ te

Oude Vismarkt 7, in 1903. (Album Ten Doesschate, foto HCO)

doen. Want het ergste dat je kon overkomen, was een openbaar schandaal.

In de stad was geen ‘Vastenaovond’. In Assendorp dosten de kinderen zich spontaan uit in de meest bizarre kleding en dan maakten wij een ‘foekepot’. Dat was een open bus, waarover een varkensblaas werd gespannen. In het midden van de blaas werd rechtop een stokje vast gezet: als je dan met een wat vochtige hand langs dat stokje op en neer ging, dan hoorde je een dof: foeke, foeke... En daarbij werd een versje gezongen:

*’t Is vanaovond vastenaovond,
Klinke op de busse.
Alle mooie meissies ’ebben een man
Be’alve ikke en mien zu-u-sse.
Als mien zuster trouwen giet,
Dan trouwt ze met de bakker.
Wärme bröties met kolde botter,
O, dat smaakt zo la-a-kker,*

en: *Klein zieltien, klein zieltien
zat achter de deur.
Klein zieltien, klein zieltien,
Weur doe ie dat toch veur.
Foekepotterij, foekepotterij.
Gêf mie een centien,
Dan gao ik veurbij.*

Ze belden dan aan de deuren en kregen een cent. Wij mochten daar overigens niet aan meedoen, moeder zei dat ‘bedelen’ niet hoorde.

Ook kregen we in Assendorp met Pasen ‘een zwaantien’ op een stok en die werd prachtig opgetuigd met allerlei moois en daar liepen we dan mee te pronken. Dat werd helemaal niet georganiseerd maar ging spontaan. Verder waren er de paasvuren langs de dijken. Daar waren de boeren-jongens al weken tevoren mee druk, om brandstof te verzamelen. Ik mocht met vader gaan kijken en hij vertelde dan dat hij daar vroeger ook aan mee deed.

Wat wel fijn was in de stad, was dat je overal dichtbij zat. Als er iets bijzonders was dan had je er deel aan. Of het nu Koninginnedag was of de vrijdagse markt. Dan stond de Oude Vismarkt vol met kramen, waar de standwerkers onder sterke verhalen hun waren probeerden te slijten. Er

Vrijdagmarkt op de Oude Vismarkt omstreeks 1910. Oude Vismarkt 7 is het tweede huis van rechts. (Collectie HCO)

liep een stroom van boeren en boerinnen in hun kleurige klederdracht met begerige ogen langs de kramen.

De Zondagsschool

In Zwolle was een grote zondagsschool, de Zaaier. In 1890 informeerde de Zaaier bij de jongelingsvereniging ‘De Heer is onze Banier’ of deze niet een paar leden had die een afdeling in Berkum wilden opzetten. En jawel, er boden zich twee jonge mannen aan: Willem Nooter, een eerzame metselaar en Berend van Egten, een degelijke winkelbediende in ‘de Gaper’. Het waren sportieve jongens: één uur lopen heen, één uur staan en één

uur lopen terug en als ze weer in Zwolle waren, konden ze bijna meteen doorlopen naar de kerkdienst van zes uur. Maar ze hadden er kennelijk plezier in, want vader heeft het zonder mankeren 45 jaar volgehouden. De zondagsschool werd gehouden in de Openbare Lagere school op Bergklooster. Talloze malen ben ik daar heen gewandeld met vader, door weer en wind, want vader fietste niet.

We liepen eerst langs de Diezerkade naar de Brink, waar we de andere zondagsschoolmeesters ontmoetten, hetzij van ‘t Spijker, Bello of Meuleman. Het was een vaste ploeg, mannen die via de jongelingsvereniging bij de zondagsschool waren geko-

*De Diezerkade
omstreeks 1900.
(Collectie HCO)*

men. We liepen vervolgens gedrieën langs de Meppelerweg, toen nog een weg met aan weerszijden eiken en de Dedemsvaartse Stoomtram, en dwars over het landgoed de Kranenburg, later begraafplaats, naar de Openbare School op Bergklooster.

De buurtschap Berkum, of liever gezegd de twee buurtschappen Berkum want er waren respectievelijk een buurtschap Berkum-Brinkhoek en een buurtschap Berkum-Poepershoek, en ook nog de buurtschap Haerst stuurden hun kinderen vrijwel zonder uitzondering naar de zondagschool van vader. Sommigen moesten er meer dan een uur voor lopen. Het waren over twee lokalen verdeeld meer dan honderd kinderen, jongens en meisjes in boerenkleding. Het rook er na afloop erg naar boerderij. Er werd veel gezongen, voornamelijk Sankey-liederen.¹⁴ De meesters, hoezeer ze ook hun best deden, muntten niet uit in het muzikale. De ongeschoolde stemmen van de kinderen waren erg scherp en bovendien zongen ze in dialect. Het was dan ook niet te voorkomen, dat de schone liederen waarin de hemelse vreugde uitvoerig werd bezongen, op een afschuwelijke wijze werden vermoord. Maar niemand had daar erg in en het waren verder erg aardige kinderen.

Het grote feest in Berkum was het Kerstfeest van de zondagsschool. Dan werden de deuren tussen de twee lokalen weggenomen en ontstond er zoiets als een zaal. Er waren twee feestvieringen: 's middags voor de kleintjes en 's avonds voor de groten en voor de ouders en belangstellenden. En vol dat het 's avonds was! Er stond altijd een grote kerstboom, die vader en ik elk jaar gingen uitzoeken op Boschwijk, het buiten van de dichter Rhijnvis Feith, waar toen nog nazaten van hem woonden.

Rondom de kerstboom zaten circa vijftig kinderen, daarachter ouders, broers en zusters, kortom de hele bevolking van Berkum. Het was er met name 's avonds zo vol, dat in het portaal de mensen stonden, nee, tegen elkaar aanhingen. Het was onder deze omstandigheden een moeilijke opgave voor de leiders het feest goed te laten verlopen.

Er was altijd een veldwachter aanwezig, om in te grijpen als het nodig zou zijn. En dat was nogal eens het geval, als dat opgeschoten goed, moe van het lange staan, wat al te rumoerig werd. Want veel gelegenheid tot ontspanning was er verder niet in Berkum, zodat de kerstfeestviering een echt evenement was in hun boerenbestaan. Na

afloop liep het vocht in stralen langs de geverfde muren en rook je duidelijk een stallucht. Als het feest uit was, namen de jongens hun kans waar om een deerntje naar huis te brengen. Boze tongen beweerden, dat dat wegbrengen niet altijd zonder gevolgen bleef... Hoe het ook zij: de kerstfeesten in Berkum waren voor bezoekers uit de stad onvergetelijk om hun hartelijkheid en eenvoud.

In de zomer was er een uitgaansdag van de zondagsschool. Meestal was het doel de uitspanning van Thijssen aan de Ruiterlaan. Hier kon alles en mocht alles. Vader was al weken te voren druk met de voorbereidingen. Dat waren er heel wat, want het ging in eigen beheer en met eigen vervoer. Op de langverbeide dag togen de meesters naar Berkum en daar werd een stoet gevormd van boerenwagens: sjezen, tilbury's, tentwagens enzovoort. De kinderen werden over de wagens verdeeld en zo trok een lange stoet van dertig tot veertig wagens langs de Meppelerweg en door de Diezerstraat. Op de bok van de voorste wagen zat vader. Bij de Gaper werd stilgehouden en werden de etenswaren ingeladen: krentenbollen, koeken, chocolade, prijzen

Het station van de Dedemsvaartsche Stoomtramweg Maatschappij (DSM), gelegen op het punt waar de Thomas a Kempisstraat overgaat in de (toen) Meppelerweg, later Meppelerstraatweg. (Collectie HCO)

voor de wedstrijden. Dat was een hele consternatie in de drukke Diezerstraat. Vader vond dat een mooie kosteloze reclame voor de zaak.

De voormalige Openbare Lagere School op Bergklooster in 2020, gelegen naast het kerkhof. (Foto Annët Bootsma)

*Steven van Egten staan-
de in de deuropening
van de Oude Gaper in
de Diezerstraat, 1903.
(Album Ten Does-
schate, foto HCO)*

Bij Thijssen werd de dag verder gepasseerd met spelen: koekhappen, wanspringen, zakkenlopen, te veel om op te noemen. Onderwijl verdeelden zich de ouders over de verschillende koepels en keken dat drukke spul eens aan, eerst onder het genot van een kop koffie en later bij een borreltje en een 'glaasje rood veur de vrouw'. 's Avonds om

7 uur ging het in draf terug, onder luid gezang. In Berkum aangekomen waren ze het allemaal over één ding eens: het was een fijne dag geweest.

Niet alleen de Berkummers gingen uit. Ook de zondagsschool in de stad had haar uitstapje en omdat vader inmiddels voorzitter van de zondagschoolvereniging was, waren we ook bij deze orga-

nisatie betrokken. Meestal was het doel een van de buitengoederen in de omgeving van Zwolle, zoals het landgoed Den Berg bij Dalfsen. De eigenaar, baron Van Dedem, zat voor het district Zwolle in de Tweede Kamer en dit waren zijn toekomstige kiezers. Op zo'n dag werden op een bepaald moment de kinderen verzameld bij 'het Huis'. De familie verscheen dan op het terras, waarna een speciaal geschreven feestlied ten gehore werd gebracht, welk huldebetoon door de familie welwillend en minzaam werd aanvaard. We zaten gelukkig nooit om een feestlied verlegen, want de jongelingsvereniging bracht goede dichters voort.

Zendingsfeest

Vader was ook voorzitter van de Hulpzendingsvereniging. Dit was de vereniging die ieder jaar op Tweede Pinksterdag het Zendingsfeest organiseerde op het eilandje in het Engelse Werk. Dat eilandje was voor dit doel bijzonder geschikt, omdat het kon worden afgesloten. Op een grasveldje werd dan een spreekgestoelte opgericht en vandaar werd door een zeven- of achttal sprekers, zendelingen en predikanten, een poging gedaan om met stichtelijke verhalen over de ellende van de arme heidenen en de rijkdom van de bekeerlingen de verzamelde menigte nog wat meer zending-minded te maken en de goedgeefsheid aan te wakkeren. Om het spreekgestoelte stonden enkele rijen banken, waar ouderen en zij, die er echt bij hoorden, konden gaan zitten. Het jonge spul en de buitenlui, die voor een verzetje of in de hoop op een vrijerij waren gekomen, vlijden zich onder het lommer van de bomen. Onder deze aanwezigen was het doorgaans nogal onrustig. Velen snakten naar het einde van het officiële gedeelte, waarna vrijages, begunstigd door het avondduister, nog intenser konden worden voortgezet.

De toespraken werden afgewisseld met zang, die verdienstelijk werd begeleid door het Christelijk Fanfarecorps David. Halverwege de samenkomst werd een ruime pauze gehouden, die deels gelegenheid gaf het meegebrachte proviand te verorberen, maar anderzijds om een partijtje zendingselectuur tegen behoorlijke prijzen aan de man te brengen. Er stond op het terrein een tent waar behulpzame dames de sprekers en bestuurders

verzorgden met broodjes kaas en koffie. Omdat moeder in de organisatie zat, mochten wij er ook komen en kregen wij een broodje met kaas, een echt vers broodje, waarvoor de bakker een deel van zijn zondagsrust moet hebben opgeofferd. Vooral die verse broodjes vielen er goed in. Die kregen we thuis haast nooit, want moeder vond die witte broodjes maar klef en eigenlijk niet gezond. Al met al was het een fijne dag en als ik in mijn verdere leven zending-minded ben gebleven, is voor een goed deel te danken aan het Zwolse Zendingsfeest.

Ook bij de voorbereidingen was ik betrokken. 's Morgens al vroeg mocht ik met vader mee. Dan gingen we met de paardentram naar het Katerveer en liepen naar het eilandje in het Engelse werk. Vader keek deskundig naar de lucht en zei: 'Het weer blijft goed.' Dan bleef het goed.

De meeste sprekers kwamen per trein. Er werd daarom voor de hele dag een vigilante gehuurd, die vice versa naar het station moest rijden om de sprekers te halen. Ik mocht naast de koetsier op de bok zitten en achter het paard, dat telkens van achter pruttelende geluiden uitliet. Ik heb toen, naar me later bleek, heel wat beroemde zendelingen gezien: Kruyt, Adriani, Van der Roest, om er maar enkelen te noemen. De koetsier hanteerde de zweep en vloekte naar het paard als het niet goed gehoorzaamde. Ik begreep niet dat iemand zo vloeken kon, als hij zo'n heilige vracht in zijn rijtuig had. Ik was er wat trots op dat ik, zo hoog gezeten, mijn aandeel leverde bij het halen van de sprekers. Pinksteren heeft voor mij sindsdien, behalve met de Heilige Geest, ook te maken met een rijtuig, met de plaats op de bok en de pruttelende achterdelen van een paard.

Politiek

Vader was erg geïnteresseerd in de politiek. Hij was, sedert de afsplitsing van de Anti-Revolutionairen (1894), overtuigd CHU-man en hij droeg die overtuiging ook uit. De namen De Savornin Lohman en Hoedemaker werden door hem met eerbied genoemd. Vooral de laatste had een grote invloed op zijn denken.

Vader was voorzitter van de Christelijk Historische-kiesvereniging, later ook van het

Gebouw 'de Dageraad'.
Molenweg 38 in 2020.
(Foto Elske Bootsma)

kamerkringbestuur. In deze kring, waarin de adel destijds nogal een belangrijk aandeel had, was hij een gewilde figuur, omdat hij het vertrouwen van de gewone man had. Vandaar ook, dat zo tegen de verkiezingen er bij ons thuis nogal eens jonkheren kwamen opdraven. Vader kon boeiende verhalen vertellen van zijn belevenissen in de politiek. Zo werden wij al jong in de politieke sfeer getrokken en voelden we het als een erezaak de partij van vader met gloed en verve te verdedigen.

In 1913 waren er Tweede Kamerverkiezingen.¹⁵ Op de kandidatenlijst voor de CHU voor het district Zwolle stond ook een zekere meneer Hendriks, die het eerzame vak van draaier beoefende en deswege, ter onderscheiding van andere Hendriksen, 'Hendriks de draaier' werd genoemd. Hendriks was niet alleen een godvruchtig man, maar hij kon ook overtuigend getuigen van de ere Gods, zij het in onvervalst Zwols dialect. Hendriks was ook onze zondagsschoolonderwijzer, die toen hij ons de geboorte van Jezus moest uitleggen, hij Jozef tegen Maria liet zeggen: 'Maria, wat wor-ie-toch dikke, ie bint toch niet ziek?' Maar het bleek

dat er een kindje moest komen. Nou, en dat kindje was een zoon van God. Hiermee was voor ons het leerstuk van de Onbevleete Ontvangenis voor-goed opgelost.

Maar goed, Hendriks was kandidaat en moest spreken in een verkiezingsvergadering in 'de Dageraad'.¹⁶ Dit gebouw stond in het rode Assendorp. Vandaar dat de zaal vol zat met socialisten. Vooral de rode onderwijzers, die juist midden in een scherp salarisconflict zaten, waren goed vertegenwoordigd. Hendriks sprak, in vast geloof dat de Geest hem de woorden in de mond zou leggen, voor de vuist weg. Toen hij aan de onderwijzerssalarissen toekwam, wou hij het eens extra mooi zeggen: 'Hij vond het helemaal niet nodig, de onderwijzers hoger te *salueren*.' Hierop sprongen de schoolmeesters op. Ze wilden debatteren. Maar Hendriks wist er nauwelijks iets op te zeggen. Toen barstte de hel los. Iedereen schreeuwde, drong op naar voren. Vader, die de leiding had, sloot om ergere rampen te voorkomen de vergadering maar. Nog maanden later groetten de openbare onderwijzers op straat vader met een eerbiedig saluut.

De verkiezingen van 1913 brachten overigens een glorieuze overwinning voor de liberalen. Sinds jaar en dag (1879!) was het district Zwolle vertegenwoordigd door de CH-afgevaardigde baron A. van Dedem uit Dalfsen. Hij was een eerzaam wijnkoper, die alleen al door zijn titel aanspraak mocht maken op ieders eerbied. Als ik achteraf de zaak goed beoordeel, was zijn voor-naamste verdienste dat hij zich tot het uiterste inzette om alles te laten zoals het was. Overigens was hij een beminnelijk man en goed kerks. Hij zou nog vele jaren zijn ambt in alle rust hebben vervuld, ware het niet dat die vermaledijde liberalen een tegenkandidaat hadden gesteld van formaat, iemand die zijn sporen in diplomatieke dienst had verdiend, de heer F.A. Knobel.

Op vader rustte de verantwoordelijkheid voor de verkiezingscampagne. Er was blijkbaar minder gebrek aan geld dan aan mankracht, weshalve enkele kinderen van bestuursleden werden ingeschakeld om de duizenden strooibiljetten te vou-

wen. Vader zette ons aan het werk in het gebouw Aplein¹⁷ en hij vertelde ons, dat als we dorst kregen, we wel een flesje limonade mochten nemen. Er stonden rijen kogelflesjes klaar. Het rode bruisende vocht trok ons onweerstaanbaar. Het was een ongeken- de weelde. Een kogelflesje kregen we maar enkele malen per jaar, zoals tijdens een reisje. Of die voortdurende verleiding de oorzaak was, weet ik niet, maar we werden geplaagd door een onlesbare dorst. Het ene flesje na het andere verdween in onze dorstige kelen. Op een gegeven moment kwam vader eens kijken of we opgescho- ten waren. Tot zijn schrik ontdekte hij de lange rij lege flesjes. Dat was de bedoeling niet geweest. Om zijn gezicht te redden, heeft hij uit eigen zak maar bijgepast. De goede zaak was dit wel waard.

Maar onze inspanning bleek tevergeefs te zijn. Bij de herstemming werd Knobel gekozen. Het was, of we voor een zwart gat stonden. Dit was het einde van het vaderland. Gelaten wachtten wij op de dag van het laatste oordeel. Maar die kwam niet. Vreemd, alles liep gewoon door, of er geen verkiezing was geweest. De grote les van deze verkiezingen was dat alles in de politiek erg betrekkelijk is.

De kerkenraad

De kerkenraad van de Nederlands Hervormde Gemeente van Zwolle was een illuster gezelschap. Het lidmaatschap er van was gereserveerd voor de notabelen van de stad. Het was dan ook verklaarbaar, dat toen ds. De Haan vader al op vrij jeugdige leeftijd voorstelde als ouderling, er door een ouderling-fabrikant op gewezen werd dat Van Egten een ondergeschikte positie had, met de vraag, of dit nu wel met de waardigheid van dit college strookte. Waarop ds. De Haan oprecht boos werd en subiet zijn voorstel introk. 'Hij achtte de naam Van Egten te hoog, dan dat die op deze wijze in discussie zou worden gebracht.' Er volgde een algemene verlegenheid.

Bij een volgende vacature werd door dezelfde ouderling opgemerkt, dat de vorige maal de naam van Van Egten al eens genoemd was en dat hij deze kandidatuur van harte steunen zou. Waarop vader met algemene stemmen tot ouderling werd gekozen. Dit gaf wel enige jaloersheid bij deze en

Links: De Grote Kerk, omstreeks 1880. De stoelen werden als onderdeel van een uitgebreide restauratie in 1895 vervangen door banken. Er werd toen tevens een houten vloer gelegd tegen optrek- kende kou. (Collectie HCO)

gene, want het lidmaatschap van de kerkenraad gold in Zwolle als een status.

Vanaf dat ogenblik bekleedde de kerkenraad een voorname plaats in ons gezin. Als vader naar de kerkenraad moest, moest alles daarvoor wijken. Toch had dat lidmaatschap ook zijn schaduwkanten. Het was namelijk gewoonte, dat bij iedere vergadering een van de ouderlingen als gastheer optrad. Dat gastheerschap bestond hierin dat hij de wijn, de koffie en de sigaren betaalde en dat liep er nogal in, want de broeders lieten zich een goede sigaar en een glas wijn goed smaken. Na afloop bracht Blaauwboer, de koster, de rekening met het kistje overgebleven sigaren.

Onder de gegoede burgerij van Zwolle gold de oudejaarsavonddienst als de voornaamste kerkdienst van het jaar. Dan was de Grote Kerk stampvol. Om de weemoedige stemming op te voeren, klonk dan steevast, ondersteund door het machtige Schnitgerorgel, Rhijnvis Feiths weemoedige: ‘Uren, dagen, maanden, jaren vlieden als een schaduw heen.’ Dat klonk prachtig door de hoge gewelven. De nieuwjaarsdienst was bestemd voor de kerkenraad en het meer orthodoxe deel van de gemeente, waartoe vader en moeder waren te rekenen.

Op ons straalde iets van de glorie van de kerkenraad af, als we met vader naar de kerk gingen en vader was dienstdoende ouderling. Want de ouderling van dienst droeg een geklede jas en een hoge hoed. Hij zat dan op de eerste plaats van de kerkenraadsbank binnen het doophek. Ik moest naast vader in die deftige bank zitten tussen de eerwaarde heren. Dan galmden vanaf de prachtige preekstoel de woorden over mij heen. Een voordeel was dat in deze onverwarmde kerk in de winter de ouderlingen een warme stoof kregen. Na de tussenzang, als ik steenkoude voeten had, schoof vader de stoof een poosje door naar mij. Ik trachtte de verveling te verdrijven met het bladeren in de Statenbijbel. Het was toen, dat ik voor de eerste keer ontdekte dat er formulieren van enigheid waren, waarin volmaakt onbegrijpelijke dingen stonden. Ik maakte in mijn fantasie geweldige klimpartijen over de rijk gebeeldhouwde kansel. De collecten waren een afleiding, die in volle kerken de halve dienst in beslag namen en waarbij de diakenen op de meest

zonderlinge wijze met de lange stokken moesten balanceren. Als er avondmaal was, zat ik er met mijn neus bovenop. Mijn status was er bepaald op vooruit gegaan.

Toch had het ook zijn nadelen. Toen op zekere dag een van mijn vriendjes mij toevoegde, dat mijn vader bij Onze-Lieve-Heer aan een touwtje liep, voelde ik dat als een belediging mijn vader en mij aangedaan. Zelden heb ik met meer overgave en bloediger gevochten.

Terugblik

Terugziende op mijn jeugd kan ik niet anders zeggen, dan dat er geen ‘christelijkheid’ aan mij is voorbijgegaan. De christelijke lagere school werd gevolgd door de christelijke Mulo. Vanzelfsprekend hoorden hierbij op zondag de zondagschool en de kinderkerk. Deze werden op een bepaalde leeftijd vervangen door de wekelijkse kerkgang. Omdat wij hervormd waren, volston-den wij met de ochtenddienst. Mijn gereformeerde vriendje Johan Hoenders moest vanaf zijn zesde verjaardag twee diensten uitzitten. Voeg hierbij nog eerst de knapenvereniging ‘Daniel’, toen de jongeliedenvereniging ‘Johathan’ en tenslotte de jongelingsvereniging ‘De Heer is onze Banier’, dan was hiermee de zondag redelijk gevuld en alleen de zondagmiddag over om, zonder toestemming, naar de wedstrijd van ZAC te gaan. Maar met dit alles was de christelijke beïnvloeding nog niet ten einde. We maakten kennis met de nog in haar kinderschoenen staande filmindustrie via de toverlantaarn van een zekere meneer Melle voor 5 cent in de Dageraad, met als bijzondere attractie: ‘levende beelden’. Aan-gezien deze bijeenkomsten met gebed werden geopend en gesloten, scheen hiervan geen gevaar te duchten te zijn. Er was ook een echte bioscoop, pas geopend, ‘De Kroon’ in de Diezerstraat. Wij mochten daar een enkele maal naar toe. We zaten dan vanwege de prijs op de voorste bank, bijna met de neus tegen het doek. Maar o wee, toen we op een goede dag weer vroegen of we naar de bioscoop mochten, kregen we nul op het rekest. Blijkbaar had een of ander theoloog ontdekt dat hier het voorportaal der hel lag, althans de bioscoop was er verder niet meer bij.

Er was gelukkig meer om ons op het rechte pad te houden. Ik was lid van het fluitcorps ‘Jubal’ en bovendien van de christelijke gymnastiekvereniging ODO. Voor onze culturele vorming waren we aangewezen op de christelijke bibliotheek, waar dubieuze boeken zorgvuldig werden geweerd. Iedere vrijdagavond was het boeken halen in het gebouw Aplein.

Gedachtig het spreekwoord ‘Baat het niet, schaadt het niet’ moest ik nogal eens mee naar de woensdagse Bijbelles van ds. Visser, of naar de samenkomsten in de Tentzending of van de Week der Gebeden. Achteraf beschouwd hadden de laatste meer te maken met het feit dat moeder mij niet met de zusjes alleen thuis wilde laten, met het oog op de dan onvermijdelijk ruzies.

Wij leefden naar de geldende normen van de tijd. Dat deze overdadige vroomheid veel heeft bijgedragen tot de keuze van mijn verdere levensstijl durf ik niet te beweren. Integendeel, het verlaten van het ouderlijk huis begin jaren twintig was voor mij op dat moment een goede gelegenheid er mee te kappen.

Dat ondanks ambivalente gevoelens later toch de Bijbel weer een voorname plaats in mijn leven heeft gekregen, is, denk ik, toch te danken aan vader en moeder. Het was een tegenzeggelijk gegeven dat zij door het geloof een kracht hadden in hun leven, die voor hen van wezenlijke betekenis was.

Noten

1. Met dank aan Geja Zwiers, voor het digitaliseren van het oorspronkelijke manuscript.
2. Berend van Egten (1865-1935), was de oudste van de vier kinderen van Steven van Egten (1833-1911) en Aaltien Kroeseman (1833-1903). Zie verder de inleiding op dit verhaal op pagina ..
3. Jurriaan ten Doesschate (1842-1916) was afkomstig uit Goor en huwde in 1878 de Zwolse apothekersdochter Jans(je) Nellensteijn (1846-1924). Zij bezaten samen de Oude Gaper en de firma J. ten Doesschate. Zie verder de inleiding op pagina ... en het artikel over de Oude Gaper en de firma J. ten Doesschate in het *Zwols Historisch Tijdschrift* 19 (2002) nr. 3 en het themanummer *De Oude Gaper, Herinneringen rond een oude en vermaarde drogisterij*, ZHT 21 (2004) nr. 4
4. Het Réveil was een begin negentiende-eeuwse internationale opwekkingsbeweging binnen de protes-

tantse kerken. In Nederland kreeg deze internationale beweging een eigen orthodox-protestantse vorm. De nadruk lag op de beleving van de eigen vroomheid, op de harmonie van dogma en gevoel. De beweging liep min of meer parallel met de Romantiek en had ook een gemeenschappelijke wortel in de afkeer van het rationalisme van de Verlichting. In de tweede helft van de negentiende eeuw verbreedde de beweging zich door de nadruk die kwam te liggen op maatschappelijke bewogenheid: armenzorg, strijd tegen alcoholisme, hulp aan verwaarloosde jeugd, prostituees en zwakzinnigen. (Wikipedia)

5. De Doleantie van 1886 was een afscheidingsbeweging binnen de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK), waarbij ruim 180.000 ‘dolerenden’ (klagenden) deze kerk verlieten. Dit gebeurde onder leiding van de theoloog, politicus en journalist Abraham Kuyper (1837-1920). Landelijk gingen er 76 hervormde predikanten met Kuyper mee naar de dolerende kerken en werden er 200 nieuwe kerkgemeenten gesticht, een aantal dat binnen een paar jaar uitgroeide tot 306, met 120 predikanten. Op 17 juni 1892 voegden de dolerenden zich samen met vrijwel de gehele Christelijke Gereformeerde Kerken (afkomstig uit de Afscheiding van 1834) en stichtten de Gereformeerde Kerken (GKN) in Nederland. Dit kerkgenootschap heeft tot 2004 bestaan, toen de GKN met de NHK en de luthersen fuseerde tot de Protestantse Kerk in Nederland (PKN).

Berend van Egten en zijn echtgenote Jentje van Dingstee op een zondag, 1930. (Particuliere collectie)

- 6. Zie voor ds. Vermeer: J. Erdtsieck, ‘Dominee Jan Vermeer (1834-1994). Een negentiende-eeuwer ten voeten uit’, in: *Zwols Historisch Tijdschrift* 14 (1997) nr. 2, p. 40-49
- 7. In feite was er sprake van een doorstart. De Christelijke Jongelingsvereniging was al in 1853 opgericht en vanwege de Doleantie vond er een splitsing plaats. De oude vereniging ging in 1888 door onder de nieuwe naam ‘De Heer is onze Banier’, met 43 van de 66 leden. Zie: J. Erdtsieck en W. Faber *Een aanzienlijke Gemeente met een eerlijke verdraagzaamheid. Verkenning in de Zwolse Hervormde Gemeente gedurende de jaren 1830-1940*, 1989, p. 50, en Roelof Dijk, ‘Een zeilschip vaart!’, 1938, niet gepubliceerd, HCO.
- 8. Harm Moed van Dingstee (1821-1869) was gehuwd met Geertje Otten (1828-1882). Dit echtpaar trouwde in 1849. Zij kregen acht kinderen, waarvan er twee jong stierven.
- 9. Het Oude Mannen- en Vrouwenhuis aan de Deventerstraat, later Van Karnebeekstraat 67, werd in 1877 gesticht. Het tehuis bleef bestaan tot 1973. De bewoners werden toen overgeplaatst naar de Rivierenhof in de Aa-landen. De Deventerstraat werd in 1945 omgedoopt in Van Karnebeekstraat.
- 10. Veel scholen destijds waren ‘aprielscholen’, het schooljaar liep van april tot april.
- 11. De schrijver Everhardus Johannes Potgieter werd op 27 juni 1808 in de Luttekestraat (nr. 14) in Zwolle geboren. Om hem te eren kregen in 1893 het park en de straat langs de gracht tussen Sasenpoortenbrug en Nieuwe Havenbrug de naam Potgietersingel. Bij gelegenheid van zijn honderdste geboortjaar werd in 1908 in dit park een bronzen borstbeeld voor hem onthuld, gemaakt door de beeldhouwer Charles van Wijk.
- 12. De St. Aloysiusschool (en de voorganger daarvan) van de Fraters van Tilburg op de hoek Koestraat/ Praubstraat.
- 13. De Marnixschool werd in 1902 gesticht door dominee A. de Haan (1861-1933), die predikant was

- in Zwolle van 1894 tot en met 1926. Terzelfder tijd werd ook de Oranjeschool gesticht. Beide scholen gingen uit van de Vereniging voor Christelijk Volksonderwijs. De Marnixschool lag aan de Korte Kamperstraat, de Oranjeschool aan de Jufferenwal. Zoals de auteur opmerkt, stonden ze ruggelings tegen elkaar, maar tussen de beide scholen lag een muur, letterlijk en figuurlijk. De Marnixschool had een elitair karakter. In tegenstelling tot de Oranjeschool begon de Marnixschool in september en de kinderen gingen na de zesde klas naar de Mulo of HBS. De Oranjeschool was een volksschool en de meeste leerlingen gingen na de zesde klas naar de Ambachtsschool, Huishoudschool of direct aan het werk. De Oranjeschool betrok in 1930 een nieuw gebouw aan de overzijde aan de Jufferenwal. De Marnixschool kreeg in 1934 een nieuw gebouw aan de Westerlaan, gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School. Ook de Mulo werd hier onder gebracht. Bron: Oud-hoofdonderwijzer Dik Erades, www.mpinteractive.nl/marnixschool/geschied.php
- 14. Ira David Sankey (1840-1908) was een Amerikaanse gospelzanger en -componist. Hij componeerde tijdens zijn leven ongeveer 1200 liederen, waarvan een gedeelte in het Nederlands vertaald werd. Het waren opwekkingsliederen, destijds heel populair.
 - 15. Nederland kende in 1913 nog een districtenstelsel. Het huidige stelsel van evenredige vertegenwoordiging werd in 1918 ingevoerd.
 - 16. Gebouw ‘de Dageraad’ aan de Molenweg 38 werd oorspronkelijk door de socialistische beweging gehuurd. Na een ruzie met de eigenaar werd de huur opgezegd en werd het gebouw gehuurd voor het christelijk verenigingswerk, hiertoe door een legaat in staat gesteld. De naam ‘Dageraad’ bleef gehandhaafd, maar men bedoelde wel een andere dageraad... Bron: Erdtsieck en Faber, p. 51
 - 17. Dit gebouw aan het Aplein was in 1869 al door de hervormde gemeente gekocht vanwege de groeiende behoefte aan een eigen huis voor het christelijk verenigingswerk. Erdtsieck en Faber, p. 51

Een rooms-katholiek jongetje in het protestantse Zwolle in de jaren vijftig

Zo vanzelfsprekend als alles in mijn jeugd leek te zijn, zo merkwaardig komen diverse gebeurtenissen nu, pakweg 65 jaar later, op mij over. Het was leuk om jong te zijn in het centrum van Zwolle, destijds een stadje van circa 50.000 inwoners. De straten waren min of meer leeg en het aantal geparkeerde auto’s was gering. Heel even ontstond er reuring, wanneer een verkoper of opkoper met z’n kar door de straat kwam, hard roepend ‘aardbeie’, ‘vodde’ of iets dergelijks. Melkboeren, groenteboeren, slagers en bakkers bezorgden aan huis. Eens in de zoveel weken werden oude kranten opgehaald, evenals aardappelschillen. Ik woonde in de Bloemendalstraat, een prettige straat met circa twintig kinderen om mee te spelen. Voetballen deed je op straat of op de stoep. Wanneer ik op het trottoir rolschaatste, kwam ik langs een groen-koperen wandplaat met Engelse woorden, een eerbetoon uit 1908 van de Holland Society uit New York aan Joan Derk van der Capellen, maar daar had ik toen natuurlijk geen idee van. Bij de uitrit van een twee huizen verderop gelegen garagebedrijf moest je opletten. Onze straat telde nog meer bedrijven: een automatisch, een timmerwerkplaats, een behanggroothandel, een muziekschool en een fotograaf. Verder werden er in een pand, dat eruit zag als een gewoon woonhuis, kerkdiensten gehouden voor stijf geklede bezoekers. Mijn jeugdjaren gleden in deze omgeving soepel voorbij. Zelfs een ongeluk met mijn rechterhand, waarbij ik rond mijn vijfde verjaardag een vinger verloor, maakte op mij weinig indruk.

Voorgeschiedenis en prille jeugd

Ik ben in 1947 geboren in een familie die van ouds het rooms-katholieke geloof uiterst serieus nam. Reeds begin negentiende eeuw waren voorvaderen van vaderszijde, tezamen met geloofsgenoten, actief om voor de katholieke enclave in de Noord-

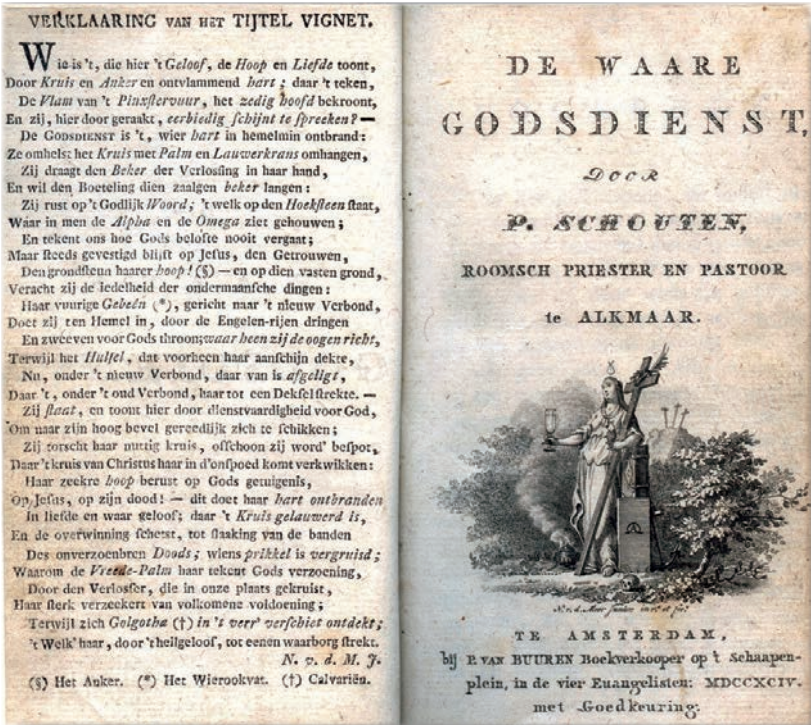

Harry Koopman

Het gevelbord met eerbetoon aan Joan Derk van der Capellen in de Bloemendalstraat.

Harry Koopman (rechts) met zijn neefje Hans Woolthuis in 1952 in de Bloemendalstraat op de kar van de groenteboer, die een of twee keer per week aan huis bezorgde. Op de achtergrond de Bethlehemkerk.

De boekenkast in mijn ouderlijk huis bevatte bijzondere kerkboekjes afkomstig uit familiebezit, zoals deze De waare Godsdienst uit 1794.

Vooraan rechts, onder in beeld: oma Marie Hartman-Meiberg in Kevelaer tijdens een van haar bedevaarten, eind jaren twintig.

west-Veluwe ‘uit het niets’ een basale katholieke infrastructuur te realiseren. Ze dienden formele verzoeken in om toestemming te krijgen met private middelen (!) een katholiek kerkgebouw te bouwen. Twee aanvragen, in 1809 gericht aan koning Lodewijk Napoleon en in 1834 aan koning Willem I, strandden in drijfzand.¹ Toen de nieuwe grondwet van 1848 de katholieken de benodigde bewegingsvrijheid geleverd had, konden na relatief korte tijd in het kleine dorp Hattemerbroek zowel een rooms-katholiek kerkgebouw (1859) als een lagere school (1870) ingewijd worden.² Daarnaast wijzen zeer oude kerkboeken (zeventiende en achttiende eeuw) uit de boedel van mijn ouders erop, dat de familie Koopman reeds lang geleden heel serieus met het geloof omging.³ Ook de familie Hartman, mijn moederskant, was streng katholiek. Dat blijkt onder meer uit bedevaarten naar Kevelaer van mijn grootmoeder en haar familieleden.

Door het doopsel werd ik reeds op mijn geboortedag in de Rooms-Katholieke Kerk opgenomen.⁴

Een paar jaar later kwam mijn grootmoeder Hartman bij ons inwonen.⁵ Ik neem aan dat, tot haar overlijden in 1953, háár normen invloed hebben gehad op mijn moeders aanpak van de opvoeding. In elk geval zéér katholiek! Daarnaast zal mijn moeder wellicht tips gevonden hebben in het welbekende boekje *Huwelijksonderricht voor katholieke echtgenooten*,⁶ waarin ook de beginse-len van de opvoeding aan de orde kwamen. Elk katholiek echtpaar had dat boekje bij hun huwelijk van de pastoor in ontvangst genomen. Natuurlijk bestonden er nog meer bronnen voor advies. De inleiding van het voorleesboek *Moeders mooiste uurtje* bijvoorbeeld,⁷ geeft onverbloemd te kennen dat een diep-godsdienstige en verstandige moeder het kinderzieltje geprepareerd dient te hebben voordat het naar school gaat, zodat het daar niet als een geestelijk en godsdienstig onbeschreven lei zal aantreden...

Mijn eerste ervaring met school was het kleuteronderwijs op de Fröbelschool van de Zusters van Liefde aan de Wolweverstraat, pakweg tweehonderd meter van ons huis vandaan. De visie van deze congregatie uit 1832 laat zien dat het leven op aarde opgevat werd als een tussenfase. Hun oprichter, de Tilburgse pastoor Joannes Zwijsen, zag kinderen als ‘schepselen Gods, die met straffe, doch rechtvaardige hand, langs veilige paden het leven moesten worden binnengeleid, om zich aldaar voor te bereiden op het leven in het hiernamaals’.⁸ Na het kleuteronderwijs ging ik naar de St. Aloysiusschool, bij de Fraters van Tilburg.⁹ Ook deze congregatie was door Zwijsen in het leven geroepen, en wel in 1844 toen hij inmiddels bisschop was. Het aan de fraters meegegeven paradigma kwam overeen met dat van de Zusters van Liefde. De normen en waarden die ik op zesjarige leeftijd in de eerste klas aangereikt kreeg wezen meteen op een leven na de dood. Vraag 1 van de inleiding van de *Kleine Katechismus* luidde: ‘Waar toe zijn wij op aarde?’ Antwoord: ‘Wij zijn op aarde om God te dienen en daardoor hier en in het hiernamaals gelukkig te zijn.’¹⁰

Protestantse dominantie

Wij woonden op Bloemendalstraat 4. Wanneer ik vanuit onze voordeur linksaf ging en tien meter

over het trottoir naar de Sassenstraat liep, dan zag ik aan de overzijde van het plein de protestantse Bethlehemkerk, die weinig of niet gebruikt leek te worden. Het was één van de vele (klooster) kerkgebouwen in de stad die voor de Reformatie voor katholieke erediensten werden gebruikt. In mijn jeugd was ongeveer een vijfde van de Zwolse bevolking katholiek. Het centrum van Zwolle telde destijds circa vijftien kerken van andere kerkge-nootschappen en vormde daarmee een interessant decor voor mijn kleine katholieke wereldje.¹¹ In de Zwolse realiteit bleken de hervormden al eeuwenlang een machtige positie te bezitten en de oorzaak te zijn van diverse inperkende condities ten aanzien van de bewegingsvrijheid van katholieken. Na 1580 deelden zij op kerkelijk terrein in Nederland de lakens uit. Katholieken werden eeuwenlang onderdrukt en zij niet alleen. Ook lutheranen en doopsgezinden werd niet toegestaan openlijk hun geloof te belijden. Zij zochten hun toevlucht in schuilkerken, die van buiten niet als kerk herkenbaar mochten zijn en in elk geval geen ergernis mochten opwekken bij hervormden (toen gereformeerden genoemd). Klokgelui was verboden en gezang mocht buiten niet hoorbaar zijn.¹²

Zelfs bij de grondwetsherziening van 1848 was rekening gehouden met gevoelens van onrust en irritatie onder protestanten ten aanzien van de grotere bewegingsvrijheid van tot dan toe onderdrukte groeperingen. Zo werd in een wetsartikel vastgelegd dat manifestaties als processies, kerkelijke begrafenissen en groepsbedevaarten aan lokale goedkeuring onderworpen zouden zijn.¹³ Op veel plaatsen in Zuid-Nederland werden dergelijke processies heringevoerd. In de gemeente Zwolle bleef dit wetsartikel echter een bekend aangrijpingspunt voor obstructie ter zake. Ik herinner me dat mijn moeder het schandalig vond dat het verzet van de protestanten tegen opheffing van zo’n tegen de grondwet indruisende regeling zo lang gehandhaafd bleef.

Wat moeten we overigens verstaan onder een processie? Wikipedia stelt dat een processie een godsdienstige plechtigheid is waarbij gelovigen openbaar hun geloof ritueel belijden. Omdat het een openbare manifestatie betreft, moest de plaatselijke overheid daarvoor toestemming geven. Pas

Voorbereiding voor de deelname aan de missieoptocht in 1954 in Assendorp. 'Elke jongen wilde de rol van paus!' (Collectie Wim van der Maaten)

Missieoptocht in de zomer van 1953; opgewekt liepen we door het stadscentrum. Harry Koopman is het blonde jongetje dat in de lens kijkt, de een na achterste.

bij de grondwetsherziening van 1983, die overigens pas in 1989 van kracht werd,¹⁴ verdween het processieverbod.

Niet alleen katholieke gelovigen zijn slachtoffer geworden van het lang in stand gehouden processieverbod; naar mijn mening heeft de gemeente daarmee tevens de Zwolse horeca decennialang gedupeerd, omdat deze een flinke omzet misgelopen is. Het was bij katholieken immers gebruikelijk na afloop van zo'n processie ergens gezamenlijk uitgebreid te eten en te drinken!

Wellicht was de maatschappelijke afkeer tegen demonstratieve geloofsuitingen als processies destijds meer algemeen. Als voorbeeld geef ik de volgende ervaring, als vijfjarige op een van mijn laatste dagen op de kleuterschool. Na afloop van de missieoptocht (geen processie!) door het Zwolse centrum was de mogelijkheid opengesteld een stukje verder te lopen naar het Fraterhuis aan de Burgemeester van Roijensingel. Aldus liep een twintigtal kinderen op het voetpad van de Van Roijensingel achter een zingende voorganger aan. Voetgangers bleven staan en in mijn herinnering keken ze ons meewarig aan, terwijl fietsers in het voorbijgaan schampere opmerkingen maakten... Ik voelde me al snel ongemakkelijk en wist niet wat ik meemaakte!

School en kerkelijke rituelen

De St Aloysiusschool lag ook slechts zo'n tweehonderd meter van ons huis verwijderd, in een hoekpand aan de Koestraat/Praubstraat. Het was een school waar uitsluitend jongens werden toegelaten. Dit als gevolg van het verbod op co-educatie (gemengd onderwijs), dat in 1929 door paus Pius XI was ingevoerd.¹⁵ Ik was gezeglijk en onderging alles braaf en volzaam; waarschijnlijk gold hetzelfde voor de goed veertig andere jongens in mijn klas.

Aan alle kerkelijke rituelen deed ik gedachteloos mee en inhoudelijk gebeurde er weinig. De gebeurtenissen in mijn jeugdijaren heb ik meegemaakt met de argeloosheid zoals een kind de dingen ziet. Mijn eerste communie vond plaats op 10 oktober 1954. Kennelijk was deze kerkelijke mijlpaal een uiterst belangrijke gebeurtenis, want die dag werd er een 'statiefoto' gemaakt van mijn ouders en mij, voor ons huis in de Bloemendalstraat. Wat ik zelf bij deze gebeurtenis van grote meerwaarde vond, was de donkergroene fiets die ik

Het schoolgebouw van de Sint Aloysiusschool anno 2020. De school had een lange façade, maar weinig diepte. Het onderwijsgedeelte bevond zich in mijn tijd alleen rechts van de ingang. Achter de op de foto zichtbare hoofdentree bevond zich een grote hal met trap maar boven. Er waren drie klaslokalen beneden (rechts) en idem boven. Het linker gedeelte bestond beneden uit een lange gang naar de andere ingang/uitgang, die gebruikt werd om de kinderen in het speelkwartier naar buiten te laten gaan. We speelden aan de overzijde van de straat vóór (en op) de trappen van het 'Gerechtsgebouw' (Rechtbank), maar ook achter dat gebouw wat nu parkeerterrein is. Een aantal lokalen boven (links) werd niet door de fraters zelf gebruikt. Daar stond ook een ander embleem op. Beneden in de eerste kamer links bevond zich een koffie-/vergaderkamer voor de fraters-onderwijzers. De school werd in 1962 gesloten vanwege het teruglopend aantal leerlingen, vooral door de ontvolking van de binnenstad. (Foto's Elske Bootsma)

kreeg. Deze eerste communie vond niet plaats zonder dat er een grondig voorbereidingstraject aan vooraf gegaan was, vol bangmakerij voor duivel, hel, vagevuur en andere kind-onvriendelijke zaken.

In psychologisch opzicht even onverantwoord was de manier waarop de katholieke jeugd bedankt werd voor het inzamelen van oud papier en melkflescapsules 'voor de missie': eens per jaar werden ze uitgenodigd in schouwburg Odeon om missiefilms te komen kijken, waarin wrede taferele konden voorkomen als het uitsteken van ogen en het verbranden van mensen...

Vrijwel dagelijks woonde ik in de Onze Lieve Vrouwekerk ten Hemelopneming (Peperbuskerk) aan de Ossenmarkt de H. Mis bij. Mijn gebruikelijke looproute, pakweg vierhonderd meter, van huis naar kerk liep via de Sassenstraat, het Grote Kerkplein en de Ossenmarktsteeg (naast de winkel van destijds Jülf Albers in de Luttekestraat). Op zondag kwamen ook boerengezinnen uit de Mastenbroekerpolder naar de Onze Lieve Vrouwekerk in Zwolle om de mis bij te wonen. Hun paarden met tilbury's, kerkbrikken en tentwagens werden langs de kerk geparkeerd. Wanneer na

Deze statiefoto van mijn ouders en mij geeft aan dat mijn eerste heilige communie gezien werd als een bijzondere gebeurtenis.

Vorbereidingstraject voor de eerste heilige communie, afbeelding van:

1. de ideaal-typische situatie,
2. het vagevuur dreigt,
3. naar de hel.

Uit: Het prentenboek van de eerste Heilige Communie. (Collectie Marlies Woolthuis-van Schaik)

afloop van de kerkdienst de koetsen weer vertrokken waren, bleven dampende hopen paardenpoep als aandenken achter.

Van carnaval hadden we in de jaren vijftig in Zwolle nog nooit gehoord. Van Aswoensdag en vasten echter wel. Op Aswoensdag moest iedere katholiek naar de kerk om een askruisje te halen, dat op het voorhoofd zichtbaar moest blijven totdat het na enkele dagen ‘vanzelf’ was verdwenen. Met zo’n grote, grijze vlek ging ik dus enkele dagen naar school... Daarna werd gedurende veertig dagen alle snoep verzameld in een vastentrommeltje, dat pas geleeft mocht worden vanaf paaszaterdag 12.00 uur. Bijna een week eerder was het Palm-pasen, een zondag waarop in de straten in mijn directe omgeving destijds vrijwel niemand met een versierde broodhaan de straat op ging, behalve mijn broertje en ik, omdat mijn vader bakker was en deze speciale broodfiguren gebakken had...

Op zondag 18 juni 1957 zalfde aartsbisschop Alfrink mijn voorhoofd met heilige olie in het kader van het vormsel, een soort liturgische meerderjarigheidsverklaring.¹⁶ De theorie er achter is, dat het kind expliciet de keuze voorgelegd gekregen heeft wel/niet volledig lid van de Rooms-Katholieke Kerk te willen worden. Ten tijde van mijn vormsel zat ik in de vierde klas van de lagere school en was negen jaar. Bij het voorbereidings-traject hoorde Jezus bij de jeugd, een liturgisch gebedenboek voor meer gevorderde kinderen. Dat boekje was bepaald geen voorbeeld van heldere communicatie en geschreven met uiterst stijf taalgebruik, dat anno 2020 nog steeds vraagtekens oproept: niet kindvriendelijk en volstrekt ongeschikt voor het beoogde doel. In mijn ogen illustreert de hele procedure dat de Katholieke Kerk een zuiver aanbodgerichte organisatie was, die de afnemer niet serieus nam. Managementtheorieën van latere datum stellen dat zo’n aanpak niet toekomststabiël kan zijn en de huidige werkelijkheid laat zien dat deze opvatting correct was...

Mijn plechtige communie, waarbij de doopbeloften hernieuwd werden, vond plaats in juli 1959, toen ik bijna 12 jaar oud was. Dit kerkelijk feest wist ik met name te waarderen vanwege de materiële

Harry en Adry Koopman, Palm-pasen 1957.

opbrengst, te weten een Prisma horloge. De zilveren rozenkrans die ik eveneens bij deze gelegenheid kreeg, scoorde aanzienlijk minder punten.

De mogelijkheid om een voorbereidende studie te gaan doen voor een carrière binnen de Kerk is aan het eind van de lagere school natuurlijk ook bij mij aan de orde geweest, maar slechts heel lichtig en ‘en passant’. Op enig moment vroeg het schoolhoofd frater Arnold of ik ’s middags een pakje wilde afgeven bij het Fraterhuis. Degene die open deed, zei dat ik kon doorlopen naar de ‘huiskamer’, een saaie kamer met een eettafel in het midden en vijf of zes fraters erom heen. Een van hen vroeg of ik het een leuke kamer vond, waarop ik beleefd ‘ja’ zei. Daarop vroeg een ander of het mij wat zou lijken daar in de toekomst zelf te komen wonen, waarop ik zei dat ‘ik liever bij mijn moeder bleef wonen’. Ik herinner me de ongezellige sfeer en de zwarte togen in een kamer zonder frutsels en bloemen. Geen aantrekkelijk beeld voor mij... Nu achteraf sluit ik de mogelijkheid niet uit dat het destijds een comité betrof, dat achter elkaar

Bonuspunten op de Sint Aloysiusschool

Mijn lagere schooltijd op de Sint Aloysiusschool van de Fraters van Tilburg besloeg de jaren 1953 tot 1959. Het schoolrapport van mijn eerste klas beperkte zich tot zeven vakken; in de zesde klas waren dat er dertien. Dat ik anno 2020 van dergelijke details op de hoogte ben, is een verdienste van mijn moeder die alle schoolrapporten zorgvuldig bewaarde. Het doorbladeren van deze rapporten roept bij mij spontaan allerlei goede herinneringen op. Er waren destijds aan deze school vijf fraters verbonden, Arnold, Alfried, Felicius, Odo en Walter, en een lekenonderwijzer, meester Altepoot.

Godsdienstleer was het belangrijkste leervak. Daarbij werd met name kennis van de Katechismus bedoeld. Deze kennis werd wekelijks overhoord en hoofdelijk werd bijgehouden hoe de stand van zaken was. De beoordeling werd vertaald in een cijfer, dat zelfs hoger kon uitvallen dan een ‘10’, te weten 10 + 1 (!). Deze benadering gold niet voor andere vakken en betrof alleen het foutloos reproduceren van voorgescreven antwoorden op de standaardvragen in de Katechismus. De verplichte overhoring vond altijd plaats op vrijdagmorgen. Degene die zich vóór vrijdag meldde om meteen te worden overhoord en foutloze antwoorden gaf, scoorde een ‘11’ in plaats van een ‘10’. Je had dan een bonuspunt gescoord, ter compensatie van lagere scores. Het hoogst haalbare rapportcijfer bleef natuurlijk een ‘10’, maar als gevolg van de bonussen werd de mogelijkheid om dat hoogste cijfer te bereiken vergroot. Pas bij het schrijven van dit artikel, vijftien jaar later, heb ik mij gerealiseerd welk tweede leerdoel achter dit bijzondere puntensysteem verborgen gezeten moet hebben. De leerlingen leerden op deze manier al op jonge leeftijd vooruit te kijken en te anticiperen op hetgeen onvermijdelijk was. Hoed af voor deze benadering! Feit is dat het eindniveau van het onderwijs op het St Aloysius een solide basis voor mijn verdere ontwikkeling vormde, waarbij de vaardigheid ‘scherp plannen’ in mijn latere bestaan een hoog peil bereikte. (Bron: ‘Herinneringen aan mijn Lagere Schooltijd’)

De eerste klas van de St Aloysiusschool, 42 (!) leerlingen onder de hoede van zwartgerokte frater Walter, schooljaar 1953-1954. Harry Koopman zit op de tweede rij, tweede van links, met licht bloesje. (Jos Reuvekamp)

Rechts: *De Engelbewaarder als hulpmiddel om kinderen te leren lezen, uitgave oktober 1953. (Collectie Marlies Woolthuis-van Schaik)*

een hele reeks jongens liet opdraven 'om sfeer te proeven'.

Voor wat betreft het denkbeeld van Harry als toekomstig priester bleek de route ernaar toe toevallig door een duister bos met voetangels en klemmen te lopen. Zo rond mijn tiende verjaardag had een telg van onze melkboer zijn opleiding halverwege het seminarie afgebroken, terwijl ook in onze straat een zoon van burens enkele huizen verderop kort voor zijn priesterwijding besloten had deze beker aan hem voorbij te laten gaan. Ik hoor mijn moeder nog zeggen 'wat erg voor die ouders...' Vrijwel onmiddellijk daarna vroeg ze mij 'of ik er aan dacht naar het seminarie te gaan?' Niet dus.

Alles bevatte een katholiek element

Als ik terugdenk aan de periode toen ik in de verzuilde wereld van de jaren vijftig leefde, dan lijkt het dat mijn jeugd in de Zwolse binnenstad zich onder een soort stolp afspeelde. Alles wat ons gezin deed bevatte een katholieke component. Zo kochten we vrijwel uitsluitend bij katholieke winkeliers. Mijn ouders letten erop dat ik zo veel

Ons gezin bij de kerststal in 1952. Maar ik benijdde gezinnen met een gezellige kerstboom wel.

mogelijk katholieke tijdschriften in handen kreeg. Ze weigerden mij bijvoorbeeld een abonnement op de *Donald Duck*. *De Volkskrant* en de *Beatrijs* wisten mij niet te boeien; de *Katholieke Illustratie* daarentegen wel.¹⁷ Vooral de oude ingebonden jaargangen die wij thuis hadden openden voor mij een venster op een wijde wereld vol romantische taferelen. Zelf was ik geabonneerd op de *Engelbewaarder* (een uitgave van de Fraters van Tilburg) en later *de Taptoe*, mijn broertje op de *Okki* (Onze Kleine Katholieke Illustratie!)

Zoals bij alle katholieke gezinnen hing er ook in onze huiskamer een kruisbeeld en natuurlijk ontbraken ook de heiligenbeelden niet. Boven mijn bed bevond zich een wijwaterbakje.

Mijn dagelijks leven zat vol rituelen als bidden bij het opstaan en slapengaan, voor het eten en na het eten. Wanneer we in haast van tafel vertrokken waren en naderhand beseften dat onze maaltijd niet met gebed was afgesloten, dan sloegen we op de fiets, in het openbaar, alsnog een kruisteken! In de maanden mei en oktober baden we dagelijks een rozenhoedje en gingen we bovendien op zondagmiddag als extra kerkgang naar het lof.

Sporten gebeurde ook in katholiek verband. Mijn moeder vond dat wij aan sport moesten doen en ik zat daarom al vroeg op de katholieke gymnastiekclub 'Vlug en lenig'. Rond mijn tiende jaar moest ik van de jeugdafdeling doorschuiven naar de herengroep. Daar bleek iedereen aanzienlijk ouder te zijn, maar wat vooral bij mij niet in goede aarde viel, was het opdringerige gedrag van enkele mannen. Daarom hield ik het na één bezoekje voor gezien en ging op hockey. Natuurlijk een katholieke vereniging: Tempo '41.

Jongenskoor

Vanaf het begin van de tweede klas op de lagere school (dus per september 1954, net 7 jaar oud geworden) zat ik op het jongenskoor van de Onze Lieve Vrouwekerk. Dat betekende elke week repeteren en regelmatig een uitvoering in de kerk, op zondagen, feestdagen en bij bepaalde trouwerijen. Zingen vond ik leuk. Het maakt blij en tevreden. Zelfs wanneer ik 's avonds naar mijn bed in het kamertje boven gestuurd was, lag ik – altijd met open raam – eerst een half uur te zingen voordat

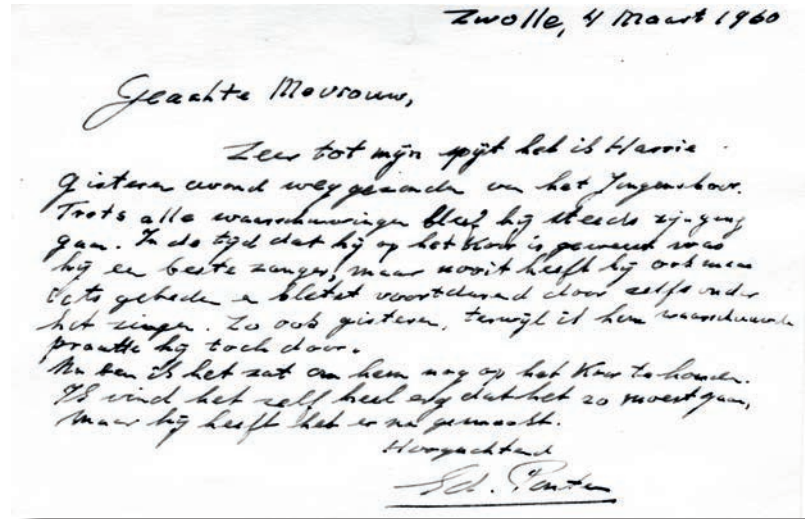

ik kon slapen. Zelf vond ik dat ik mijn omgeving op een prachtige zanguitvoering trakteerde; onze burens hebben de artistieke waarde ervan echter nimmer weten te appreciëren.

Tot mijn grote verrassing zong ons katholieke jongenskoor zelfs een keer in 'een protestantse kerk'! Onze inbreng betrof een deel van de uitvoering van de Mattheus Passion in de Grote Kerk en omdat de lengte van de totale uitvoering ongetwijfeld te veel zou vergen van het beperkte kindergeduld, werden we tussentijds de kerk ingesluisd en uitgeleid.

Omdat er twee bijzondere vieringen van onze pastoor Wanders in aantocht waren, was het kerkkoor onder de bekwame leiding van dirigent Eduard Ponten in het najaar van 1957 begonnen met het instuderen van enkele feestelijke missen van beroemde componisten. Aangezien ik alleen de repetities van het jongenskoor meemaakte, had ik geen enkel idee hoe luisterrijk de integrale uitvoering zou uitpakken. Toen op de bewuste zondag plotseling orkestleden en professionele zangsolisten op 'ons' koor plaatsnamen naast de leden van het gewone jongens- en mannenkoor, was dat voor mij een enorme verrassing. De vrouwelijke solisten bleken niet alleen een aanwinst voor het oog te zijn. Toen de uitvoering van Mozarts *Missa Brevis*¹⁸ startte, was het alsof ik bij een onaardse

Het koor van de Onze Lieve Vrouwebasiliek (een in 1999 door de paus verleend predicat), december 2020. (Foto Annèt Bootsma)

Het ontslagbriefje van het jongenskoor van dirigent Eduard Ponten uit maart 1960. Transcript:

‘Zwolle, 4 maart 1960. Geachte Mevrouw,

Zeer tot mijn spijt heb ik Harrie gisteren avond weggezonden van het Jongenskoor. Trots alle waarschuwingen bleef hij steeds zijn gang gaan. In de tijd dat hij op het Koor is geweest was hij een beste zanger, maar nooit heeft hij ook maar iets gebeden en kletst voortdurend door zelfs onder het zingen. Zo ook gisteren, terwijl ik hem waarschuwde praatte hij toch door. Nu ben ik het zat om hem nog op het Koor te houden. Ik vind het zelf heel erg dat het zo moest gaan, maar hij heeft het er na gemaakt.

Hoogachtend, Ed. Ponten’

Van zijn argumenten begreep Harry maar de helft. Boven op het koor was je om te zingen; om te bidden moest je beneden in de kerk zijn!

gebeurtenis betrokken was geraakt: een hemelse sfeer, vol emoties, die bij onze normale uitvoeringen ontbraken. De alt soliste had een hele warme stem, die zich volledig in harmonie met de instrumentale begeleiding bewoog en mij diep trof. Zo mooi kon muziek kennelijk zijn...

Een paar maanden later werd opnieuw een feestelijke mis gepresenteerd, eveneens met solisten van hoog niveau, maar in mijn geheugen zonder orkestleden erbij. Onvergetelijk om in dat geheel te participeren!

Wanneer er ‘door de week’ trouwerijen plaats vonden in de Onze Lieve Vrouwekerk en er betaald was voor een gezongen mis, dan werd ook een deel van het jongenskoor opgetrommeld. Omdat er op mijn schoolcijfers niets aan te merken viel, kreeg ik van de frater altijd verlof de lessen vanaf het geplande moment te verzuimen om naar het koor te kunnen gaan. Meestal ging de bruid na de huwelijksmis ook naar het linker zijaltaar, dat aan Maria was toegewijd en regelmatig mocht ik – vaak samen met mijn neefje Hans Woolthuis – het Ave Maria zingen. Die inbreng leverde veelal een kwartje op, waarmee ik na afloop de Peperbus kon beklimmen om rond te kijken. Strijk en zet waarschuwde de torenopzichter dat van boven er niets, ‘nog geen stuiver’, naar beneden gegooid mocht worden... In mijn herinnering werd er in ‘onze’ kerk vaak getrouwd en was ik regelmatig weg van school. Zou mijn afwezigheid telkens samengevallen zijn met het uitleggen van spellingsregels? Mijn onkunde om ‘d’, ‘t’ of ‘dt’ correct toe te passen is de fraters destijds kennelijk niet opgevallen. Ook in de laatste klassen had ik permanent een hoog cijfer voor taal; desalniettemin bleef ik tobben met de Nederlandse taal totdat ik in de tweede klas van het Thomas a Kempislyceum deze simpele regels eindelijk onder de knie kreeg.

Begin 1958 verhuisde ons gezin naar Spoolde (Zwollerkerspel). Na de koorrepetities in het oefenlokaal aan de Ossenmarkt fietste ik ’s avonds op de Oude Veerweg langs het duistere gedeelte bij het Spoolderbergje en onder het wegviaduct door. Dat verlaten stuk van pakweg driehonderd meter was eigenlijk best eng en voor mij reden dat gedeelte luidkeels zingend en met flinke vaart af te leggen. Kortom, ik trainde stembanden, longen en hart.

In het najaar van 1958 hoorde ik tijdens een repetitie enkele koorkameraden tegen de koorleider zeggen dat ze ermee wilden stoppen. In een plotselinge opwelling sloot ik me bij hen aan. De dirigent schrok en herinnerde allen aan een bonusregeling (waarvan ik nog nooit gehoord had). Iedereen die vijf jaar volwaardig geparticipeerd had zou f 15,- premie ontvangen. Ik liet mij overhalen en bleef op het koor, maar begin 1960 werd

ik plotseling weggestuurd. Vanwege mijn neiging om tijdens de repetities te veel te praten, maar ook om een andere reden. Want het was een beslissing, waarmee vele koorknapen vóór mij eveneens kennis gemaakt hadden. Ook ik zou spoedig ‘de baard in de keel’ krijgen wat mijn jongenssopraan onherkenbaar zou veranderen. In mijn herinnering heb ik naar de aangekondigde bonus kunnen fluiten, maar mijn ontslag vond ik wel grappig. Bovendien was ruimte voor andere activiteiten meer dan welkom. Mijn start op het (wel gemengde!) Thomas a Kempis-lyceum had namelijk gezorgd voor een overvolle agenda en een grote verandering van dynamiek. De opleiding HBS-b zorgde er vervolgens voor dat ik kritische vraagtekens leerde plaatsen, ook ten aanzien van rooms-katholieke rituelen en geloofs zekerheden. Minder en minder slikte ik gedicteerde standpunten voor zoete koek. Dat proces van zelfstandig denken werd in Groningen verder versterkt, toen ik naast mijn studie wis- en natuurkunde actief ging deelnemen aan discussiegroepen over moderne theologie. Ergens rond 1968 markeerde ik voor mijzelf de overtuiging dat ‘de oude God kon worden doodverklaard’. Mijn vroeger aangeleerde godsbeeld maakte plaats voor een geloofswereld met minder onbewezen zekerheden en veel vraagtekens. Maar hoezeer de tijden ook veranderd zijn, klassiek kerkgezag kan mij vandaag de dag nog steeds ontroeren. Het emotionele chapter is wat dat betreft gelukkig nooit opgeofferd aan mijn neiging alles rationeel te benaderen...

Nb. Alle afbeeldingen bij dit artikel komen, tenzij anders vermeld, uit de collectie van de auteur.

Noten

- 1 Harry Koopman, ‘200 jaar maatschappelijke verandering, zoals mijn familie die ervaren moet hebben’, deel 1. In: *Kwartaaltijdschrift Heemkunde Hattem*, editie 158, maart 2019
- 2 Harry Koopman ‘200 jaar maatschappelijke verandering’, deel 4. In: *Kwartaaltijdschrift Heemkunde Hattem*, editie 161, december 2019
- 3 Harry Koopman, ‘200 jaar maatschappelijke verandering’, deel 5. In: *Kwartaaltijdschrift Heemkunde Hattem*, editie 162, maart 2020
- 4 Doop-oorkonde ‘Adelbrief van Goddelijk Kindschap’ d.d. 2 september 1947
- 5 Zie: Harry Koopman, ‘Evert en Marie Hartman en

- hun speel- en theetuin’ in: *Zwols Historisch Tijdschrift*, 34 (2017) nr 4, p. 208-218
- 6 *Huwelijksonderricht voor katholieke echtgenooten*, 1941
- 7 G.P.J. van der Burg pr., *Moeders mooiste uurtje*, 1946
- 8 Herman Pijfers, *Het Katholiekenboek*, 2006
- 9 Voluit: Congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid. Zie ook: Harry Koopman, ‘Herinneringen aan mijn Lagere Schooltijd’. In: *Fraters CMM Magazine*, nr. 3/20, dec. 2020, p. 8-9
- 10 *Kleine Katechismus*, 1948
- 11 Bron: Rubriek ‘Kerkdiensten’ uit een *Zwolse Courant* van november 1950, met alle aangekondigde kerkdiensten van zondag 12 november 1950, de vier katholieke kerken niet meegerekend, die gehouden werden in respectievelijk: 1. Grote Kerk, 2. Broerenkerk, 3. Bethlehemkerk, 4. Jerusalemkerk, 5. Eglise Wallonne, 6. Evangelisch Lutherse Gemeente, 7. Doopsgezinde Gemeente (in diezelfde oorspronkelijke schuilkerk resideerde tevens de Remonstrantse Gemeente), 8. Oosterkerk, 9. Zuiderkerk, 10. Plantagekerk, 11. Christelijk Gereformeerde Kerk, 12. Nederlands Hervormd Evangelisch ‘Elim’, 13. Vrije Evangelisatie (Jufferenwal), 14. Baptisten Unie Gemeente (gebouw Palvu), 15. Gereformeerde Gemeente (Badhuiswal), 16. Kerk van Jesus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen (Bloemendalstraat 11. In datzelfde gebouw resideerde tevens de Vrije Katholieke Kerk). De vier katholieke kerken / parochies die toen in vol bedrijf waren zijn: de Onze Lieve Vrouwekerk aan de Ossenmarkt, de St. Michaëlskerk aan de Roggenstraat, de Dominicanenkerk en de St. Jozefkerk, allebei aan de Assendorperstraat.
- 12 Jan Bijlsma, ‘De Reformatie in Zwolle’, in: *Zwols Historisch Tijdschrift*, 34 (2017) nr. 4
- 13 Processieverbod, internetsite nl.wikipedia.org;
- 14 Mededeling Henk van Doorn, emeritus deken/pas-toor Onze Lieve Vrouwebasiliek te Zwolle, 16 april 2020. Zie ook: Peter Jan Margry, *Teedere Quaesties: religieuze rituelen in conflict*, Verloren Hilversum, 2000
- 15 Tiny Muskens en Arjan Broers, *Wees niet bang, Het levensverhaal van bisschop Tiny Muskens verteld aan Arjan Broers*, Valkhof Pers, 2004
- 16 ‘Het sacrament van het vormsel in de katholieke kerk’, website mens-en-samenleving.infonu.nl
- 17 Zie voor de *Katholieke Illustratie* ook: Harry Koopman, ‘Tijdschrift als tijdmachine’, in: *Museumtijdschrift Catharijne*, juni 2020
- 18 Jean Streng, ‘Het rijke roomse leven in de Onze-Lieve-Vrouwekerk’, in: *Zwols Historisch Tijdschrift* 16 (1999), nr. 4, p. 148

‘Hoogtes van zeventig meter horen thuis in Rotterdam, niet in Zwolle’

Gesprek met oud-wethouder Margriet Meindertsma

Koen Nijmeijer

Zwolle heeft grootstedelijke allures. De realisering van het Kraanbolwerk en de metamorfose van de Kamperpoort zijn er het levendige bewijs van. Op stapel staan veel meer plannen, die voortvloeien uit de ambities van het stadsbestuur, zoals de (hoog)bouw van woningen langs het Zwartewater bij Holtenbroek, langs de Zwartewaterallee, de Oosterenk en op de plek waar nu nog de IJsselhallen staan, alsmede de verdere ontwikkeling van de Spoorzone. En dan is dit alles misschien nog maar het begin, want er wordt gesproken over een groei naar 180.000 inwoners of wellicht nog meer. Onder meer met grote

advertenties in landelijke dagbladen schroomt Zwolle niet om zichzelf in de etalage te zetten als de vierde topregio van ons land in wording, na Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven.

Margriet C. Meindertsma (in 1943 geboren in Midwolda), die als wethouder (PvdA) aan de wieg stond van Zwolle-Zuid en Stadshagen, kijkt er met een mengeling van verbazing en ongerustheid naar. Verbazing vanwege de tomeloze ambitie die in het stadhuis heerst om Zwolle verder in de vaart der volkeren op te stuwten, ongerustheid vanwege de negatieve gevolgen die dit voor de stad kan hebben. Trek niet een te grote broek aan, luidt

*Het Kraanbolwerk, gezien vanaf de Schut-
tevaerkade, december
2020. (Foto Annèt
Bootsma)*

*Nieuwbouw aan de
Pannekoekendijk /
Burgemeester Roelen-
weg, december 2020.
(Foto Annèt Bootsma)*

haar waarschuwing. ‘Maak van Zwolle geen overloop van de Randstad. Zwolle moet een gezonde, middelgrote stad willen blijven.’

Bouwen

We schrijven het jaar 1960. Zwolle is een bescheiden, tamelijk burgerlijke, maar toch aangename provinciestad. De gevolgen van de Tweede Wereldoorlog en de daarop volgende wederopbouw zijn dan nog duidelijk waar te nemen in het dagelijks leven op straat. Er heerst woningnood, net als in het hele land trouwens. De opdracht voor het stadsbestuur laat niets aan duidelijkheid te wensen over: bouwen, bouwen en nog eens bouwen. Zwolle heeft welgeteld 55.805 inwoners. De Zwollenaren, nauwelijks bekomen van de oorlog, zijn dan in meer of mindere mate teruggekeerd naar het rustige leventje in hun delta. Maar dat wil niet zeggen dat het eigentijdse Zwolle van toen over geen enkele profileringsdrift beschikt.

De stad is door haar ligging, zoals vaker in het verleden, wederom als een aantrekkelijke vestigingsplaats voor handel en industrie in beeld

gekomen. De goede bereikbaarheid over weg en spoor is een grote kwaliteit gebleken en gebleven. Daarom moet en zal Zwolle uitbreiden. Het hoe en waar grootschalige woningbouw in het land moet plaatsvinden, is een zaak van Den Haag. Het antwoord wordt door achtereenvolgende kabinetten in vuistdikke nota's uitgewerkt. De *Eerste Nota Ruimtelijke Ordening* is uitsluitend op het nog zwaarder getroffen westen van het land gericht. Maar de tweede nota, van 1966, is euforisch van toon dankzij de snel groeiende economie en toenemende welvaart. De verwachte bevolkingsgroei is tot twintig miljoen Nederlanders gestegen voor het jaar 2000. De rooskleurige informatie van regeringswege doet het toenmalige gemeentebestuur aan (toen nog) Sassenstraat 2 opschrikken, men begint te dagdromen over alle mogelijkheden die een groot, dynamisch en economisch Zwolle met misschien wel 250.000 inwoners voorspellen.

De heren bestuurders van de stad – toen nog allemaal heren, inderdaad – werden betrekkelijk snel uit hun roze droom geholpen. Het plan verdween in de prullenbak. Wel werd in 1967 de

vergt heel wat onderzoek, studie, terugkoppeling en je moet er aan werken de stad mee te krijgen. Veel meer dan tot dusver heeft plaatsgevonden. Laten we er met elkaar (gemeentebestuur, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en inwoners) maar wat langer over nadenken dan nu gebeurt. En er vooral niet op vooruitlopen door alvast tot 2030 uit te gaan van 10.000 nieuwe woningen in met name de bestaande stad. Want dat beleid wordt nu gevoerd, met inbreidingslocaties zoals dat heet. Met hoogtes van zeventig meter. Die hoogtes horen in Rotterdam, niet in Zwolle.’

De gemiddelde Zwollenaar, hoewel aan de cynische kant, loopt in de regel niet met zijn mening te koop. Kan als braverik – of minder vleient – als bangerik getypeerd worden als het er om gaat openlijke kritiek te leveren op het gemeentebestuur of de lokale politiek. Er moet hem of haar heel wat dwars zitten om naar voren te treden en openlijk ongenoegen op de beleidsmakers te spuien. Het plaatselijk dagblad de *Stentor* – wat jammer toch dat de oorspronkelijke titel *Zwolse Courant* uit het straatbeeld is verdwenen – is een spiegel van de lokale samenleving: tamelijk volgzzaam en aan de brave kant. Een beetje kritisch bij gelegenheid, maar zelden rollebollend met elkaar over straat. Oud-burgemeester Hermans, net als bijna alle burgemeesters sinds de Tweede Wereldoorlog afkomstig van buiten de stad dus met een frisse blik, had het al snel in de gaten: ‘Een Zwollenaar praat graag via de band. Wie wat heeft aan te merken op de één, vertelt dat aan de ander.’ In de veronderstelling dat de ander dat aan de één doorvertelt, bedoelde hij te zeggen.

Nee, in de pen klimmen, boos naar de krant stappen, de straat opgaan of een flinke rel schoppen, het is allemaal niet aan de Zwollenaar besteed. Maar toch hebben de hoog gegrepen ideeën onder de Peperbus al heel wat kritische vragen en enkele boze reacties aan het adres van het stadsbestuur en met name de verantwoordelijk wethouder Ed Anker (Christen Unie) opgeleverd. Dat zegt al wat.

Te veel, te hoog, te dicht op elkaar en te duur Meindertsma, ervaren politicus, gespecialiseerd op het gebied van ruimtelijke ordening, steden-

bouw, wonen en niet te vergeten monumentenzorg en archeologie, is helder en kritisch in haar oordeel. ‘Deze groeiambitie past niet bij Zwolle. Het is te veel, te hoog, te dicht op elkaar en vooral te duur’, zegt ze over de ambities van het gemeentebestuur die voor een belangrijk deel tot stand zijn gekomen in nauwe samenwerking met het zogeheten *Concilium*, waarin de grotere marktpartijen uit de bouw, het vastgoed en de woningcorporaties zijn verenigd, maar waarin ook de gemeente participeert. ‘Straks staat de Peperbus verscholen tussen torenhoge panden. De Peperbus en het hele historische centrum met de status van beschermd stadsgezicht moeten overduidelijk zichtbaar en herkenbaar blijven. De Peperbus van verre opdoemend boven de stad als je over de A28 aan komt rijden, zo moeten we dat houden.’

Margriet Meindertsma is atypisch Zwols en durft haar mond wel open te doen in de openbare ruimte. ‘Dat heb ik altijd gedaan als ik dat nodig

vond, is misschien ook wel een beetje Gronings.’ Ook nu wil ze zich wel uitspreken, als geïnteresseerd en betrokken burger van Zwolle, die af en toe anderen van advies dient als daarom gevraagd wordt, zonder zakelijk belang. Wel professioneel en met argumenten. ‘Ik heb het overigens tot nu toe na mijn wethouderschap bewust nooit gedaan. Je moet je als oud-bestuurder geruime tijd niet met het beleid van je opvolgers bemoeien.’

Concilium

‘Ik ben niet tegen groei. En ook helemaal niet als vanzelfsprekend tegen al de plannen, die er voorliggen. Zeker niet tegen het Concilium. Als gemeente moet je zien de markt mee te krijgen. Het Concilium is met een pleidooi voor een uitleg gekomen vanuit het gezichtspunt en het belang van de bouwwereld. *Kwalitatieve groei van een inclusieve stad* hebben ze het genoemd. Ik vind het een goed geschreven verhaal met een uitstekend

De verwelkoming in 1990 van Loek Hermans als nieuwe burgemeester van Zwolle. Rechts loco-burgemeester Bert Schaftenaar. Links naast Hermans de wethouders Reinhardt, Janssen en Meindertsma en raadslid Peter Lutz. Tussen Hermans en Schaftenaar wethouder Van Hasselt en gemeentesecretaris Sleddering. (Foto J.P. de Koning)

Margriet Meindertsma. (Foto Harry Cock)

omliggende landelijke gemeente Zwollerkerspel opgeslokt. Voor de rest werd teruggegrepen naar het veiliger scenario van gestage in plaats van explosieve groei. ‘Heel verstandig’, aldus Meindertsma. ‘Want een ondoordacht groeiscenario had Zwolle in een diepe crisis kunnen storten.’

Overlooplocatie van de Randstad

Maar anno 2020 dreigt de geschiedenis zich te herhalen, waarschuwt de oud-wethouder. ‘Zwolle wil een toekomstige overlooplocatie van de Randstad worden. Er wordt rekening gehouden met de mogelijkheid van 180.000 inwoners in het jaar 2040. Nog een stuk minder dan de 250.000 uit 1966, maar toch nog steeds heel ambitieus. Dat

voorstel voor de wijze waarop bebouwing in een nieuwe uitleglocatie kan plaatsvinden met bouwgroepen, zorgcollectieven, woongemeenschappen en nabuurnetwerken, waarin groen wonen, energietransitie en klimaatadaptatie samenkomen. Dat moet niet bij een droom blijven, maar meteen opgepakt en uitgevoerd worden. Ik zou het willen aanbevelen. Maar het dichtbouwen van de stad is heel wat anders dan het bouwen van een nieuwe kern. En de grote wens voor een schaa sprong en hun kritiek op wat zij noemen de ingebonden voorzichtigheid deel ik niet. Wat is er tegen voorzichtigheid en goed nadenken? Het college van B en W heeft dit pleidooi met een indicatief woonprogramma van duizend woningen per jaar kritiekloos en van harte onderschreven.’

Samenwerking met marktpartijen vindt Meindertsma prima, maar het toetsingskader hoort volgens haar bij de gemeente te liggen en die hoort vast te stellen waar plannen aan moeten voldoen. ‘Zwolle heeft in de afgelopen vijftig jaar altijd samengewerkt met marktpartijen. In Zwolle-Zuid is één van de eerste PPS-constructies (publiek-private samenwerking) in ons land tot stand gebracht. Maar na de economische crisis en het compleet inzakken van de markt aan het begin van de jaren tachtig ging de ontwikkelingsmaatschappijaannemer, Oranjewoud, als private partner failliet en nam de gemeente die rol weer over. Ook in Stadshagen is, na aanvankelijke problemen rond de grondverwerving, op prima wijze met marktpartijen in een bouwcombinatie samengewerkt. Met vooraf vastgelegde afspraken. Die constructie tussen gemeente en bedrijfsleven werkte erg goed en vooral snel. Iedereen wist waar hij of zij aan toe was.’

Scenario's

Meindertsma zou verschillende scenario's van bevolkingsgroei willen hebben. ‘Het zou veel beter zijn wanneer de gemeente voor de komende dertig jaar in scenario's, met meer en minder groei, gaat denken. Er moet wat te kiezen blijven. Een te grote en onbezonnen groeiambitie kan de stad voor jaren in grote (financiële) problemen brengen. Dan wordt er geïnvesteerd in een toekomst die misschien nooit gaat komen; in leegstand dus.

Die uitgaven kunnen intussen niet aan andere zaken besteed worden, bijvoorbeeld in het sociale domein.’

‘Kijk naar het arme Delfzijl. Een kleinere gemeente dan Zwolle, maar toch. Het is nog niet eens zo lang de desastreuze gevolgen van haar megalomane plannen uit de jaren zestig te boven. Want in tegenstelling tot Zwolle waren zij wel begonnen te bouwen met de groeiverwachting van de tweede nota ruimtelijke ordening, die geleid zou hebben tot twintig miljoen inwoners in het jaar 2000. Een nieuwe zeehaven en een enorm industriegebied moesten het stadje op de kaart zetten. Er werd een hele nieuwe woonwijk gebouwd; in sommige straten heeft nooit een bewoner gewoond. Veel middelgrote steden hebben in die jaren ook doorbraken (wegen) door de binnensteden gerealiseerd. Hier is dat – onder meer door heftig verzet van de destijds zeer actieve en strijdbare Vrienden van de Stads kern – voorkomen. De alvast verbrede Kamperpoortenbrug is er nog wel steeds een zichtbaar restant van.’

‘Zwolle mag er trouwens blij om zijn, dat het is voorkomen. De kracht van Zwolle is juist haar cultuurhistorisch waardevolle centrum, waarin die enkele verkeerde doorbraak uit die jaren, denk aan de omgeving van de vroegere V en D en Xenos, nu op punt staat om flink aangepakt te worden. Hoogstnoodzakelijk trouwens.’

Meindertsma pleit derhalve voor voorzichtigheid bij de besluitnemers: ‘Uit het voorbeeld van Delfzijl en de overschatting van de groei in de tweede nota blijkt wel dat je voorzichtig moet zijn met grote stelligheid over een aanzienlijke groei. Er liggen nu ook onderzoeksrapporten op tafel, waarin andere voorspellingen over de groei van het aantal inwoners tot 2050 tot heel andere uitkomsten leiden dan het Concilium hanteert.’

Gezonde middelgrote stad

Zwolle moet een gezonde middelgrote stad willen blijven, beoogt de oud-wethouder. ‘Met een hoge mate van leefbaarheid. Waarom denk je dat we zo populair zijn? Er valt hier veel te beleven, er is – bijna altijd – werk in redelijke overvloed, er zijn uitstekende voorzieningen, we hebben het monumentale van een historische stad en de ruimte,

de schoonheid en de recreatiemogelijkheden van de natuur en omgeving. De stedelijkheid van een middelgrote stad is een maat, die ons van oudsher past. We moeten geen overloop van de Randstad willen worden, alleen omdat we zo populair zouden zijn als woonplek. Waarom zouden we de vierde economische regio van Nederland willen worden? Waarom niet kiezen voor een stad waar niet alleen economische groei centraal staat, maar ook een gezond leefklimaat met veel groen en natuur. We moeten qua omvang niet met bijna de helft willen groeien voor mensen, die Amsterdam uitvluchten, maar er wel blijven werken en dagelijks op en neer pendelen. De extra drukte op spoor en weg kunnen we niet eens verwerken. Ons onlangs geopende NS-station, toch het tweede spoorwegknooppunt van het land, is in dat geval nu al te klein en dat geldt ook voor de A28. Denk eens na over de torenhoge kosten die gemaakt moeten worden om de infrastructuur aan te passen aan pendelende bewoners. Voor een overloop van de Randstad zijn voldoende en betere alternatieven elders in het land. Het plan met de Lelylijn, de nieuwe naam voor de vroegere Zuiderzeelijn, is inmiddels weer nieuw leven ingeblazen. Met een hogesnelheidslijn naar Groningen vice versa wordt het noorden extra ontsloten. Plaatsen als Emmeloord en Drachten komen dan eindelijk aan het spoor te liggen en kunnen daarvoor een groeispurt doormaken en met Zwolle gaan “concurreren”. Ook Heerenveen heeft veel potentie.’

‘Waarom moet je trouwens als gemeenten onderling over concurrentie praten, waarom zouden wij in Zwolle niet ook wensen dat krimpgebieden weer meer inwoners krijgen zodat hun voorzieningen in stand kunnen blijven? Concurrentie is een begrip dat in de markt thuis hoort en minder of niet onderling tussen overheden. Sommige landelijke partijen hebben de Lelylijn al in hun verkiezingsprogramma opgenomen. Het is niet waarschijnlijk, dat Zwolle zo extreem groeit als wordt voorgesteld. In de polder en het noorden is veel meer ruimte. En dan wordt er nog serieus gesproken om een brug over het IJsselmeer tussen Amsterdam en Almere aan te leggen. Tenslotte is ook in Zaanstad een grote bouwlocatie aangewezen.’

Ook dichterbij huis komt ze met alternatieven voor woningbouw. ‘Als grote stad en trekker in een regio moet je ook oog hebben voor de kleinere gemeenten in de omgeving. Kleinere gemeenten hebben het lastig. Het kan ze helpen om een boost te geven, huizen te bouwen en voorzieningen op niveau te houden. Dat moet je ze als grote stad uit de buurt willen gunnen. Op één voorwaarde: ze moeten aan het spoor liggen en een station hebben. Die zijn er voldoende: denk aan Heino, Dalfsen, Wijhe-Olst, Kampen, Ommen.’

Politicus

De doorgewinterde politicus (twintig jaar – 1978-1998 – in Zwolle, waarvan zeven als raadslid en dertien jaar als wethouder en vervolgens nog eens twaalf jaar – 1999-2011 – in de Eerste Kamer voor de PvdA) heeft niets aan energie – nou ja, hooguit een beetje – ingeboet. Ze is een beetje diplomatieker geworden, dat wel. Plannen- of beleidsmakers met wie ze het oneens is, noemt ze niet bij naam (of ze probeert dat te vermijden). ‘Want dan gaat het vervolgens alleen nog over mij en dat leidt af van de inhoud.’ Haar bevlogenheid of strijdbaarheid en idealen zijn onveranderd gebleven. Ze kan nog steeds niet erg lang stilzitten. Heeft altijd een brede interesse gehouden, leest dagelijks vier kranten en volgt politieke debatten bij voorkeur

Margriet Meindertsma aan de lunch met burgemeester Gauke Loopstra en zijn secretaresse Gerda Kuiper. (Foto Jan Boertien)

Minister Hedy d'Ancona van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur opende in 1999 het gerestaureerde Rademakerszijl aan de Hasselterdijk, dat uit 1361 stamt en op de lijst van Industrieel Erfgoed staat. Naast haar dijkgraaf Sybe Schaap en Margriet Meindersma. (Foto Jan Drost)

rechtstreeks op NPO Politiek of op het gemeentelijke videokanaal van de raad. Eens politicus, altijd politicus.

Ja, ze weet het: ze kan weerstand oproepen bij sommigen. En misschien weleens bij een paar meer. 'Ik ben dirigistisch, wellicht te dirigistisch, soms.' Dat gaat vaker zo met markante personen. Want een opvallende verschijning is ze gebleven. Met haar kortgeknipte kapsel, moderne brillmonturen, kleurrijke kleding, flamboyante en strijdbare optredens en doorgaans uitgesproken meningen.

Toch is ze nooit voor de populariteitsprijs gegaan. Al deden verkiezingsuitslagen anders vermoeden (met haar als lijsttrekker veertien PvdA-zetels in de raad, nu vier). 'Ik ben erg van de inhoud en sociale rechtvaardigheid. En ik hield het algemeen belang in het oog. Sterker: als bestuurder stond het algemeen belang bij mij altijd voorop. Altijd! Ik had – nog steeds trouwens – een scherp oog voor de belangen en de groepen en individuen, die uit de boot dreigden te vallen. Tegenwoordig bekruipt me wel eens het gevoel, dat we in het openbaar bestuur te veel te maken hebben met een vergaarbak van individuele belangen.'

Dualisme, het is een stokpaardje van de voormalige senator, die op stoom komt: 'Het is zeer te

betreuren, maar het dualistisch stelsel, bestuurlijke versus controlerende macht, werkt niet. Ook in Zwolle niet. In 2005 heb ik in de Eerste Kamer het wetsvoorstel hierover behandeld met Willem Witteveen, mijn collega, die zo tragisch is omgekomen bij de MH17-ramp. Wij waren toen al kritisch of het beoogde doel – om de lokale politiek dichterbij de burger te brengen en de controle op de macht te vergroten – wel gehaald zou worden. Misschien is het omgekeerde wel gebeurd, het dualisme heeft niet het onderscheid tussen *college* en *gemeenteraad* verscherpt, maar tussen *coalitie* en *oppositie*. En er wordt eerder meer dan minder vergaderd in het stadhuis, zodat er niet zoveel tijd overblijft voor gesprekken in de stad.'

Die hartenkreet is het zoveelste bewijs van haar niet-aflatende bevlogenheid en interesse in de politiek. Toch lijken haar criticasters geen gedrevenheid bij haar te zien, maar bemoeizucht. Er waren ooit ambtenaren die niet onder haar als wethouder wilden werken. Een enkeling was zelfs bang voor haar. Ze is zich ervan bewust. Het zal met haar directe stijl van besturen en leiding geven te maken hebben gehad. En haar gestadige woordenstroom, met licht Groningse tongval uitgesproken. Tegenspraak hoefde voor menig een dan al niet meer. Al zegt dat ook wat over diegene. Met haar sterke persoonlijkheid riep Meindersma bij tijd en wijle tegenstellingen op. 'Ja, ik had vrienden en vijanden, dat klopt wel. Daar tussenin zaten weinigen. Bij mijn afscheid als wethouder zei de toen in Zwolle bekende makelaar Willem Bramer namens alle marktpartijen van Stadshagen dat ze mij af en toe wel hadden kunnen villen. Maar ook dat ze uiteindelijk heel blij waren met de duidelijkheid, die ik creëerde. Waardoor er niet eindeloos opnieuw onderhandeld en vergaderd hoefde te worden. Knopen doorhakken wordt dus ook als positief ervaren.'

Ze kreeg – bijna onvermijdelijk – ook politieke vijanden en beet in de politieke arena eens in het stof uit veronderstelde rancune. Het Maagjesbolwerk, een prestigieus woon-winkelproject op de kop van de Melkmarkt, leidde in de jaren tachtig tot een heftig raadsdebat. Meindersma haalde bakzeil. De oppositie gniffelde, een rekening

was vereffend. 'De vermaarde architect Herman Hertzberger had een werkelijk prachtig plan getekend. Ik was dolenthousiast. En niet alleen ik. Velen met mij. Toch werd het in de raad afgeschooten. Hertzberger zat erbij tijdens de vergadering. "Ze hebben het plan niet afgekeurd om het plan, maar om jou", zei hij na afloop tegen mij. "Ze wilden je een hak zetten." Hij had gelijk.'

Even komt de feministe in haar boven: 'Vergis je niet, die weerstand heeft niet alleen met mijn manier van optreden te maken, maar ook met het onuitgesproken beeld dat de portefeuille van ruimtelijke ordening, grondzaken en wonen als uiterst belangrijk werd aangemerkt en daarom niet bij een vrouw thuishoorde, maar een man toekwam. Ik was al met de kleinst mogelijke meerderheid in de PvdA-fractie voorgedragen als opvolger van Jaap de Groot als wethouder. En ook de gemeenteraad stemde niet unaniem in met mijn benoeming. De hele bouw- en vastgoedwereld bestond op dat moment alleen uit mannen.' En oprecht verontwaardigd: 'Ik was ook pas de eerste verkozen vrouwelijke wethouder in de gemeente Zwolle. En dan spreken we over 1985!'

Drie termijnen op het pluche

Meindersma, geboren in Midwolda, in het uiterste noordoosten van het land, woonde en studeerde in Groningen aan de sociale academie, maar ook moderne schilder- en bouwkunst bij Henk van Os, bekend geworden van het Rijksmuseum en de televisie. Ze zat in het bestuur van een landelijke studentenvereniging (NCSV), voordat ze als opbouwwerkster in de groeikern Purmerend ging werken als coördinator van de Purmerender Gemeenschap, een stedelijk orgaan voor samenlevingsopbouw. Purmerend was een provincieplaatsje, dat als overloopgemeente voor Amsterdam was aangewezen en in omvang al snel vertienvoudigde. In 1975 verhuisde ze naar Zwolle, omdat ze ging werken bij de Culturele Raad Overijssel om de volwasseneneducatie (alfabetisering, educatief werk minderheden, vos-cursussen) op te zetten en te coördineren. Ze kwam in 1978 in de gemeenteraad, in 1982 werd ze fractievoorzitter van de PvdA en ze promoveerde in 1985 tot wethouder als opvolgster van Jaap de Groot, die

Margriet Meindersma kijkt toe hoe Wim Peters, die in 1924, 1928 en 1932 als hink-stap-springer meedeed aan de Olympische Spelen, zijn handtekening zet in het Gouden Sportboek van de gemeente Zwolle. (Foto Jan Drost)

was gestruikeld over de geruchtmakende sloop van het Gouverneurshuis bij het Kerkbrugje.

Meer dan drie termijnen, tot 1998, bleef Meindersma op het pluche. Ze stond haar mannetje in meerdere colleges, werkte onder drie verschillende burgemeesters (Gauke Loopstra, Loek Hermans en Jan Franssen), was zelfs een half jaartje waarnemend burgemeester, toen Hermans

Margriet Meindersma en burgemeester Jan Franssen. (Foto Jan Drost)

Het college dat in 1994 onder leiding van burgemeester Jan Franssen aantrad. Bovenste rij vlnr. Jan-Cees van Hasselt (VVD), Hans Dijkstra (PvdA) en Bert Kunnen (GPV). Zittend vlnr. Henk Janssen (CDA), Margriet Meindertsma (PvdA), Jan Franssen, Ernst Reinhardt (D66) en Willem Sleddering, gemeente-secretaris. (Foto Frans Paalman)

al vrij snel weer uit Zwolle vertrok, en vormde een daadkrachtig koppel met Jan Franssen. Ze werkte in die jaren met collega-wethouders als Henk Janssen, Jan-Cees van Hasselt, Bert Schaffenaar, Ernst Reinhardt en Hans Dijkstra. 'Ik begon onder Gauke Loopstra, een door de buitenwacht zwaar onderschatte man. Onder zijn voorganger Job Drijber was de regionale samenwerking bijvoorbeeld aanmerkelijk bekoeld. Een van de eerste zaken die Loopstra aanpakte, was er voor te zorgen weer goede vrienden met de regiogemeenten te worden. Hij is bij alle gemeenten op bezoek geweest. De eenheid die mede daardoor ontstond, heeft in belangrijke mate geholpen bij de geslaagde lobby in 1988 om Zwolle stedelijk knooppunt te laten worden. Van Loopstra heb ik ook geleerd dat je aandacht moet besteden aan het sociale leven in de stad. Een van de leden van het college had altijd weekenddienst en als er dan

bijvoorbeeld een jubileum van een muziekvereniging op het programma stond, wees hij ons er op dat we ons gezicht daar moesten laten zien.'

Grote projecten

Zij kreeg meteen een zware portefeuille met de verantwoordelijkheid voor de ambitieuze groei-plannen van de stad. Ze begint voor te lezen uit eigen werk: 'Zwolle heeft door haar constante groei vanaf de Tweede Wereldoorlog, met een gemiddelde van ongeveer zeshonderd woningen per jaar, door alle jaren heen gezocht naar locaties waar de uitbreiding zou kunnen plaatsvinden. De eerste naoorlogse bouw kwam in Holtenbroek, daarna volgden de Aa-landen, Westenholtstins, Berkum en vervolgens Zwolle-Zuid en Stadshagen. Opmerkelijk punt was de rol die woningcorporaties speelden in die periode bij de realisering van de grote hoeveelheid te bouwen woningen. Sociale huurwoningen (woningwetwoningen) werden bij voorrang gebouwd door de woningcorporaties en zij mochten ook duurdere huur- en koopwoningen bouwen. Premie A-, B- en C-koopwoningen kwamen ook op de markt. Opmerkelijk is dat in een aantal landelijke verkiezingsprogramma's op dit moment teruggegrepen wordt naar vergelijkbare beleidsinstrumenten.'

'In mijn periode kwamen dus veel grotere projecten voorbij met een grote rol voor de gemeente daarin. Als college hebben we op een gegeven moment het projectwethouderschap ingevoerd. Dat gaf veel ruimte voor daadkracht en zeggenschap van individuele wethouders. Gauke fungeerde als een sterk bindmiddel. Hoewel we in het college heel verschillende persoonlijkheden waren en er stevige discussies uitgevochten werden, vonden we elkaar altijd. En namen goede besluiten.'

Uitbreidingslocatie Zwolle-Zuid was ongeveer op de helft toen Meindertsma aan dat karwei begon. Dat was vlak na de economische crisis van de begin jaren tachtig. 'Daarna werden er in Zwolle-Zuid soms meer dan duizend woningen per jaar gebouwd, omdat de bouw helemaal was stilgevallen. We maakten een inhaalslag, maar ik ben begonnen met de bouw van het broodnodige winkelcentrum, want dat was een groot verlangen van de bewoners. Ik wilde per se een gemengd

winkelcentrum; boven de winkels moest ook gewoond kunnen worden. Dat was een revolutionaire omslag. Er was dan ook bijna geen vastgoedontwikkelaar te vinden die daarin durfde te stappen. In de naoorlogse uitbreidingen was het normaal om winkels en woningen te scheiden. Van koppeling van wonen en winkels was nog geen sprake.'

Monumentenzorg en archeologie horen thuis in de fysieke sector

'Een indrukwekkende gebeurtenis van heel andere orde was de archeologische ontdekking in Ittersumerbroek in 1990, het laatste deel van Zwolle-Zuid. Er werden door de archeoloog en de vele amateurarcheologen sporen van bewoning door boeren uit de Bronstijd gevonden. Het haalde het NOS-journaal en zelfs de internationale pers. Na de gemeenteraadsverkiezingen in 1986 werd ik herkozen, behield dezelfde portefeuille maar op eigen verzoek werd daar monumentenzorg en archeologie aan toegevoegd. Ik meende, en dat vind ik nog steeds, dat die portefeuille thuishoort in de fysieke sector en minder bij cultuur past. Al is het alleen al omdat het belang van opgravingen bij nieuwbouw en de relatie tussen monumenten en nieuwbouw speelt bij bijna alle bouwplannen. Daar komt bij dat in de fysieke sector oneindig veel meer geld omgaat dan in de culturele sector. Als je monumentenzorg en archeologie onderdeel maakt van het planproces in de bouw en ook de kosten zoveel mogelijk binnen die exploitatieopzetten verrekent, gaat dat sneller en beter en hoeft je niet te concurreren met subsidies aan musea of schouwburg.'

Stedelijk Knooppunt

Zwolle behoorde na een geslaagde lobby in Den Haag tot de laatste steden, die in 1988 tot Stedelijk Knooppunt werden aangewezen en daardoor extra financiële ondersteuning van het Rijk ontvingen om investeringen te doen voor zaken als bereikbaarheid en bedrijfsterreinen. Na Zwolle-Zuid kwam Stadshagen voort uit de *Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra* (Vinex). Het bood Meindertsma de kans Stadshagen bijna letterlijk vanaf de grond op te bouwen. Ze voelde zich daar

bij als een vis in het water. Ze was van de school om 'niet te zeuren, maar aan te pakken.' Met een glimlach: 'Ik kan het in het algemeen goed vinden met Rotterdammers.'

Ze aarzelde daarbij niet politiek hoog spel te spelen of haar hoofd zelfs in een politieke strop te steken, toen ze dat nodig achtte. 'Door de nieuwe omgevingswetgeving wordt de initiatiefnemer beloond. Dat is vaak een marktpartij en die kan grond of eigendom gaan verwerven en dan met een woningbouwplan naar de gemeente stappen. Dat gebeurde in mijn tijd niet, toen bepaalde de gemeente waar gebouwd zou gaan worden en was er sprake van actieve grondverwerving door de gemeente. De gemeente had meerdere grondverwerwers in dienst bij een groot en sterk grondbedrijf.'

Maar zo eenvoudig als het klinkt, was het ook weer niet. Meindertsma: 'In de vierde nota ruimtelijke ordening extra werd precies aangegeven in welke gebieden in Nederland grootschalig gebouwd zou gaan worden. Dat was reden voor grondspeculatie in het hele land. Zwolle was daaraan ontkomen; door haar eigen actieve en goedwerkende wervingsbeleid en door dat te koppelen aan een duidelijke opstelling van colleges, al ver

De lobby van Zwolle in 1988 om toch nog aangewezen te worden als stedelijk knooppunt is geslaagd. Van links naar rechts gedeputeerde Fons Hertog, onbekend, burgemeester Gauke Loopstra en de wethouders Hans Dijkstra, Henk Janssen en Margriet Meindertsma heffen het glas op dat succes.

voor mijn tijd. Maar projectontwikkelaars, die van ver buiten Zwolle kwamen, hadden lucht gekregen van onze voorgenomen uitbreidingsplannen in de Mastenbroekerpolder. Ze gingen vervolgens met de aldaar gevestigde agrariërs aan de tafel zitten om over de toekomst te praten en beloofden gouden bergen. De boeren wisten niet wat ze overkwam. Eén zo’n ontwikkelaar, een dochteronderneming van een woningcorporatie uit Amersfoort, had zelfs al grond weten te bemachtigen.’

‘Onze grondverwerwers gingen nooit van een vaste prijs uit, maar onderhandelden met de boeren over de *vervangingswaarde*, dat is de waarde, die nodig was voor de boer om elders aan de slag te gaan of om op te houden met boeren. De projectontwikkelaars gingen uit van de veel hogere *bestemmingswaarde*, oftewel de waarde die de grond onder een nieuwe (woon)bestemming oplevert. Door landbouwgrond om te zetten in bouwgrond wordt waarde gecreëerd, zo simpel is het. Het is interessant om daarop te specule-

ren. Prijsopdrijving dreigde en dat zou duurdere woningen betekenen of meer verdichting en minder groen, teneinde de kosten te dekken. Ik kwam daar lijnrecht tegenover te staan. Want wonen moet wel aangenaam en betaalbaar blijven, zeker voor de kwetsbare groepen. We hebben meteen ingegrepen en tegen die corporatie gezegd: er wordt niet door de gemeente onderhandeld met grond, die op deze wijze is verworven. Dan gaan we om je heen bouwen en loop je het risico op een financieel debacle.’

Geheime operatie

‘Het ging hard tegen hard. Tot *shaming and blaming* in de krant aan toe. Er zijn zelfs schriftelijke vragen over gesteld in de Tweede Kamer. Samen met het hoofd van het grondbedrijf, Jan van Dijken, en Freerk Huizinga, de toenmalige directeur van het toenmalige WilmaBouw, is een geheime operatie opgezet om zelf snel grond te verwerven buiten die partijen om. Ja, dat was een politiek

risico voor mij. Als het was misgegaan, dan had ik moeten opstappen. Maar uiteindelijk hebben we alle grond kunnen aankopen tegen een redelijke prijs en zijn – via onderhandelingen – tenslotte de vijandige partijen alsnog tegen dezelfde voorwaarden gaan meedoen.’

De onderhandelingen met de grondeigenaren verliepen in het diepste geheim. ‘Zonder toestemming van de raad. Ik had het alleen met burgemeester Loek Hermans overlegd. Gelukkig beschikten we over heel goede grondverwerwers. Met de boeren zijn we er uit gekomen. Met allemaal. Op vrijwillige basis. De boeren waren zeer tevreden. Sommigen hadden geen opvolger en konden stoppen. Anderen konden hun bedrijven verplaatsen naar Brabant of Groningen voor de grondprijzen, die daar golden. Nee, als het was misgegaan, had ik het kunnen schudden, de politieke consequenties moeten trekken en moeten opstappen. En daar was ik mij ten volle van bewust. De afspraak was wel gemaakt dat WilmaBouw in combinatie met een aantal andere bouwers de grond zou aankopen als de gemeenteraad alsnog niet zou instemmen met de gronddeal. De boeren zouden dus in elk geval niet de dupe worden.’

‘In het eerste stedenbouwkundig plan voor Stadshagen waren we uitgegaan van bouwen tot aan het Zwartewater. Na raadpleging van meerdere deskundigen werd daar een streep doorgehaald en is er een brede groene zone tussen bebouwing en het water aangelegd. Paste ook bij de groene vingerstructuur waar collega Henk Janssen onder invloed van de bekende en bevlogen ambtenaar Gerard Mostert voor pleitte. En het argument, dat de waterkant van iedereen is en niet geprivatiseerd moet worden, speelde eveneens mee. Ook natuur- en milieuorganisaties pleitten ervoor. Die verandering was een goede keuze. Er kwam een ander stedenbouwkundig bureau met enige supervisie van de landelijk hoog aangeslagen Riek Bakker (onder meer bekend van de ontwikkeling van Leidsche Rijn bij Utrecht en de Tweede Maasoever bij Rotterdam). Ik vind het dan ook bijzonder jammer, dat veel later de waardevolle groen/blauwe structuur bij de Twistvlietbrug en het Zwartewater is doorbroken. Dat is in strijd

gebeurd met de uitgangspunten in het globale bestemming voor Stadshagen en ver na mijn tijd.’

Locaties

Nog even terug naar de huidige plannen van de gemeente. Meindertsma: ‘Ik hoop niet dat het te laat is om de huidige plannen nog bij te stellen. Wellicht al wel om de zeventig meter hoge gebouwen in de directe omgeving van de binnenstad tegen te houden, maar ik hoop dat ook dat nog te voorkomen is. Hittestress, geluidhinder, slechte luchtkwaliteit, het zijn gevolgen van de klimaatveranderingen die hard gaan. Daar moet veel meer aandacht voor zijn en komen. Nog los van het feit dat de meeste bouw binnenstedelijk duur is en je dan in een prijsklasse terechtkomt, waarvoor vraag uit van buiten een ander gebied gaat komen. Dat is niet de inclusieve stad, die ik zou wensen. Ik ben helemaal geen tegenstander van groei in het algemeen. Zwolle moet groeien. Maar richt je op de eigen bevolkingsgroei en op mensen, die hier komen werken. En arbeidsmigranten. In mijn beleving kan dat veel gemakkelijker door één of meerdere grotere locaties in het buitengebied te zoeken. Natuurlijk, daar is studie en onderzoek voor nodig. En betrek daar vooral de stad bij, niet alleen de direct omwonenden van een gebied waar een plan voor gemaakt wordt. Je moet ook goed onderzoek doen naar het toekomstperspectief en de wensen van de boeren. Dus: meteen met de betrokken boeren gaan praten over hun toekomstperspectief. Hun perspectief wordt steeds minder, zo eerlijk moet je zijn. Juist in dit tijdsgewricht met alle discussies over stikstof, CO₂, PFAS, Natura-2000. Er zijn ongetwijfeld boeren, die willen stoppen of verhuizen.’

Nog een wijze raad heeft ze: ‘Niets is eenvoudiger en goedkoper dan bouwen op landbouwgrond waar het groen al geen natuurlijke kwaliteit meer heeft. Vaak bloeit er geen bloem en is er geen vogel te vinden. Bouwen in de stad is zoveel ingewikkelder. Daar heb je te maken met bijna ontelbare belangen.’

Meindertsma heeft veel in haar lange politieke en bestuurlijke loopbaan zien veranderen. Maar afgestompt is ze bepaald niet geraakt. Wel hoopt

Luchtfoto uit 2016 van Stadshagen, de eerste Zwolse stadsuitbreiding aan de westkant van het Zwartewater. Op de voorgrond het Twistvlietpark en het winkelcentrum. Op de achtergrond zijn de Mastenbroekerbrug en het Zwartewater zichtbaar. (Aerophotostock, foto Marco van Middelkoop)

Margriet Meindertsma geeft minister Ed Nijpels van VROM uitleg over uitbreidingsplannen van Zwolle, eind jaren tachtig. (Foto Jan Drost)

ze sommige veranderingen nog teruggedraaid te zien worden. ‘Want de gemeenteraden worden in kennis en deskundigheid overvraagd momenteel.’

‘Er is veel veranderd in de planontwikkeling in de tweede helft van de vorige eeuw en de planontwikkeling van nu. Het Rijk stuurde voorheen van bovenaf. Het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM), gesteund door de Rijks Planologische Dienst, bepaalde de hoofdlijnen en verdeelde de schaarse ruimte in ons land, waarin 75 procent van de grond voor de land- en tuinbouwsector werd gebruikt.’

‘Aan de landelijke sturing werd ook een uitgebreid financieel en beleidsmatig instrumentarium toegevoegd. Provinciaal werden de plannen getoetst door de Provinciale Planologische Commissie (PPC). De gemeenteraad oordeelde uiteindelijk over de plannen, nadat de plannen onderzocht en getoetst waren. Maar ook toen al zaten er onvoldoende inhoudsdeskundigen in een gemeenteraad om plannen van dit formaat op inhoud kunnen beoordelen. Het politieke oordeel vond vervolgens wel in de gemeenteraad plaats.’

‘Maar dat was toen zo. De wijze van besluitvorming is inmiddels veranderd, in mijn ogen

verslechterd, ja. Sinds de *Crisis en Herstelwet* in 2005 ligt er omgevingswetgeving op tafel, waarin het Rijk de regierol heeft, maar niet langer sturend is. Het zijn de lokale overheden, die het beleid kunnen bepalen. In deze wet is tegelijk nog vastgesteld dat het zo belangrijk is wanneer het eigen initiatief van de burger versterkt wordt. Als voorbeeld wordt steeds de burger genoemd, die een dakkapel wil bouwen zonder al te veel procedures. Feitelijk gaat het echter om de op winst jagende vastgoedpartijen en ontwikkelaars. De rol van de gemeenten in die planvorming is bij sommige gemeenten, waaronder Zwolle, geminimaliseerd en de betrokkenheid van de burger gemarginaliseerd. Het recht van de sterkste is groter dan in de tweede helft van de vorige eeuw het geval was. Zwakke belangen, waaronder kwetsbare groepen en de kwetsbare natuur, moeten het nu vaak afleggen tegen de macht van het geld en het aanzien. Een gemeenteraad kan het allemaal niet doorgronden, omdat ze vooral schetsmatige plannen te zien krijgt zonder aanvullend onderzoek. Soms buitelen die plannen over elkaar heen. Dus tijd voor vergaren van deskundige informatie is er nauwelijks, zeker niet in kleine fracties. En dat is nu precies het manco. De wijze, waarop de besluitvorming nu plaatsvindt in de gemeenteraad, draagt ook niet bij aan scherpe inhoudelijke discussies.’

En wat zou Meindertsma het verstandig vinden wanneer er weer vakcommissies in de gemeenteraad komen. ‘Voor Stadshagen was een aparte commissie in het leven geroepen. Tenminste één keer in de maand vergaderde de ‘Raadscommissie Stadshagen’. Die bestond natuurlijk uit raadsleden, maar er zaten marktpartijen en bewonersorganisaties bij. Er werd toen veel inhoudelijker gesproken dan nu. De inhoudelijke discussie, maar ook de controle op de uitvoering was in onze tijd sterker dan wat ik nu van een afstand meemaak.’

Vervlogen tijden? Een hunkering naar vroeger, toen alles beter was? ‘Nee hoor.’ Dan toch ineens berustend: ‘Ach, wie weet wordt het omslagpunt wel binnenkort bereikt. Maar ik realiseer me ook: de beste stuurder staan aan wal.’

Niks voor haar, eigenlijk, die berusting.

Oud Nieuws

Jong talent voor oude stukken

Blalo Bode, 28 april 1973

Zwolle. De 25-jarige Wim A. Huijsmans, geboren en getogen in het altijd boeiende dorpje Lemelerveld, werd eerder deze week met groot gejuich binnengehaald in het Gemeentearchief alhier. Bij de ingang van het gebouw aan de Voorstraat werd gestrooid met Zwolse balletjes en ook op een Blauw Handje meer of minder werd, ondanks het vroege uur, niet gekeken.

‘We hebben echt een uniek talent binnengehaald’, verklaarde gemeentearchivaris drs. F.C. Berkenvelder vergenoegd, bijna handenwringend. ‘Tijdens een workshop oude handschriften maakte hij indertijd, hij moet nog geen twintig jaar zijn geweest, al grote indruk. De kopieën, toen nog kostbare attributen, waren gewoon niet aan te slepen. Hij las die moeilijke teksten sneller dan een doorgewinterde klerk kon schrijven. En dat zegt wat. Ook als stamboom-oloog, ik vertaal het woord genealogie maar even voor de leek, is hij al bijkans volleerd. En over de meest vreemde of juist heel gewone familienamen kan hij verbazingwekkende dingen vertellen.’

De collega’s, die hem bijna liefkozend al ‘Archie’ noemen, roemen de bijzonder prettige omgang en de dito conversatie met de versbenoemde. Bezoekers die tijdens de eerste werkdagen van Huijsmans een vraag wilden stellen aan een collega, kregen daartoe nauwelijks de kans. ‘Het is alsof hij je gedachten kan lezen, verklaarde een blij verheugde cliënt, die zei nu nog veel vaker naar de Zwolse schatkamer te zullen komen. ‘Met zo’n wandelende encyclopedie erbij móet mijn publicatie wel een succes worden!’

‘Hij kan alles’, aldus nogmaals de gemeentearchivaris. ‘Qua regesten hoort hij zeker bij de besten. Latijn of Nederlands, uit welke eeuw de originele stukken ook stammen, het maakt hem

Oud Nieuws

In de rubriek ‘Oud Nieuws’ neemt de journalist in de verleden tijd Kiekès Agterom, een alter ego van de historicus Wim Coster, het lezerspubliek anno 2020 mee naar een bijzondere gebeurtenis in het verleden. In dit geval het aantreden van de jonge archivaris Wim Huijsmans in het Zwolse Gemeentearchief in april 1973.

allemaal niet uit.’ (Bekend is echter, dat de heer B. dit werk niet graag uit handen geeft, K.A.) Ook in de Straatnamencommissie, weet de voorzitter van dit gezelschap, zal hij in de toekomst hooggewaardeerd gaan worden. ‘Wij ontvangen zo nu en dan werkelijk geniale suggesties van anonieme inzenders, maar inmiddels weten wij wel, dat Huijsmans er dan achter zit. Ik zie hem nog wel eens de naam van een nieuwe stadswijk bedenken. Of die van een aanstaand industrieterrein, De Hessenpoort, om maar eens een willekeurig voorbeeld te noemen. Of iets ludieks voor een oud pand in de binnenstad, bijvoorbeeld een bijnaam van een vroegere bewoner als ene Bestevaer, die hij dan zelf heeft herontdekt.’

De Zwolse uitgever Wim Waanders – altijd in voor een goed plan – denkt aan allerlei seriewerken, zoals *Ach Lieve Tijd*, over de geschiedenis van Zwolle en de Zwollenaren. Ook een encyclopedie met de werktitel *Zwolle Mijn Stad* en een kort maar krachtig *Zwolle Boek* staan op het programma. De heer Waanders heeft daarvoor nu al een begerig oog op het jonge talent laten vallen, evenals gemeentevoorlichter Fred Pfeiffer. ‘In gedachten hebben wij van de afdeling PR hem

Kiekès Agterom

reeds gecontracteerd voor 1980, als Zwolle 750 jaar stadsrechten heeft, wat we grootscheeps willen vieren.’

De gemeentearchivaris voornoemd wil echter nog niet aan een dergelijke detachering denken. ‘In de depots ligt nog voor tientallen jaren werk opgetast, daarvoor hebben we wel twintig of dertig Huijsmansen nodig, maar die zijn er eenvoudigweg niet. *Furst zzings furst*, om het maar eens in goed Zwols te zeggen. Bovendien willen wij als Gemeentearchief een nieuwe *Geschiedenis van Zwolle* initiëren en ook daarvoor zullen we hem hard nodig hebben. We zijn hier natuurlijk niet *Als de Dag van Gisteren*.’

In historische kringen wordt momenteel gesproken over de oprichting van een lokale vereniging met een eigen periodiek, dat dan eenvoudigweg *Zwols Historisch Tijdschrift* moet gaan heten. Ook daar zou Huijsmans volkomen op zijn plaats zijn. ‘De vruchten van zijn kennis en ervaring en alles wat hij in de toekomst nog zal opdoen’, aldus één van de initiatiefnemers, ‘daar kun je als redactie alleen maar van dromen. Als ik zeker zou weten dat Huijsmans wilde participeren, dan ging ik vandaag nog aan de slag met de richtlijnen voor auteurs.’

Kortom, het enthousiasme binnen het plaatselijk historisch bedrijf is niet te stuiten. Nu al wordt voorspeld dat Huijsmans bij zijn pensionering zal worden geëerd met een speciale uitgave van het nog op te richten tijdschrift. Daarin zal hij dan allerlei onderwerpen waarmee hij zich in de loop van zijn carrière heeft beziggehouden voor het voetlicht brengen. Gelukkig is het nog lang niet zo ver. Al wordt ook voorspeld dat Huijsmans ooit als vrijwilliger onverdroten zal voortgaan met zijn werk. Hoewel, je weet het maar nooit. Er zijn ook lieden die zich na hun pensionering nog storten op zoiets risicovols als motorrijden.

Zwols Historisch Tijdschrift 2011 nr. 4. Het voorspellend vermogen van Kiekès Agterom blijkt weer verbluffend. Wim Huijsmans staat hier op de cover van het themanummer van het Zwols Historisch Tijdschrift 'Running on History', dat uitgegeven werd ter gelegenheid van zijn afscheid na bijna veertig jaar als archivaris bij het Gemeentearchief/HCO. Gelukkig betekende dat toen nog niet zijn afscheid van de redactie van het ZHT. De Zwolse Historische Vereniging bestond nog maar goed een jaar toen Wim in 1985 toetrad tot de redactie van (de voorloper van) het ZHT. Wim was 35 jaar een wandelende Zwolle-encyclopedie voor alle redactieleden die zich sindsdien voor het ZHT ingezet hebben, en de zeldzame keren dat hij iets niet wist, dan wist hij wel waar het te vinden was. Naast de vele bijdragen van zijn eigen hand, waaronder de langlopende series 'Groeten uit Zwolle' (coproductie met Annèt Bootsma) en 'Suikerhistorie', zijn bijna alle artikelen die in de loop der jaren verschenen zijn door hem gezien en zo nodig (meestal) gecorrigeerd. Het ZHT en de ZHV zijn hem veel dank verschuldigd!

Recent verschenen, *digitaal*

**‘De mogelijkheid gegeven om per bus te reizen.’
De deportatie van bejaarde Joodse Zwollenaren
naar Westerbork op 8 april 1943**

Door Wim Coster

‘Op 6 april 1943 maakte de bezetter bekend dat alle Joden, uitgezonderd de gemengd gehuwden en de zogenoemde half- en kwartjoden, Overijssel en Gelderland uiterlijk op 10 april moesten hebben verlaten.’ Zo begint een webartikel van Piet den Otter. Uiteindelijk werden, volgens zijn reconstructie op basis van verschillende bronnen, op 8 en 9 april 92 Joodse Zwollenaren gedeporteerd. Op 9 april gingen 65 personen per trein naar kamp Vught. In de maanden daarna volgde deportatie naar Westerbork en verder. Zevenen-twintig anderen, voornamelijk bejaarden, werd op 8 april ‘de mogelijkheid gegeven’, onder politiebewaking, rechtstreeks per bus te gaan.

‘De reis verliep prettig en goed,’ schreef Fijtje Elte-Heijselaar (Den Helder 1897-Zwolle 1898), die de moed had met deze bejaarden de ongewilde reis naar tussenstop Westerbork mee te maken. ‘Ik was erg blij dat ik meegegaan was; ’t deed de mensen goed nog even al hun leed en zorgen uit te kunnen praten en anders waren ze alleen maar onder politiegeleide geweest.’

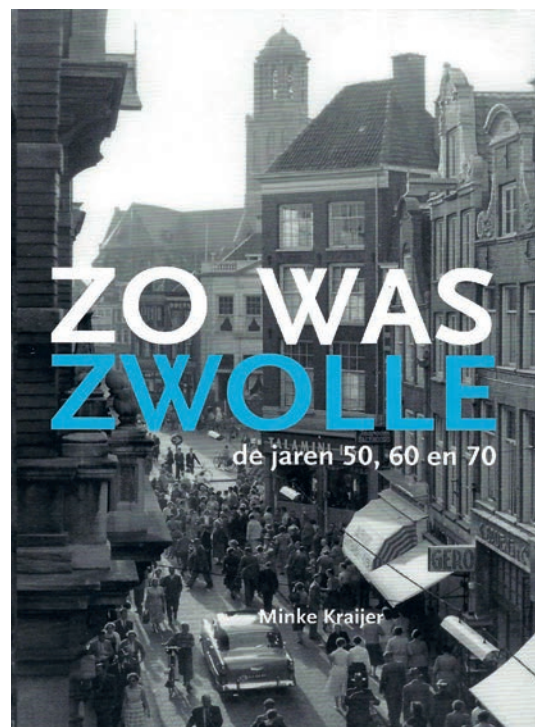
Het is, aldus Den Otter, met de kennis van nu ‘surrealistisch’ om het verslag van de begeleidster te lezen. Hij publiceerde zijn artikel over deze derde grote Zwolse deportatie op de website www.joodsmonument.nl, die ‘de meer dan 104.000 personen die in Nederland als Joden werden vervolgd en de Holocaust niet overleefden’ herdenkt. De zoekterm ‘Zwolle’ levert daarbij een indrukwekkend aantal resultaten.

De Stolperstein voor Jozeph Troostwijk voor Eekwal 28, zijn laatste vrijwillige woonadres. Deze gedenksteen werd op 6 december 2019 onthuld. Sindsdien zijn er vanwege de corona pandemie geen nieuwe onthullingen geweest. (Foto Annèt Bootsma)

Een andere website waarop het lot van veel Joodse Zwollenaren valt te volgen, is die van de Stichting Zwolse Stolpersteine (www.stolpersteine-zwolle.nl). Deze stichting is opgericht op 1 maart 2013 en stelt zich ten doel zogeheten Stolpersteine (‘struikelstenen’) te plaatsen voor alle in de Tweede Wereldoorlog omgebrachte Joodse Zwollenaren. Op 7 april 2014 werden de eerste elf stenen onthuld. Inmiddels zijn het er 272, op 98 locaties. Via de app ‘*Struikelstenen Gids*’, zijn de gedenksteentjes op de smartphone te vinden. Alle Zwolse Stolpersteine zijn hierin opgenomen, vindbaar op naam of op adres en voorzien van biografische informatie. Soms in de vorm van een korte biografie van de slachtoffers, soms via een link naar het Joods Monument. De app is gratis te downloaden via de App Store van Apple en via Google Play.

Recent verschenen

Minke Kraijer, *Zo was Zwolle, de jaren 50, 60 en 70*. Waanders Uitgevers, 2020. 176 pp. ISBN 9789462620872. Prijs € 19,95.

Door Annèt Bootsma - van Hulten

Voor Minke Kraijer waren de jaren vijftig, zestig en zeventig gemoedelijker en gezelliger dan tegenwoordig. Overzichtelijk, iedereen had een kolen-

kachel en een koffiemolen (wand- of schoot-, later elektrisch), maandag was wasdag en woensdag gehaktdag, alle huisvrouwen hielden een voorjaarsschoonmaak en op elke straathoek zat een (kleine) winkel. De bakkers, slaggers, groente- en melkboeren bezorgden aan huis en kinderen voetbalden op straat, speelden stoeprandje of 'schipper mag ik overvaren', ruimte genoeg. De politie had een vanzelfsprekend gezag, net als een arts. De tv kwam op in de jaren vijftig en in de jaren zestig bevond zich op de Nederlandse en dus ook Zwolse daken een woud van televisieantennes. Volgens Minke waren de tv-programma's toen een stuk gezelliger dan tegenwoordig. Kortom, een persoonlijke invalshoek voor een boek met nostalgische foto's, zeer herkenbaar, veel heel mooi, maar soms wisselend van kwaliteit. Het boek is ingedeeld naar een aantal hoofdthema's: Straatbeeld – Wat schaft de pot – Tering naar de nering zetten – Mode – Tieners en nozems, enzovoort. Minke Kraijer heeft alle items voorzien van korte en informatieve inleidende tekstjes, ze put veel uit eigen herinnering maar laat ook anderen aan het woord. Wat meer toelichting bij afbeeldingen – wat precies, wanneer – zou aardig zijn geweest. Maar daarvoor kijk ik waarschijnlijk te veel door een historisch vaktechnische bril. Veel oudere Zwollenaren is met dit boek een groot plezier gedaan, het boek heeft z'n tweede druk al beleefd. En wie weet kunnen ze al gaan uitkijken naar een vervolg deel, want Minke Kraijer heeft jaren aan het verzamelen van het materiaal gewerkt en kon uiteindelijk lang niet alles kwijt in *Zo was Zwolle*.

Mededelingen

Laat de Zwolse Balletjes blijven!

Hoeveel Zwolse balletjes zullen er sinds 1845 door Zwolse en andere kelen zijn gegleden? De vraag is gemakkelijker gesteld dan het antwoord gegeven. Hoe dan ook, in dat jaar begonnen Jan van der Kolk en zijn vrouw Elsie Arink op het tegenwoordige nummer 13 aan het Grote Kerkplein, vlakbij het stadhuis en het Stadswijnhuis, met de verkoop van deze snoepjes. Als iedereen daarna één balletje per jaar had geconsumeerd, dan waren er vijf jaar later in Zwolle al bijna 18.000 monden beschikbaar geweest, waarbij voor het rekengemak ook de zuigelingen en de kleinere koters worden meegerekend. Overijssel telde in het jaar 1850 zo'n 215.000 inwoners, Nederland 3.100.000, Europa 276.000.000 en de hele wereld

1.262.000.000. Maar, anders dan tegenwoordig was de gehele aardbol toen nog niet één groot dorp, met Zwolse balletjes voor iedereen.

Anno 2020 zouden er – en we kijken niet op een paar zakjes of blikjes meer of minder – in Zwolle (sinds 1967 inclusief een deel van het voormalige Zwollerkerspel) zo'n 129.000 liefhebbers zijn geweest, in Overijssel 1.156.000, in Nederland 17.400.000, in de Europese Unie 453.000.000 en in de gehele wereld 7.800.000.000. Ontelbaar veel Zwolse balletjes of 'steken' meer dan er per jaar (volgens nog altijd geheim recept) kunnen worden gebakken. Hun faam gaat inmiddels wereldwijd en afstanden lijken tegenwoordig bijna niet meer te bestaan. Maar toch was de sluiting van Het Zwolse Balletjeshuis tegen het eind van dit

Het Zwolse Balletjeshuis, met Wies Dull achter de toonbank. (Het Zwolse Balletjeshuis)

jaar nabij, net als in 2013, nadat de toenmalige eigenaren hadden besloten te stoppen.

In deze tijden van Corona met aanpalend ongemak laten de liefhebbers, vooral die van ver buiten Zwolle, het namelijk noodgedwongen afweten. Wies Dull, sinds 1 april 2016 de trotse eigenaresse van Het Zwolse Balletjeshuis, leek met haar nering haar eerste lustrum niet te halen. Zij trok echter aan de digitale bel en wist via sociale en vervolgens papieren media het tij enigszins te keren. Nog steeds kan zij echter alle steun gebruiken.

Lezers en lezeressen van het Zwols Historisch Tijdschrift: op dus naar het Grote Kerkplein 13 voor de balletjes en andere feestelijke lek-kernijen, om zo een smakelijk Zwols erfgoed te behoeden voor een abrupt einde na 175 jaar!

Zie voor een geschiedenis van Het Zwolse Balletjeshuis het artikel van Alet Boukes-Okkels via: <https://www.zwolsehistorischevereniging.nl/zwolse-historisch-tijdschrift-2013-aflevering-3/>

Tijdschriften op de website

Er zijn weer veel oude nummers van het *ZHT* in pdf op de website van de vereniging geplaatst. Neemt u vooral een kijkje, www.zwolsehistorischevereniging.nl

Nieuw e-mailadres en nieuw postadres redactie

Het e-mailadres en het postadres van de redactie zijn veranderd.

Het nieuwe e-mailadres is: redactiezht@zwolsehistorischevereniging.nl

Het nieuwe postadres van de redactie is: Krammer 11, 8032 EJ Zwolle

Kerstwens

Het bestuur van de Zwolse Historische Vereniging en de redactie van het Zwols Historisch Tijdschrift wenst u fijne feestdagen en vooral een gezond 2021!

‘Hall of Fame Zwolle, Thomas a Kempis Revived.’ Streetart in Spoolde, onder het viaduct van de A28. Kunstenaar: Donovan Spaanstra. (Foto Elske Bootsma)

Auteurs

Kiekès Agterom (1953), journalist in de verleden tijd, is een alter ego van de schrijver en historicus **Wim Coster (1953)**. De laatste was werkzaam in de uitgeverij, het onderwijs en het archiefwezen en publiceerde enkele tientallen boeken, waaronder het proefschrift *Baron op klompen. Mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884): aan de hefboom tot welvaart*, Wageningen/Groningen 2008. www.wimcoster.nl

Annèt Bootsma - van Hulten (1953) is historicus. Zij is sinds 2000 eindredacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Steven van Egten (1899-1984) werd geboren in Zwolle in een protestants-christelijk gezin. Zijn vader was bedrijfsleider in drogisterij *de Oude Gaper* in de Diezerstraat. Na een kortstondige militaire loopbaan was Van Egten van 1922 tot aan zijn pensionering in 1964 werkzaam bij het *KNMI* in De Bilt. Hij heeft veel herinneringen op schrift gesteld.

Wim Huijsmans (1948) was jarenlang als archivaris verbonden aan het Gemeentearchief Zwolle en na de fusie aan het Historisch Centrum Overijssel. Hij is nu als vrijwilliger betrokken bij diverse historische projecten.

Steven ten Veen (1943) is bijna veertig jaar werkzaam geweest in de journalistiek. Bij de *Zwolse Courant* was hij ruim twintig jaar chef van de stadsredactie en bij de *Stentor* de eerste lezersredacteur. Na zijn vervroegde uittreding in 2003 is hij op vrijwillige basis redactioneel werk gaan doen.

Harry Koopman (1947) studeerde toegepaste wiskunde te Groningen. Hij was zestien jaar in binnen- en buitenland werkzaam in de transportsector. Daarna volgden ruim 21 jaar als collegevoorzitter van verschillende Nederlandse hogescholen. Sinds 2010 schrijft hij artikelen en korte verhalen.

Koen Nijmeijer (1960) heeft jarenlang als journalist gewerkt bij de *Zwolse Courant*, het *ANP*, het *Algemeen Dagblad*, *RTV Oost* en de *Stentor*.

Jan van de Wetering (1947) is werkzaam als tekstschrijver. Hij publiceerde onder meer de boeken *Vergeten levens* (2001), *Hoe schrijf ik geschiedenis* (2004), *De Zwolse canon* (2008) en *Een toekomst waarborgen* (2015). Van zijn hand verschijnen regelmatig artikelen in het *Zwols Historisch Tijdschrift*. Momenteel is hij naast redacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift* ook redacteur van de website, www.zwolsehistorischevereniging.nl

Colofon

Het **Zwols Historisch Tijdschrift** is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

Annèt Bootsma-van Hulten, eindredacteur, Wim Coster, Elmy Elderman, Wim Huijsmans, Frank Inklaar, Michael Klomp, Harry Stalknecht, Steven ten Veen, Jan van de Wetering, Wim van Zant

Redactieadres

Krammer 11, 8032 EJ Zwolle
E-mail: redactiezht@zwolsehistorischevereniging.nl

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

Henja van Nieukerken, voorzitter
Martin Guldemon, secretaris
Hilbert van der Zwaag, penningmeester
Annèt Bootsma-van Hulten (ZHT), Jan Kam, Johan Teunis

Website: www.zwolsehistorischevereniging.nl

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging

Martin Guldemon
Pilotenlaan 29, 8017 GG Zwolle
E-mail: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Ledenadministratie en nieuwe leden

Adreswijzigingen en lidmaatschap:
www.zwolsehistorischevereniging.nl of tel. 038 4651735
Opzeggingen: vóór 1 december lopend kalenderjaar

Tarief lidmaatschap	25 euro per jaar
Bankrekening	NL46 INGB0005570775
	tnv. Zwolse Historische Vereniging

Vormgeving, opmaak en druk ZHT

Vormgeving en opmaak: Ger Bomans, Different Design Deventer
Druk: Zalsman, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, scan, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De redactie heeft er naar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Kunst HUREN of KOPEN?

Ontvang nu
€ 100,-
spartegoed!

Vraag een
GRATIS proef-
plaatsing aan

IQ KUNST UITLEEN & GALERIE
MARSWEG 42 | ZWOLLE | [IQ.NL](http://iq.nl)
DI - VR: 10 - 17 uur | ZA: 11 - 17 uur

BESCHERM JE OGEN
NET ZO GOED ALS JE HUID

KIES VOOR
ZONNEGLAZEN
MET EYE-SUN
PROTECTION
FACTOR

NICO BRILLEN & LENZEN
Diezerpoortenplas 30 - 32 • Zwolle • Tel: 038 - 421 88 61 • www.nicobrillenzwolle.nl

ZWOLSER WORDT HET
NIET!

SINDS 1845

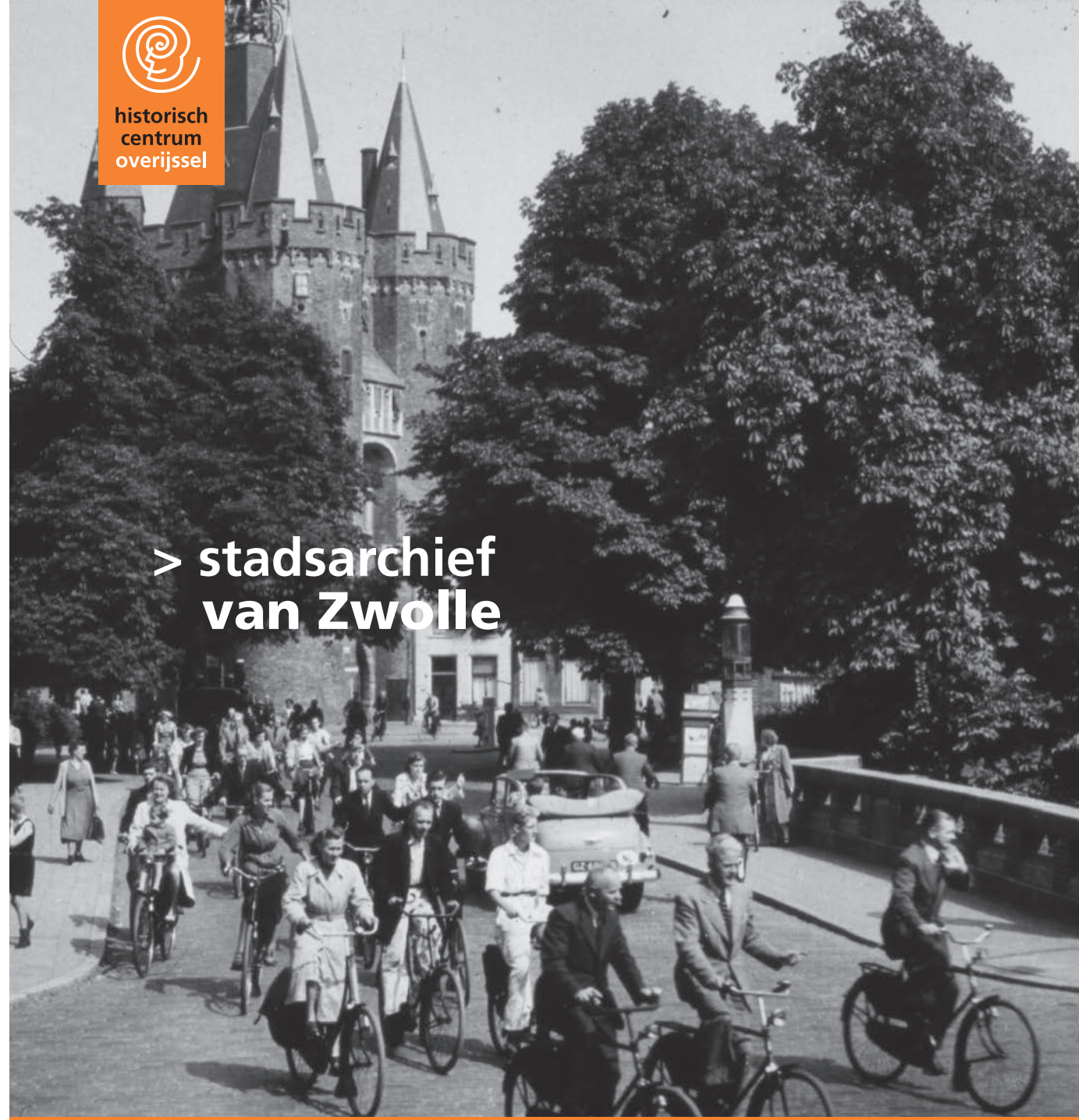
AUTHENTIEK SNOEPGOED,
OP AMBACHTELIJKE WIJZE
GEBAKKEN.
(NATUURLIJK VERKOPEN WE
VEEL MEER LEKKERS EN
MOOIS)

Grote Kerkplein 13, 8011PK Zwolle
www.zwolseballietjes.nl

Het Vrouwenhuis **ZWOLLE**
Rondleiding op afspraak
038 422 48 23
www.vrouwenhuiszwolle.nl
Voorstraat 46, 8011 ML Zwolle

historisch
centrum
overijssel

> **stadsarchief
van Zwolle**

www.historischcentrumoverijssel.nl

zalsman

Trots en kleurrijk

Zalsman. Dé grafimedia-partner om samen communicatieprojecten tot een succes te maken. Communicatie op papier en/of digitaal voor een eerlijke prijs met ongekend snelle levertijden. Een brede dienstverlening waarbij u centraal staat. Voor al uw wensen op het gebied van drukken, printen, web2print en logistiek hebben wij een passende oplossing. Of u nu regionaal of internationaal opereert, in de zorg, bedrijfsleven, sport of bij de overheid, wij helpen u graag van al uw producties en projecten een succes te maken.

T (038) 467 00 70
www.zalsman.nl

Drukken • Printen • ICT • Web2Print • Warehousing